

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН
(мачаллаи илмӣ)

ВЕСТНИК
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА ТАДЖИКИСТАНА
(научный журнал)

BULLETIN
OF THE FINANCE AND ECONOMICS
INSTITUTE OF TAJIKISTAN
(science journal)

№ 1(13)

ДУШАНБЕ, 2018

Хайати тахририя:

Хайрзода Ш.Қ. - сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати тахририя:

Николаев М.А. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор (Донишгоҳи давлатии Пскови ФР)

Воҳидов В.В. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисод ва идораи Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қудратов Р.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозоров Ш.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д. О. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисоди Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Ш. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоаҳмедов Ф. – доктори илмҳои техникаӣ, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Усмонов Н.У. – доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи математикаи олии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, директори ПИТ «Молия»-и Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозорова С.Ш. – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳақназаров А. - доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аслонова Н.Н. - доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молия ва муомилоти пули Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Чумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аламшоев А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ–қарзии байналхалқии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоев Ғ. – номзади илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Носиров С.Ш. – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сардори шуъбаи таъбу нашри Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н. - номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 0126/м аз 22.10.2012 сабти ном шудааст.

Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2018

Паёми Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

ВЕСТНИК
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА ТАДЖИКИСТАНА
(научный журнал)

№ 1(13)

Душанбе, 2018

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Финансово-экономического института Таджикистана

Кодиров Ф.А. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Финансово-экономического института Таджикистана

Редакционная коллегия:

Николаев М.А. – доктор экономических наук, профессор (Псковский государственный университет РФ)

Вохидов В.В. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и управления Финансово-экономического института Таджикистана

Кудратов Р.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Финансово-экономического института Таджикистана

Базаров Ш.Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Финансово-экономического института Таджикистана

Кандиёрова Д. О. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Финансово-экономического института Таджикистана

Шарифов З.Ш. - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учёта Финансово-экономического института Таджикистана

Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры финансово-экономического права Финансово-экономического института Таджикистана

Мирзоахмедов Ф. – доктор технических наук, профессор кафедры математико-информационного моделирования Финансово-экономического института Таджикистана

Усмонов Н.У. – доктор физико-математических наук, профессор кафедры высшей математики Финансово-экономического института Таджикистана

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор, директор НИИ «Финансы» Финансово-экономического института Таджикистана

Базарова С.Ш. – доктор педагогических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана

Хакназаров А. - доктор исторических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана

Аслонова Н.Н. - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Финансово-экономического института Таджикистана

Бегматов А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов и денежного обращения Финансово-экономического института Таджикистана

Сафаров Б.Г. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Финансово-экономического института Таджикистана

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Финансово-экономического института Таджикистана

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, доцент кафедры налог и налогообложения Финансово-экономического института Таджикистана

Аламшоев А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений Финансово – экономического института Таджикистана

Мирзоев Г. – кандидат философских наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана

Носиров С.Ш. – кандидат педагогических наук, доцент, начальник отдела издательства и печати Финансово-экономического института Таджикистана

Туйгунов Н. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Финансово-экономического института Таджикистана

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под № 0126/м с 22.10.2012г.

Финансово-экономический институт Таджикистана, 2018

Вестник Финансово-экономического института Таджикистана

BULLETIN
OF THE FINANCE AND ECONOMICS
INSTITUTE OF TAJIKISTAN
(science journal)

№ 1(13)

Dushanbe, 2018

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.K - chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Rector of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector for Science of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

EDITORIAL BOARD:

Nikolaev M. A. – Doctor of Economics, Professor, (The State University of Pskov RF)

Vohidov V.V. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Management and Economics of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Kudratov R.R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Bozorov Sh.Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Management of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Ismailov Sh.M. – Doctor of Law, Professor of the Department of Economic Law of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Mirzoakhmedov F. – Doctor of Technical sciences, Professor of the Department of Mathematics and Information Modeling of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Usmonov N.U. – Doctor of physics and mathematics, Professor of the Department of Higher mathematics of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Koshonova M.R. - Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Bozorova S.Sh. – Doctor of Pedagogical sciences, Professor of the Department of Humanities of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Haknazarov A. - Doctor of Historical sciences, Professor of the Department of Humanities of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Aslonova N.N. - Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relation of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Insurance of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Alamshoev A. - candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of International finance-credit Relation of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Mirzoev Gh. – candidate of Philosophy , Professor of the Department of Humanities of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Nosirov S.Sh. – candidate of Pedagogical sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, associate professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan № 0126/m from 22.10.2012 .

The Finance and Economics Institute of Tajikistan, 2018
Bulletin of the Finance and Economics Institute of Tajikistan

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ НА УСЛОВИЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ И УРОВНЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ТАДЖИКИСТАН

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович – к.э.н., доцент кафедры экономической теории Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734055, Республика

Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 907622562

Рофизода Саидбек Хасан - соискатель кафедры экономической теории Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.

Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 935230666

В статье приводится краткий анализ влияния современных мирохозяйственных процессов на условия распределения доходов и уровня благосостояния населения страны. С учетом опыта других стран определяются рекомендации на условия распределения доходов и уровня благосостояния населения, импорта и экспорта потенциала страны, выйти на новые производительные технологии и привлечение инвесторов

Ключевые слова: благосостояние населения, импорт и экспорт развития экономики, международная инвестиция, международная торговля.

ТАЪСИРИ РАВАНДИ ХОЧАГИИ МУОСИРИ ҶАҶОНӢ ВА ТАҚСИМОТИ ДАРОМАДҲО БА НЕҚУАҲВОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович – н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Дошишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.

Душанбе, к.Нахимов 64/14. Тел.: 907622562

Рофизода Саидбек Хасан – унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодии Дошишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Тел.: 935230666

Дар мақола раванди муосири ҷаҳонӣ ва тақсимоти даромадҳо ва таъсири он ба сатҳи неқуаҳволии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бо назардошти таҷрибаи баъзе кишварҳо тақлифу пешниҳодҳо барои шароити тақсимоти даромад, ташаққули танзими бозори ҷаҳонӣ ва ҳиссаи онҳо, истифодаи захираҳои он, фаъолияти сармоягузорӣ, воридот ва содироти кишвар ва таъсири он ба неқуаҳволи таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: неқуаҳволи, сармоягузорӣ, воридот, содирот, рушди иқтисодӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, тиҷорати байналмилалӣ.

INFLUENCES OF MODERN WORLD ECONOMIC PROCESSES ON CONDITIONS OF DISTRIBUTION OF INCOMES AND A LEVEL OF WELL-BEING OF THE POPULATION OF TAJIKISTAN

Ubaydov Fakhriddin Sayfiddinovich – PhD doctor, economics theory Department of Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 907 62 25 62

Rofizoda Saidbek Hasan – assistant of economics theory Department of Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 93 523 06 66

The article gives a brief analysis of the impact of modern world economic processes on the distribution of income and the level of welfare of the country's population. Taking into account the experience of other countries, recommendations on the conditions for the distribution of incomes and the level of the well-being of the population are determined. Import and export of the country's potential to enter new production technologies and attract investors.

Keywords: welfare of the population, import and export development of the economy, international investment, international trade.

Мировая экономика представляет собой сложную, многогранную экономическую систему, которая испытывает влияние множества факторов. Процессы, происходящие в мировом хозяйстве, непосредственно отражаются на развитии национальных экономик отдельных стран, затрагивают их экономические интересы. Система мирохозяйственных процессов влияют во всех участвующих государствах, не зависимо от действий страны в этой системе, существуют положительные влияния или положительный результат.

Следует отметить, что всемирное хозяйство представляет взаимосвязанные связи экономики всех цивилизованных стран мира. Экономической основой всемирного хозяйства служит объективная целесообразность, удовлетворения стремлением всех государств к росту экономической активности и вызванными этим ростом национальной специализацией и международной интеграцией. Интеграция экономики страны и её участие в современных мирохозяйственных процессах, положительно влияет на темпы экономического роста и благосостояние населения, особенно в случае интеграции вокруг высокоразвитых стран [4, 99].

Благосостояние – это степень обеспеченности населения с вынужденным комплексом, от которого зависит жизнь и деятельность человека. В качестве вынужденного комплекса входят доступность населения к материальному благу, к образованию, медицинской помощи, духовному благу. Благосостояние население находится в зависимости от материального производства, уровня сферы обслуживания, механизма рынка и вмешательства государства как экономического института (субъекта) рыночных отношений.

Мировая практика показывает что, в условиях глобализации, характеризующейся распространением новых технологий, обменом идеями, товарами и услугами, расширением капитальных и финансовых потоков, интернационализацией бизнеса и предпринимательской деятельности, происходят глубокие преобразования в сфере труда.

С одной стороны, процесс экономического сотрудничества и интеграции помогает ряду стран воспользоваться высокими темпами экономического роста и расширения занятости, привлекает многих представителей сельской бедноты в современную городскую экономику, добиваться достижения целей развития и ускорять инновационные процессы в сфере разработки новой продукции и обмена идеями. Как показывает практика, на рынках достигаются неравные результаты. Стремительное наступление глобализации сопровождается устойчивой тенденцией роста неравенства, превращая «реструктуризацию» в повсеместное явление, как в богатых, так и в бедных странах.

В зависимости от этого мировое сообщество получает возможность определять не только состояние и возможности экономики той или иной страны, но и устанавливать степень благоприятных условий для создания в ней иностранных и смешанных предприятий, целесообразность размещения кредитов в данной стране, где большой роль играет степень открытости экономики.

Лидерами рейтинга открытости экономики являются экономические развитые и «иные» промышленно развитые страны, в том числе США, Австралия, Малайзия, Сингапур, Южная Корея и другие [1, 206]. Показатели открытости экономик этих стран, рассчитанные МВФ по 10-балльной шкале, находятся в пределах 8-10 баллов. Рейтинг стран, определенный только по этому показателю открытости, существенно отличается от общего рейтинга экономической свободы. На первом месте здесь небольшие, хотя и экономически развитые страны, такие, как Малайзия, Филиппины, Новая Зеландия. Доля экспорта этих стран составляет 70-80% от объема ВВП [3, 29].

Опыт развитых стран показывает, что важнейшим элементом системы мирохозяйственных процессов является внешняя торговля, которая состоит из экспорта и импорта товаров, услуг. Как показывает практика, для большинства стран экспорт и

импорт товаров является основной формой внешнеэкономических связей. В нашей стране основные части внешнеэкономических связей организует импорт. Как видно из таблицы 1, в 2016-году доля внешнеторгового оборота составляет 3929,9 млн. долларов, что из них, в основном 3031,2 млн. долларов составляет импорт.

Таблица 1.

Соотношение экспорта и импорта во внешнеторговом обороте в РТ с 2012 года по 2016 год. (млн. долларов)

<i>Годы</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>
<i>Внешнеторговый оборот – всего</i>	5138,1	4988,8	5274,7	4326,2	3929,9
<i>Экспорт – всего в том числе:</i>	1359,7	943,4	977,3	890,6	898,7
<i>Страны СНГ в том числе:</i>	239,6	177,4	246,0	226,7	294,4
<i>Казахстан</i>	101,7	86,2	177,7	146,5	194,9
<i>Россия</i>	106,9	65,3	50,9	56,9	50,6
<i>Кыргызстан</i>	7,1	7,1	7,7	9,4	8,9
<i>Импорт – всего в том числе:</i>	3778,4	4045,4	4297,4	3435,6	3031,2
<i>Страны СНГ в том числе:</i>	2071,8	1915,6	2159,7	1818,7	1673,6
<i>Беларусь</i>	69,3	39,4	34,1	29,9	18,9
<i>Казахстан</i>	604,3	626,3	680,4	555,6	481,1
<i>Кыргызстан</i>	73,1	177,3	32,7	24,4	16,8
<i>Россия</i>	960,6	842,4	1186,1	1048,6	985,7
<i>Туркменистан</i>	154,9	115,1	108,8	106,6	92,1
<i>Украина</i>	89,6	95,3	89,5	38,6	27,6

Источник: расчеты авторов по данным: Статистический ежегодник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе, 2017. [4, 334].

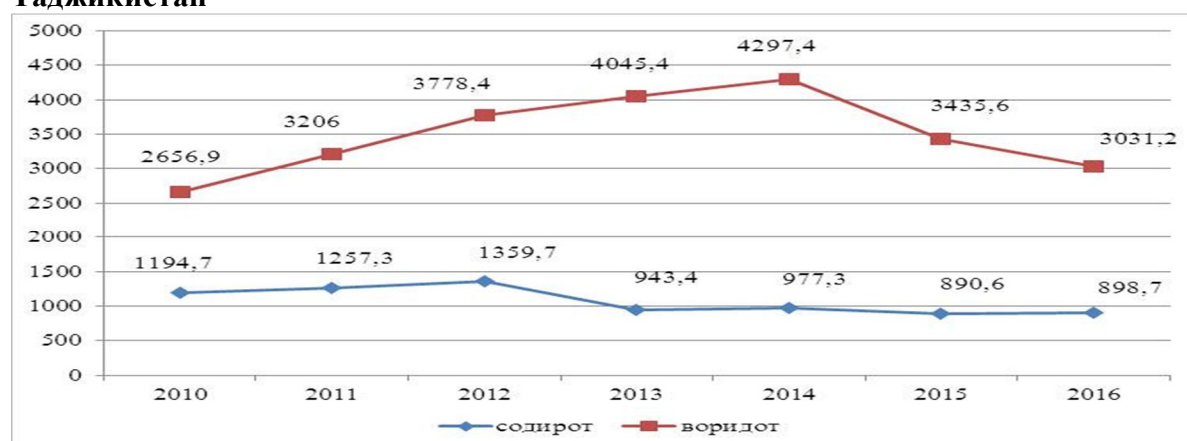
Из таблицы видно, что уровень экспорта - всего 898,7 (млн. долларов). Поэтому нам необходимо увеличивать производительность товаров, которые отвечают требованиям мирового рынка и услуг. В международную торговую систему ежегодно поступает до четверти произведенной в мире продукции. Согласно исследованиям ВТО, на каждые 10% роста мирового производства приходится 16% увеличения объема внешней торговли [4, 334].

Общеизвестно, что влияние внешней торговли на распределение доходов тесно связано с тем воздействием, которая она так или иначе оказывает на общий национальный доход. Влияние внешней торговли на распределение доходов факторов производства очень огромно. Многие государства достигают их при помощи новых и современных технологий в результате вступлений в мирохозяйственную систему, в основном внешней торговли.

Теория международной торговли утверждает, что в результате развития внешнеторговых отношений все участвующие в них страны получают выигрыш в виде прироста общего благосостояния [4, 335]. Но основная проблема это неравномерно распределяется этот выигрыш. Потому что с одной стороны, очевидно, что он не может распределяться равномерно между странами, поскольку его размер зависит от того, на каком уровне установятся мировые цены. С другой стороны, выигрыш от внешней торговли, который получает страна в целом, распределяется внутри страны между потребителями и производителями, экспортерами и импортерами. Посмотрим на график №1, объем импорт и внешней торговлей за 2010 – 2016.

График №1

Экспорт, импорт и внешней торговли за 2010 – 2016гг. в Республики Таджикистан

Источник: расчеты авторов по данным: Статистический ежегодник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе, 2017.-[4, 335].

Как видно из графика №1, экспорт нашей страны с 2010 до 2012 увеличился, поэтому нам необходимо привлечь предпринимателей и производителей нашей страны к вступлению в мирохозяйственную систему. Влияние современных мирохозяйственных процессов чаще всего ощущается бедным странам, чем развитым странам. Влияние глобализации на различных странах, свидетельствует как мировой опыт, дифференцируется в зависимости от условий, в которых страна принимает участие в данном процессе. Влияние современных мирохозяйственных процессов, прежде всего, внешней торговли на условия распределения доходов и уровня благосостояния зависят от уровня мировой цены. Например, таджикским производителям будет выгодно расширять производство и экспортировать его, если мировая цена будет выше внутренней цены в Таджикистане. Но, с другой стороны, таджикским потребителям будет выгодно приобретать импортные товары, если мировая цена на него будет ниже внутренней цены в Таджикистане. Как видно из статистических данных, в нашей республике удельный вес импорта больше, чем экспорт. Посмотрим данные показателя в таблице 2.

Таблица 2.

Доля экспорта и импорта на внешнеторговый оборот по отношению к ВВП млн. доллар;

Годы	2012	2013	2014	2015	2016
Внешнеторговый оборот – всего	5138,1	4988,8	5274,7	4326,2	3929,9
Экспорт – всего	1359,7	943,4	977,3	890,6	898,7
Импорт – всего	3778,4	4045,4	4297,4	3435,6	3031,2
Доля экспорта на внешнеторговый оборот (%)	26,46	18,91	18,62	20,59	22,87
Доля импорта на внешнеторговый оборот (%)	73,54	81,27	81,47	79,41	77,13
Доля внешнеторговый оборот на ВВП (%)	125,3	108,5	102	78,8	63,6
Доля экспорта на ВВП (%)	33,15	20,52	18,9	16,22	14,55
Доля импорта на ВВП (%)	92,12	88,21	83,1	62,57	49,1

Источник: расчеты авторов по данным: Статистический ежегодник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе, 2017.-[4, 194]

Таблица показывает, что высокий процент объема внешней торговли в нашей республике составляет импорт. Но для увеличения объема экспорта необходимо

усилить экспортный потенциал страны. Следовательно, в общей тенденции внешней торговли и страны очень слабо. То есть в аналитические годы тенденции внешней торговли уменьшаются. В условиях действий стран в открытой экономике и членства в ВТО этот результат не положительный.

В результате участия в мирохозяйственные процессы и импортирование новых техник и технологий в нашу страну обеспечиваются устойчивость производственных потенциалов страны. То есть, Республика Таджикистан создаёт свои экспортные потенциалы на основании использования импортных возможностей.

Одной из внешнеэкономических связей, которое играет важную роль в внешнеэкономической деятельности являются *зарубежные инвестиции или экспорт и импорт капитала*. Субъектами движения капитала в мировом хозяйстве, источниками его происхождения выступают частные коммерческие структуры, государственные, международные финансово-экономические организации. По итогам 2016 года составил \$5063,8млн. долларов [4, 229].

Источник: расчеты авторов по данным: Статистический ежегодник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе, 2017.-[4, 229]

Диаграмма 1. Данные об иностранных инвестициях в Республике Таджикистан на 2012 – 2016 гг.

Диаграмма показывает, что иностранные инвестиции на анализируемый период увеличились в экономике Республики Таджикистан с 2012 года до 2016 года на 1678,4 млн. долларов, что доказывает об увеличении на 33,14% по сравнению с 2012 годов. Это свидетельствует об открытости экономики страны и свободного инвестиционного климата. То есть, данный показатель имеет тенденцию к увеличению. Осуществляемые в стране рыночные реформы объективно способствуют усилению их самостоятельности в решении целого комплекса социально-экономических проблем.

Равномерное распределение доходов осуществляется на основании перераспределения национального дохода. Данное действие выполняется с помощью налоговых систем государства. К этому подходу передаётся доход богатых к бедным. Это распределение является мерой общественного благосостояния. А также для обеспечения более равномерного распределения доходов и стимулирования инвестиционной сферы необходимо реализовать низкие нормы процентов.

Повышение благосостояния и обеспечение равномерности доходов населения является актуальной задачей макроэкономической политики, как определяющая цель социальной сферы.

Считаем, что уровень благосостояния зависит как от географических факторов, так и от общей социально-экономической, политической и экологической ситуации регионов. При этом исходим из того, что на уровень благосостояния в той или иной стране влияет комплекс факторов. В частности, демографическая ситуация, жилищно-бытовые и производственные условия, объем и качество потребительских товаров. Одновременно считаем, что к наиболее значимым факторам можно отнести состояние техники и технологии, социальные и культурные составляющие.

Вопросы распределения доходов и факторы повышения уровня благосостояния населения имеет многогранную сторону, то есть какие доходы населения имеют, на базе каких источников они формируются и как они распределяются. В современной рыночной экономике доходы населения формируются главным образом за счет реализации принадлежащих им факторов производства. Другим источником дохода являются пособия по безработице, пенсии по старости и иные выплаты. Таким образом, факторы, определявшие и влияющие на уровень благосостояния населения - это сумма денежных средств, которую получают граждане в виде заработной платы, гонорара, процента, дивиденда, предпринимательской прибыли, ренты, а также трансфертных платежей (пособия по социальному обеспечению и безработице, в том числе социальные пособия многодетным семьям).

В целом, место и роль Таджикистана в мировой экономике будет определяться главным образом общим уровнем экономического развития страны, реальными результатами проводимой экономической реформы, развитием экспортного потенциала, что, в свою очередь, является основной предпосылкой экономического роста, поддержки социальных сфер, в том числе повышения уровня жизни населения, снижения уровня бедности и улучшения благосостояния населения страны.

Литература

1. Николаева И. П. Мировая экономика / И. П. Николаева.- М., 2006.- 206с.
2. Иванов Н. Глобализация и бедность / Н. Иванов, Н. Гоффе, Г. Монусова // Мировая экономика и международные отношения.- 2010. - №9. С. 29-42.
3. Статистический ежегодник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе, 2017.- 481с.
4. Шифф М. Региональная интеграция и развитие / М. Шифф, Л. А.Уинтерс. - М.: Весь мир, 2005. - 99с.
5. Collier P. A. World Bank policy research report. / P. Collier, M. Schiff, J. VenablesA, L. Winters A. Trade blocs. - Oxford, (UK): Oxford University Press, 2000. -197p.

НАҚШИ ТАРИФИ ГУМРУКӢ ДАР БАТАНЗИМДАРОРИИ ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ ХОРИҶӢ

Мираков Қудратулло Мирмухаммедович – номзоди илмҳои техникаӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734041, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Б. Гафуров 48/1, утӯқи 42. E-mail: mirakov54@mail.ru, Телефон: 918941220

Абдуллоев Сулаймон - ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, гузаргоҳи 1, кӯчаи Камоли Хуҷандӣ, хонаи 7. E-mail: abdulloev@mail.ru, Телефон: 918726370

Дар мақола нақши танзимкунандаи тарифи гумрукӣ ҷиҳати ба тартиб даровардани таркиби моли воридоту содирот мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон дар асоси таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии ватанӣ ва байналмилалӣ нақши калидии танзими гумрукиро тарифиро дар танзими фаъолияти тиҷоратии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон додаанд.

Калидвожаҳо: тарифи гумрукӣ, боҷи гумрукӣ, молҳои воридотӣ, молҳои содиротӣ, ставкаҳои боҷҳои гумрукӣ, номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, молистеҳсолкунанда.

ТАМОЖЕННЫЙ ТАРИФ И ЕГО РОЛЬ В РЕГУЛИРОВАНИИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Мираков Кудратулло Мирмухаммедович – кандидат технических наук, доцент, зав. кафедрой таможенного дела Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734041, Таджикистан, г. Душанбе, улица Б. Гафурова 48/1 кв. 42. E-mail: mirakov54@mail.ru Телефон 918941220

Абдуллоев Сулаймон - ассистент кафедры таможенного дела Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, г. Душанбе, 1-й проезд улица Камоли Худжанди, дом 7. E-mail: abdulloev@mail.ru Телефон 918726370

В статье рассмотрены регулятивные возможности таможенного тарифа как важнейшего регулятора товарной структуры экспорта и импорта. Проанализировав действующие акты национального и международного права, авторы сделали вывод о ключевой роли таможенно-тарифного регулирования в системе внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: таможенный тариф, таможенная пошлина, ввозимые товары, вывозимые товары, ставки таможенных пошлин, товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности, товаропроизводители.

PECULIARITIES OF CUSTOMS TARIFFS AND ITS ROLE IN THE REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITIES

Mirakov Kudratullo Mirmukhammedovich - Candidate of technical sciences, Associate professor, Head of Department of Customs Affairs of the State Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: 734041, Tajikistan, Dushanbe, B. Gafurov Str. 48/1 sq. M. 42. E-mail: mirakov54@mail.ru, Phone: 918941220

Abdulloev Sulaimon - Assistant of the Department of Customs of the State Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: 734067, Dushanbe, 1-st passage Kamol Khujandi Str. 7. E-mail: abdulloev@mail.ru, Phone: 918726370

In the article it is considered the regulative properties of the customs tariffs as the most important regulator of the commodity structure of exports and imports. Analyzing the existing acts of national and international law, the author concludes the key role of customs and tariff regulation in the system of international economic activities of the Republic of Tajikistan.

Keywords: customs tariffs, customs duty, imported and exported goods, customs duty rates, commodity nomenclature of foreign economic activity, commodity producers.

Тарифи гумрукӣ маҷмӯи ставкаҳои боҷҳои гумрукӣ буда, ҳамчун унсури асосии батанзимдарории давлатии савдои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин, фишанги сиёсати тиҷорати батанзимдароварандаи давлатии бозори дохилии кишвар бо ҳамбастагӣ бо бозори ҷаҳонӣ мебошад. Дар ин замина, тартиби мукаммали ситонидани боҷҳои гумрукиро аз молҳои воридотӣ ва содиротӣ дар назар дорад ва ставкаҳои он бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии ҳар кишвар муқаррар карда мешаванд.

Маҳз тарифи гумрукӣ ҳамчун воситаи ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ ва молистеҳсолкунандаи ватанӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин фаъолияти Созмони умумиҷаҳонии савдо ба ин масъала алоқамандии зиҷ дорад. Баъд аз анҷоми ҷанги дуҷоми ҷаҳон соли 1947 баҳри барқарорсозии иқтисоди ҷаҳонӣ Созишнома дар бораи тариф ва савдо баста шудааст. Мақсади асосии созишномаи мазкур паст намудани меъёрҳои бочҳои гумрукӣ ва аз байн бурдани маҳдудиятҳои теъдоди квота, субсидия мебошад. Соли 1990 ваколатҳои Созишнома дар бораи тариф ва савдо ба Созмони умумиҷаҳонии савдо супурда шуд. Яке аз талаботи асосӣ барои аъзо шудан ба Созмони умумиҷаҳонии савдо паст ва мувофиқа намудани ставкаҳои бочҳои гумрукии воридотии кишвари дархостгар ба ҳисоб меравад.

Бочи гумрукӣ, андози ғайримустақим барои моли воридотӣ, содиротӣ, аз ҷониби мақомоти гумрук ҳангоми воридоти мол ба сарҳади гумрукии он ва содироти мол аз ин сарҳади гумрукӣ бо ставкаҳои дар тарифи гумрукӣ муқарраршуда ситонида мешавад. Чунин андоза қисми даромади буҷети давлатӣ ба шумор рафта, ҷузъи ҷудонашавандаи чунин содирот ва воридот ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд кодексҳои андозу гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми бочи гумрукӣ ва мақсадҳои тарифи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян накардаанд, лекин дар баробари мақсад ва вазифаи фискалии тарифи гумрукӣ ҳадафи дигари он ҳимояи манфиатҳои молистеҳсолкунандагони ватанӣ ба шумор меравад.

Асосан муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи андозу гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалия мақсадҳои тарифи гумрукиро таъмин менамоянд. Зеро ҳангоми воридоти мол ба сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари бочи гумрукӣ, андоз аз арзиши иловашуда ва аксиз (андози аксизӣ барои молҳои зераксизӣ) ситонида мешавад. Мутобиқи моддаи 181 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муомилоти андозбандишаванда ва воридоти андозбандишаванда меъёри якхелаи андоз аз арзиши иловашуда 18% муайян шудааст. Мувофиқи моддаи 196 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли молҳои зераксизӣ ва воридоти чунин молҳо бо аксизҳои меъёри якхела андозбандӣ карда мешаванд. Аммо, бочи гумрукии воридотӣ бошад, аз молҳои воридотӣ ситонида мешавад ва дар навбати худ, ба ҷуз ҳолатҳои барзиёд супоридан ва ё барқарор намудани низоми имтиёзнок барои моли қаблан воридшуда ҳисобӣ карда намешавад. Дуруст аст, ки бочҳои гумрукии содиротӣ низ вучуд доранд, аммо бочи гумрукии содиротӣ ҳамчунин мақсади батанзимдарории бозори дохилиро дошта, барои баъзе молҳои ватании содиротӣ муқаррар карда мешавад [1, 17].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қарор аз 3 июни соли 2014 таҳти №377 «Дар бораи ставкаҳои бочҳои гумрукии содиротӣ» мизони ставкаҳои бочҳои гумрукиро барои молҳои аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон содиршаванда муайян кардааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Рамз, номгӯй ва ставкаҳои бочҳои гумрукии молҳои содиротӣ

Рамзи мол мувофиқи номгӯи молҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ	Номгӯи мол	Ставкаи бочҳои гумрукӣ
5001	Пиллаи абрешимӣ барои ресиш коршоям	20 фоиз, вале на кам аз 100 евро барои 1000 кг
5002	Абрешим – ашёи хом (тобдоданашуда)	
5003	Партовҳои абрешимӣ (аз ҷумла, пиллаи барои ресиш корношоям, партовҳои нахи пилла ва ашёи хоми ҷудокардашуда)	
4101	Пӯсти коркарднашудаи чорвои калони шохдор	300 евро барои 1000 кг
4102	Пӯсти коркарднашудаи гӯсфанд ва ё барра	
5201	Нахи пахта	10 фоиз

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2014 таҳти №377 «Дар бораи ставкаҳои бочҳои гумрукии содиротӣ».

Дар навбати худ, сарчашмаҳои адабиёти махсуси соҳа ва конунгузори амалкунанда, бочҳои гумрукиро ба тариқи зайл таснифбандӣ менамоянд [1, 244]:

- бочҳои гумрукии адвалорӣ - ба арзиши гумрукии моли мавриди андозбандӣ қароргирифта бо фоиз ҳисоб карда мешаванд;

- махсус - тибки ҳаҷми муқарраршудаи воҳиди моли мавриди андозбандӣ қароргирифта ҳисоб карда мешавад;

- омехта – ҳар ду навъи зикршудаи ставкаҳои бочҳои гумрукиро дар бар мегиранд.

Ҳангоми таҳти андозбандӣ қарор додани моли воридотӣ истифодабарии намудҳои гуногуни бочҳои гумрукии мазкур имконияти аз байн бурдани ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукиро ба миён меорад. Дар сурати ба таври сунъӣ паст нишон додани арзиши гумрукии моли воридотӣ маблағи бочи гумрукии адвалорӣ кам ҳисоб карда мешавад, аммо бочҳои гумрукии махсус ва омехта имконият медиҳанд, ки новобаста аз паст будани арзиши гумрукӣ аз воҳиди мол пурра ҳисоб карда шавад. Барои мисол, 1 адад воситаи нақлиёти сабукрав, соли бароришаш 2005, бо нишон додани арзиши гумрукии он 7000 доллари ИМА ва бо доштани ҳаҷми муҳаррики 3000 см³ ворид мегардад. Дар сурати мавҷуд будани ставкаи бочи гумрукии адвалорӣ 5% ва махсус бо ставкаи 0,15 евро барои 1см³, маблағи бочи гумрукӣ бо тариқи зайл ҳисоб карда мешавад:

$$Мбг = Аг * Мб * Қд / 100, \text{ сомонӣ} \quad (1)$$

Аз ин ҷо: Мбг – маблағи бочи гумрукӣ, сомонӣ

Аг - арзиши гумрукӣ, сомонӣ

Мб- меъёри бочи гумрукӣ, ки бо фоиз ба арзиши гумрукӣ муқаррар гардидааст

Қд – қурби доллар, ки Бонки миллии Тоҷикистон муайян кардааст (барои 1 доллари ИМА 8,81 дирам ва барои 1евро 10,97 дирам муайян шудааст). Он гоҳ,

$$Мбг = 7000 * 8,81 * 5 / 100 = 3084 \text{ сомонӣ}$$

Ҳисоб намудани бочи гумрукӣ нисбати молҳое, ки бочбандӣ бо меъёри ставкаи махсус бочбандӣ мешаванд, ба тариқи зайл муайян карда мешаванд:

$$Мбг = Шм * Ме * Ке, \text{ сомонӣ} \quad (2)$$

Аз ин ҷо: Мбг - маблағи бочи гумрукӣ, сомонӣ

Шм - ҳаҷми муҳаррики воситаи нақлиёт, см³

Ме – ставкаи бочи гумрукӣ бо Евро барои воҳиди мол

Ке – қурби Евро, ки Бонки миллии Тоҷикистон муайян кардааст (барои 1евро 10,97 дирам муайян шудааст).

$$Мбг = 3000 \text{ см}^3 * 0,15 * 10,97 = 4937 \text{ сомонӣ}$$

Аломатҳои дар боло овардашуда, ба андешаи мо, возеҳ нишон медиҳанд, ки мизони ставкаҳои бочҳои гумрукии мукамал ва бо назардошти хусусият, навъ, таркиб ва дигар омилҳо барои молҳои воридотӣ муқарраршуда метавонад сатҳи канораҷӯӣ аз пардохти андозҳоро паст намояд ва таъмингари манфиатҳои молистеҳсолкунандагони ватанӣ бошанд.

Ҳамчунин, барои танзими фаъолияти тиҷорати хориҷӣ чораҳои ғайритарифӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ нисбати моли воридотӣ метавонанд муваққатан истифода шаванд (махсус, зиддидемпингӣ ва чубронӣ).

Бочҳои махсус ба сифати тадбири муҳофизатӣ, агар мол ба қаламрави гумрукии ягон кишвар ба чунин миқдор ё шартҳое ворид шавад, ки он тавонад ба

истеҳсолкунандагони ватании моли шабеҳ ва ё моли бевосита рақобаткунанда зарар расонад ё таҳдиди зарар расонидан намояд, истифода мегарданд.

Бочҳои зиддидемпингӣ дар сурати ворид намудани мол ба қаламрави гумрукии ягон кишвар бо нархи нисбат ба нархи гумрукии миёнаи оморӣ дар кишвари содиркунанда дар лаҳзаи воридот ниҳоят пасттар, агар чунин воридот ба истеҳсолкунандагони дохилии моли шабеҳ зарари моддӣ расонад, ё таҳдиди зарар расонидан намояд, ё ба ташкил ва ё ба бештар истеҳсол намудани чунин мол дар кишвари молворидшаванда мамониат кунад, истифода мегарданд.

Бочҳои ҷубронӣ ҳангоми ба қаламрави гумрукии ягон кишвар ворид намудани моле, ки ҳангоми истеҳсол ё содир кардани он бевосита ё бавосита аз субсидия истифода шудааст. Агар чунин воридот ба истеҳсолкунандагони ватании моли шабеҳ зарари моддӣ расонад, ё таҳдиди зарар расонидан намояд, ё ба ташкил ва истеҳсоли бештари моли шабеҳ дар кишвари молворидшаванда мамониат кунад, истифода бурда мешаванд.

Намудҳои бочҳои хоси гумрукӣ (махсус, зиддидемпингӣ ва ҷубронӣ) мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида ва ситонида мешаванд.

Яке аз унсурҳои дигари танзими тарифию гумрукии муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ ин номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошад.

Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар асоси Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳамоҳангсозӣ ва рамзгузории молҳо аз 14 июни соли 1983 дар Брюссел тартиб дода шудааст ва Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №1385 аз 28 августи соли 2004 ба он ҳамроҳ гаштааст. Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои андешидани тадбири танзими гумрукию тарифӣ ва ғайритарифӣ, инчунин намудҳои дигари фаъолияти иқтисодии хориҷӣ пешбурди омили гумрукии тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешавад. Дар навбати худ, тарифи гумрукӣ дар асоси номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муназзам гардониди мешавад. Илова бар ин, дар тарифи гумрукии принципҳои таъсиси тарифӣ афзоиши мизони бочҳои гумрукӣ бо дарназардошти сатҳи коркарди мол ҷой дода мешавад. Истифодаи он имконият медиҳад, ки ставкаҳои бочҳои гумрукии воридотӣ барои ашёи хом нисбат ба моли тайёри аз ҳамин ашёи хом истеҳсолшуда пасттар муайян карда шавад.

Дар тарифи гумрукӣ мизонҳои бочҳои гумрукии сифрӣ, кам кардани ставкаҳои бочҳои гумрукӣ ва озод кардан аз пардохти бочҳои гумрукӣ истифода мегарданд, ки онҳо бо тартиби яктарафа, мувофиқи санадҳои меъёрии ҳукукии миллӣ ва байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд.

Тибқи моддаи 341 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ставкаҳои бочҳои гумрукӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад ва бочҳои гумрукӣ ҳангоми декларатсия кардани мол дар низомҳои гумрукие, ки шартҳои таҳти ин низом ҷойгиркунонӣ супоридани бочҳои гумрукиро муайян мекунанд, пардохта мешаванд [2, 357].

Мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №450 аз 25 октябри соли 2003 «Дар бораи тарифи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ставкаҳои бочҳои гумрукиро барои молҳои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда муайян кардааст. Тарифи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муназзам шуда, барои тамоми навъи молҳо, яъне 97 гурӯҳ номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муқаррар шудааст. Тибқи қарори мазкур ставкаҳои бочҳои гумрукӣ барои молҳои воридотӣ 2,5; 5; 7; 10 ва 15 фоиз буда, мизони миёнаи он 7,9 фоизро ташкил медиҳад. Дар баъзе ҳолатҳо барои молҳои алоҳида ставкаҳои сифрии бочҳои гумрукӣ муқаррар шудааст (ҷадвали 2).

Чадвали 2.

Ставкахон сифрии бочҳои гумрукӣ барои молҳои алоҳида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рамзи мувофиқи номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ	Номгӯи мол	Ставкаи бочҳои гумрукӣ
0101 10 100 0	Аспҳо	0
0102 10 300 0	Говҳо	0
0104 10 100 0	Ҳайвонҳои зотӣ	0
0105 11 110 0	Қатори мокиёнҳо	0
0407 00	Тухм барои чӯчабарорӣ	0
2716 00 000	Қувваи барқ	0
8714200000	Аробаҷаҳо барои шахсоне, ки қобилияти ҳаракат надоранд	0
97	Асари санъат, коллексияи ашёҳо ва антиқаҳо	0

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарифи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз № 450 аз 25 октябри соли 2003.

Ҳамин тариқ, маълум аст, ки давлат ҳангоми муқаррар намудани ставкаи бочи гумрукӣ бо назардошти манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат, ҷамъият ва ҳар шахси алоҳидаи кишвар амал мекунад. Ставҷаҳо ва умуман тарифи гумрукӣ василаи хеле зудтаъсиркунандае мебошад, ки истифодаи дурустаи ба таносуби баробари сохтори воридоту содирот, ҳимояи манфиат ва таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон, ҳифзи молистеҳсолкунандагони ватанӣ аз рақобати хориҷӣ ва ҳамгироии самараноки кишвар ба системаи равобити иқтисодии ҷаҳон мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ставкаҳои бочҳои гумрукии содиротӣ» аз 03.06.2014 №377.
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: КВД «Матбаа»-и Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 348 с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.09.2012, №902 бо тағйири иловаҳо, таҳрири с. 2016).
4. Насриддинов Б.Ф. Таъмини амнияти иқтисоди берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ / Б. Ф. Насриддинов. – Душанбе: Ирфон, 2017. - 149 с.
5. Оймаҳмадов М. О. Асосҳои фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / М. О. Оймаҳмадов. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 544с.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ СФЕРЫ ЭНЕРГЕТИКИ

Тағоев Баҳром Дустмаҳмадович - к.э.н., доцент кафедры банковского дела Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, Тел.: 907651441. e-mail behruz84@mail.ru

Каримов Рустам Илхомович - докторант Phd Финансово-экономического института Таджикистана. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, Тел.: 907004058; e-mail rostam.k@mail.ru

В статье рассматриваются проблемы активизации государственно-частного партнерства в сфере энергетики Республики Таджикистан. Уточняется, что сфера энергетики в Республике Таджикистан является структурообразующей сферой, от которой зависит дальнейшее социально-экономическое развитие страны. Анализируется современное состояние рынка электроэнергии Республики Таджикистан, показана положительная тенденция развития государственно-частного партнерства в сфере энергетики. Выявлено, что основными проблемами сферы энергетики являются технические и нетехнические потери, обусловленные допустимыми погрешностями приборов учета, низкий уровень надежности электроснабжения и барьеры для присоединения новых потребителей.

Предлагается, что большое значение имеет создание благоприятствующих институциональных условий для становления конкурентоспособной электроэнергетической системы на основе развития государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, бизнес-сообщества, сфера энергетики, электроэнергетика, гидроэнергетика, энергетическая безопасность.

ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА

Тагоев Баҳром Дӯстмаҳмадович - н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14, Тел.: 907651441. e-mail behruz84@mail.ru

Каримов Рустам Илҳомович - докторанти PhD, Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14, Тел.: 907004058; e-mail rostam.k@mail.ru

Дар мақолаи мазкур мушкилоти фаъолгардонии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Маълум карда шудааст, ки соҳаи энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи сохторбунёдкунанда буда, рушди иқтисодию иқтисодии минбаъдаи мамлакат аз он вобастагӣ дорад. Вазъи ҳозираи бозори қувваи барқ таҳлил карда шуда, тамоюлҳои мусбати рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика нишон дода шудааст. Маълум карда шудааст, ки мушкилоти асосии соҳаи энергетика ин талафоти техникӣ ва ғайритехникӣ мебошад, ки беиштар дар ҳолати нуқсонҳои дастгоҳҳои ҳисобкунанда, сатҳи пасти кафолати таъминоти қувваи барқ ва монетаҳои пайвастишавии истеъмолкунандагонӣ нав муайян мегардад. Пеириҳод гардидааст, ки бунёди шароитҳои муфиди институтсионалӣ барои барқарор намудани рақобатпазирии низоми қувваи барқдихӣ дар асоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ муҳимияти хос дорад.

Калидвожаҳо: шарикии давлат ва бахши хусусӣ, бизнес-ҷамъият, соҳаи энергетика, қувваи барқ, гидроэнергетика, беҳтариҳои энергетикӣ.

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A FORM OF ENERGY INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT

Tagoev Bahrom Dustmammadovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking of State Financial and Economic institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 907651441. e-mail behruz84@mail.ru

Karimov Rustam Ilhomovich - doctor of PhD, State Financial and Economic institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 907004058; e-mail rostam.k@mail.ru

The article examines the problems of activization of public-private partnership in the energy sector of the Republic of Tajikistan. It is specified that the energy sector in the Republic of Tajikistan is a structure-forming sphere, which depends on it in the further socio-economic development of the country. The current state of the electricity market in the Republic of Tajikistan is analyzed and, based on the implementation of existing projects; a positive trend in the development of public-private partnership in the energy sector is shown.

It was revealed that the main problems of the electric power industry are technical and non-technical losses, losses caused by permissible errors in metering devices, a low level of reliability of electricity supply and barriers to the accession of new consumers. It is suggested that creation of favorable institutional conditions for the establishment of a competitive electric power system on the basis of the development of public-private partnership is of great importance.

Key words: *public-private partnership, business community, energy sector, electric power industry, hydropower, energy security.*

Государственно-частное партнерство как альтернативная форма источника финансирования является важным механизмом дополнительного импульса развития инфраструктурных объектов в сфере энергетики. Важным подходом развития сферы энергетики является эффективное функционирование ее инфраструктура. Развитие инфраструктуры сферы энергетики Таджикистана и предоставление инженерных услуг требуют новых источников финансирования, а также экономических механизмов, которые способны обеспечить эффективное производство и потребление электроэнергии. Во многих странах предоставление услуг по обеспечению электроэнергией часто сталкивается с низким уровнем развития инфраструктуры сферы энергетики из-за ограниченного объема финансовых ресурсов, выделяемых на эти цели государственным сектором. Поэтому, для частичного обеспечения финансовыми потребностями для развития сферы энергетики целесообразна активизация государственно-частного партнерства.

В научной литературе встречаются различные исследования относительно государственно-частного партнерства (ГЧП). ГЧП некоторые исследователи трактуют как форму взаимодействия государства с бизнесом, с целью реализации конкретных проектов, другие называют его механизмом эффективной реализации мелких проектов развития инфраструктуры, на основе взаимовыгодных соглашений. Однако понятие ГЧП не имеет единственного понятия, который конкретно определил границы, указал принципы и методы их функционирования. На наш взгляд, будет правильно, если в научных исследованиях делают необходимый упор на нормативно-правовые акты, которые четко и содержательно указывают масштабы, принципы, методы, формы и другие направления деятельности ГЧП.

ГЧП в нормативно-правовом пространстве обладает видом деятельности для осуществления вспомогательного партнера для реализации иной государственной функции. С другой точки зрения, ГЧП отображается как организация для конструктивных взаимоотношений между государственными органами власти и бизнес - сообществ. Исходя из этих соображений, следует обратить внимание на понятие ГЧП закрепленных в законодательных актах. Правовая деятельность ГЧП обеспечивается законом Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» принятым в 2012г. [1, 5].

Данный закон определяет основы правового функционирования и регулирования отношений, возникающих в связи с разработкой проекта государственно-частного партнерства, заключением, исполнением и прекращением соглашения о государственно-частном партнерстве, в том числе соответствующих полномочий органов государственной власти, органов местного самоуправления, устанавливает гарантии прав и законных интересов сторон соглашения о государственно-частном партнерстве, соглашения.

Во второй главе этого закона указаны институциональные механизмы государственно-частного партнерства, также фокусируются компетенции Правительства Республики Таджикистан по вопросам ГЧП, куда входят нижеследующие:

- создание Совета государственно-частного партнерства, утверждение состава и его положения;
- определение перечня инфраструктурных объектов и социальных услуг, к которому не применяется настоящий закон;
- определение уполномоченного государственного органа.

В практике ряда экономически развитых стран мира ГЧП показало свою экономическую эффективность в решении проблемы инфраструктуры сферы энергетики. Основными сферами применения механизма ГЧП в мире являются: дорожное строительство, здравоохранение, образование, культура и жилищно-коммунальное хозяйство. Великобритания имеет благополучный опыт в отрасли государственно-частного партнерства. Основа эффективного функционирования ГЧП была проведена еще во время правления М. Тэтчером, предназначено для снижения финансового давления государства на экономику. В современном периоде ГЧП в Великобритании анализируется с позиции повышения уровня и качества жизни населения, отходя из приоритетной цели приобретения новых активов. Отраслевая направленность ГЧП в Великобритании различна, тут и социальная направленность, и инфраструктурные проекты, и производство. Наиболее крупные проекты, в соответствии с общемировым трендом, реализуются в транспортной области. Это реконструкция Лондонского метро в 2003 году, строительство Евротоннеля в 1994 году, строительство новых железных дорог в Бирмингеме. В качестве примера рассмотрим строительство Евротоннеля между Великобританией и Францией. Третий по длине тоннель в мире. Проект был запущен в 1973 году и из-за финансовых трудностей уже к 1984 году правительства стран партнеров пришли к выводу, что без привлечения частного капитала строительство невозможно. В тендере победил проект Eurotunnel по причине своей технологичности и минимальной стоимости, а главным подрядчиком стал англо-французский консорциум Trans Manche Link. И только после этого работы были начаты в полную силу, с английского берега в декабре 1987 года, а с французского - в начале 1988 года. Общая стоимость проекта составила порядка 10 миллиардов фунтов стерлингов [3, 25].

Основными причинами подхода Правительства Великобритании можно назвать укрепление институциональных основ, особенно законодательства управляющего и регулирующего функционирования ГЧП, качественный аудит, компетентное выполнение обязательств обеих сторон и определенные гарантии для сторон. Опыт Великобритании в реализации механизма государственно-частного партнерства до сих пор используется как успешная модель.

Важным основанием использования института государственно-частного партнерства является расширение возможности более выгодной или быстрой реализации проектов развития инфраструктуры сферы энергетики с участием частного сектора, который при реализации государством был бы слишком капиталоемким, либо воплощение его реализации длилось на долгие годы. Так же в качестве причин можно указать необходимость источника финансирования развития инфраструктуры сферы энергетики.

Привлечения отечественных и зарубежных инвестиций в социальные отрасли при сохранении государственного контроля возможно только на основе разработки современных форм сотрудничества государства и частного бизнеса на взаимовыгодных условиях. Необходимо подчеркнуть, что широкий диалог власти, бизнеса и гражданского общества сегодня как никогда востребован для разработки новых форм и

методов партнерства и интеграции в мировую экономику. Так, вступление Таджикистана в ВТО потребовало качественно нового подхода к государственному регулированию внешнеэкономической деятельности. Применение механизмов государственно-частного диалога – это один из путей ускорения социально-экономического развития, обеспечивающий расширение возможностей эффективного привлечения средств частного сектора для развития национальной экономики и достижения стратегических целей государства [2, 303].

Следует учитывать, что ГЧП - это инструмент стимулирования экономического роста и развития всей сферы, от которого зависит развитие других значимых сфер. Несмотря на высокую капиталоемкость, проекты государственно-частного партнерства в сфере энергетики имеют стратегическую перспективу, это подтверждает количество инвестиционных проектов в области энергетики представленных на различных уровнях.

В 2016 г. на региональном разрезе из 98 проектов, предлагаемых для инвестирования в регионах Таджикистана, 23 инвестиционных проекта (23,5%) приходится на районы республиканского подчинения (РРП), 38 проектов (38,8%) - на Согдийскую область, 13 проектов (13,3%) - на ГБАО и 24 проекта (24,5%) - на Хатлонскую область. При этом инвестиционные проекты, которые направлены на реализацию стратегических целей развития страны, сосредоточены в сфере гидроэнергетики (54 проектов) [4, 6].

Наглядным примером служит первое ГЧП в Таджикистане в области энергетики. Уникальный проект начал функционировать после подписания в 2002 году Концессионного договора между правительством Таджикистана и компанией «Памир Энерджи» сроком на 25 лет. За 13 лет своего существования первое государственно-частное партнерство с непосредственной помощью правительства Республики Таджикистан смогло привлечь в энергетику страны свыше 47,3 млн. долларов, позволив тем самым завершить реконструкцию уже более 30% основных энергетических средств Горно-Бадахшанской автономной области [5, 6].

Правительство рассматривает ГЧП в качестве инструмента для привлечения инвестиций и содействия в предоставлении экономических и социальных услуг в Таджикистане. По просьбе Правительства, Азиатский банк развития оказывает содействие в улучшении регуляторной политики, нормативно-правовых норм для ГЧП в рамках нового проекта технической помощи: Содействие в наращивании потенциала для государственно-частного партнерства в Таджикистане.

Следует отметить, что Республика Таджикистан имеет огромные запасы по производству гидроэнергетики. Так на сегодняшний день разрабатываются различные отраслевые и региональные проекты развития сферы электроэнергетики. Важным из них является Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. В нем подчеркивается эффективное использование энергетических ресурсов, рациональное водопользование, ввод малых и крупных ГЭС-ов, уменьшение потерь электроэнергии, в целом для достижения энергетической независимости страны. Однако для реализации разрабатываемых проектов и учета их выгоды, особенно достижению энергетической независимости, следует решать следующие актуальные проблемы:

- изолированность энергосистемы страны от энергосистемы соседних стран, которые обостряет сезонный дефицит электрической энергии страны и значительно ограничивает возможности экспорта электроэнергии;
- дестабилизация факторов энергетической и экономической безопасности страны;
- низкий уровень надежности электроснабжения и барьеры для присоединения новых потребителей;

- неразвитость использования альтернативных ресурсов для восполнения сезонного дефицита электроэнергии;
- низкая энергоэффективность производства и потребительского сектора;
- нестабильная тарифная политика в сбыте электроэнергии, что препятствует стабильному развитию частного сектора.

В зависимости от отраслевых характерных черт конкретные методы и механизмы ГЧП в сфере электроэнергетики имеют свои особенности. Кроме того, внедрение механизмов ГЧП в развитии сферы энергетики связано с необходимостью преодоления целого комплекса проблем, институционального характера связанных с созданием организационной системы, обеспечивающей согласование интересов государства, частного бизнеса, на основе концессионных соглашений. Приоритетной целью политики государства направленных на достижение энергетической независимости с учетом сложности выдвинутых стратегических задач должно стать создание благоприятствующих институциональных условий для становления конкурентоспособной электроэнергетической системы на основе развития государственно-частного партнерства. ГЧП в сфере гидроэнергетики выступает высшим условием формирования конкурентоспособного отраслевого сектора, обеспечивающий переход национальной экономики на технологический путь развития.

Для достижения энергетической независимости страны как одной из важнейших стратегических целей, основной предпосылкой решения проблемы социально-экономического развития Республики Таджикистан, при достаточного объема финансовых ресурсов, на наш взгляд, целесообразно разработать механизмы реализации программ развития инфраструктуры сферы энергетики на основе ГЧП. Несмотря на поэтапное улучшение институциональных основ для привлечения отечественных и зарубежных инвесторов, до сих пор существует важный фактор - недоверие к эффективной реализации проектов развития объектов инфраструктуры сферы энергетики в форме ГЧП. Также приемлем с точки зрения финансовой устойчивости применения косвенных методов государственного управления и регулирования инвестиционной деятельности с учетом основных социально-значимых приоритетов стратегического развития экономики страны. Предложенное использование косвенных методов государственного управления и регулирования, обуславливает формирование и обеспечение благоприятных экономических условий функционирования не только для отечественных, но и для зарубежных инвесторов с содействием макроэкономических рычагов. Особенно можно использовать методы государственного бюджетно-налогового, денежно-кредитного политики для привлечения отечественных и зарубежных инвесторов на предмет развития рынка инфраструктуры сферы энергетики.

Обобщая вышеизложенное, можно прийти к выводу, что мотивационное привлечение частных инвесторов к реализации инвестиционных программ в области развития инфраструктуры сферы энергетики позволяет повысить степень электрификации населенных пунктов и хозяйствующих структур экономики, обеспечить качественное обслуживание и своевременную реконструкцию центров управления и трансформаторных подстанций, улучшение бесперебойного электроснабжения. Механизм государственно-частного партнерства является перспективным инструментом для обеспечения эффективного взаимодействия государства и бизнес - сообществ.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, от 28 декабря 2012 года №907.
2. Ахмадов Р.Р. Развитие социальной сферы в сельской местности на основе формирования государственно-частного партнерства. Региональные особенности рыночных социально-экономических систем (структур) и их правовое обеспечение / Р.Р. Ахмадов

//Материалы VI-й Международной научно-практической конференции. Март 2015 г. / Под ред. О. С. Кошевого – Филиал ЧОУВО «Московский университет им. С.Ю. Витте» в г. Пензе. – 2015. – 342с.

3. Грабовецкая К.А. Государственно-частное партнерство как форма развития предприятий и в сфере энергетики. / К.А. Грабовецкая // Сборник статей по материалам VII международной научно-практической конференции (17 октября 2016 г.) № 4 (7). [Новосибирск](#): Изд. АНС «СибАК», 2016. – 119с.

4. Комилов С.Дж. Государственно-частное партнерство как механизм реализации инвестиционных проектов/ Комилов С.Дж., Гафаров Ф.М. // Перспективные направления государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан. Материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2017. - 287с.

5. Первому государственно-частному партнерству Таджикистана исполняется 15 лет. Информационный портал. [Экономика](#). [электронный ресурс]. URL: <http://today.tj/ekonomika>. (дата обращения: 11.10.2017 г.)

6. Цалкович Е.А. Практика реализации проектов государственно-частного партнерства в Великобритании / Е.А. Цалкович // Новый университет. Серия «Экономика и право», 2015. - С.14.

ИННОВАТСИЯ – ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Ҷӯраев Хуррам Гафорович – н.и.и., директори Маркази тақмили ихтисоси Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 907-39-55-77

Носирзода Хусейни Саъдулло – сармутахассиси Маркази тақмили ихтисоси Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918-76-70-74

Дар мақола муаллифон баъзе аз проблемаҳои инноватсиониро дар иқтисодиёти миллӣ ва корхонаҳои истеҳсолӣ ҷой карда, ҷиҳати ҷорӣ намудани инноватсия дар корхонаҳои истеҳсолӣ ва самти беҳтаргардонии фаъолияти истеҳсолӣ андешаронӣ кардаанд.

Муаллифони мақола, ҳамчунин роҷеъ ба истифодабарии захираҳои табиӣи ватанӣ дар технологияҳои муосир, барориши маҳсулоти нав, истифодаи маводи нав дар истеҳсолот, ташикили идоракунӣ бо равандҳои нави истеҳсолӣ, истифодаи технологияи универсалӣ, ташикили оқилонаи иттилоот дар соҳаи фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ, баланд бардоштани эътимодноқӣ ва самаранокӣ, беҳбудии шароити корӣ дар истеҳсолот, ташикили фондҳо ва муассисаҳои венчурӣ, ташиқкули маърифати иқтисодӣ ва истеҳсолӣ пешниҳодҳои муфид кардаанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди инноватсионӣ, маърифати иқтисодӣ истеҳсолӣ, равандҳои нави истеҳсолӣ, усулҳои нави инноватсионӣ, иқтисоди миллӣ, фаъолияти инноватсионӣ, технологияҳои муосир, технологияи универсалӣ, захираҳои табиӣ, самаранокӣ истеҳсолот, фондҳои инноватсионӣ ва венчурӣ.

ИННОВАЦИЯ - КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Джӯраев Хуррам Гафорович – к.э.н., директор Центра повышения квалификации Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 907-39-55-77

Носирзода Хусейни Саъдулло – главный специалист Центра повышения квалификации Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 918-76-70-74

В статье авторы сосредоточили внимание на некоторых инновационных проблемах в национальной экономике и производственных предприятий, на внедрении инновации на предприятиях, обрабатывающей промышленности и на улучшении в направлении деловой активности инновационных и венчурных фондов.

Авторы статьи внесли предложения по формированию развития экономики и производства, а также использования природных ресурсов в области современных технологий, внедрению новых продуктов, использованию новых материалов в производстве, управлению новыми производственными процессами, использованию универсальными технологиями, рациональной организацией информации в научно-технической деятельности, и благоприятных условий труда в производстве, организации экономических и промышленных фондов и венчурных предприятий.

Ключевые слова: инновационная экономика, экономико-производственный, новые производственные процессы, новые инновационные методы, современная экономика, инновационная деятельность, современные технологии, универсальные технологии, природные ресурсы, эффективность производительности.

INNOVATION IS THE KEY FACTOR OF ECONOMIC GROWTH

Juraev Khurram Gaforovich - Candidate of Economic Sciences, Director of the Center for Advanced Studies Finance and Economics Institute. Address 734067, sh. Dushanbe to. Nakhimov, 64/14 E-mail: khjuraev@mail.ru, Tel: 907-39-55-77;

Nosirzoda Huseini Sadullo - The main specialist of the Center for Advanced Studies is the Finance and Economics Institute. Address 734067, sh. Dushanbe to. Nakhimov, 64/14 E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru, Tel: 903-03-30-35

In the article the authors focused on some innovative problems in the national economy and manufacturing enterprises and introduced innovative innovations in manufacturing enterprises and in the direction of improving business activity, Innovation and venture funds.

Storylines also include the use of natural resources in the field of modern technology, the introduction of new products, the use of new materials in production, the management of new production processes, the use of universal technologies, the rational organization of information in scientific and technical activities, and favorable, improving working conditions in production, organization funds and venture enterprises, economic and industrial funds.

Keywords: innovative economy, economy-production, new production processes, new innovative methods, modern economy, innovative activity, modern technologies, universal technologies, natural resources, productivity efficiency.

Пешрафти инноватсия дар илму техника доимо барои пайдошавии соҳаҳои корхонаҳои нав боис мегардад. Дар айни ҳол, дар шароити нав инноватсия дар иқтисодиёт хусусиятҳои хоссари пайдо намудааст. Рушди самараноки иқтисоди миллӣ аз инноватсия вобастагӣ дорад. Аз рӯи талаботи бозорӣ корхонаҳои нави истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ бунёд мешаванд, ки фаъолияти онҳо бидуни технологияҳои нав аз имкон берун аст.

Қорӣ намудани инноватсия ба иқтисоди миллӣ яке аз омилҳои асосии таъмини беҳатарии иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Чунончи, дар мамлакатҳои тараққиқардаи бозорӣ омили рушди иқтисодӣ инноватсия дар иқтисодиёт мебошад. Бо ин роҳ кишварҳои пешрафта ба бунёди иқтисодии миллии худ асос мегузоранд.

Муносибатҳои нави иқтисодӣ дар замони муосир Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро гирифтаанд. Аз ҷумла, мушкилоти хусусияти иқтисодидошта низ имрӯз бо мурури замон тағйир ёфта истодааст. Ва ин тағйирот дар сиёсати иқтисодию иҷтимоии кишвар, сатҳи иқтисодии давлат, қудрати давлатдорӣ, мавқеи географӣ ва самти асосии иқтисодиёти давлатӣ вобастагӣ дорад.

Ҳангоми ба вучуд омадани ҳолати бухрони молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави рушди иқтисодиро ба даст овард ва дар роҳи рушди устувор ба ҳадафҳои мушаххас ноил гашт.

Илми иқтисодиёти муосир пайвасти ба равандҳои инноватсионӣ таъя мекунад. Дар ин баробар, метавонем мафҳуми инноватсияро шарҳ диҳем. Инноватсия дар иқтисодиёт ба маънои тақмил додан, ҷорӣ намудани намуди нави истеҳсол, ташкил ва идоракунии нави хизматрасонӣ, ақидаҳои нав, донишҳои нави интеллектуалӣ, (иқтисодиёти зеҳнӣ) мебошад. Инчунин метавон зикр кард, ки ба яке аз қисмҳои ҷудонашавандаи рушди иқтисоди миллӣ ва нишондодҳои макроиқтисодӣ инноватсия бо шаклҳои гуногуни худ дохил мешавад. Бояд гуфт, ки инноватсия паҳлуҳои зиёд дорад. Аммо мо дар ин ҷо танҳо самти иқтисодиёти инноватсиониро мавриди тадқиқот қарор медиҳем.

Иқтисодиёти инноватсионӣ (иқтисодиёти технологӣ-иттилоотӣ ва зеҳнӣ) як намуди иқтисодиётест, ки дар он тақмили мунтазами инноватсионӣ дар ҷараёни технологӣ ва истеҳсоли дида мешавад.

Дар шароити иқтисодии муосир амалигардонии равандҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани навоариҳо дар иқтисодиёт тақозои замон аст. Яъне, «шарти зарурӣ дар иқтисодиёт истифодабарии қомебиҳои илм ва техника, фаъолияти навҷорисозии субъектҳои хоҷагидор мебошад» [5, 4].

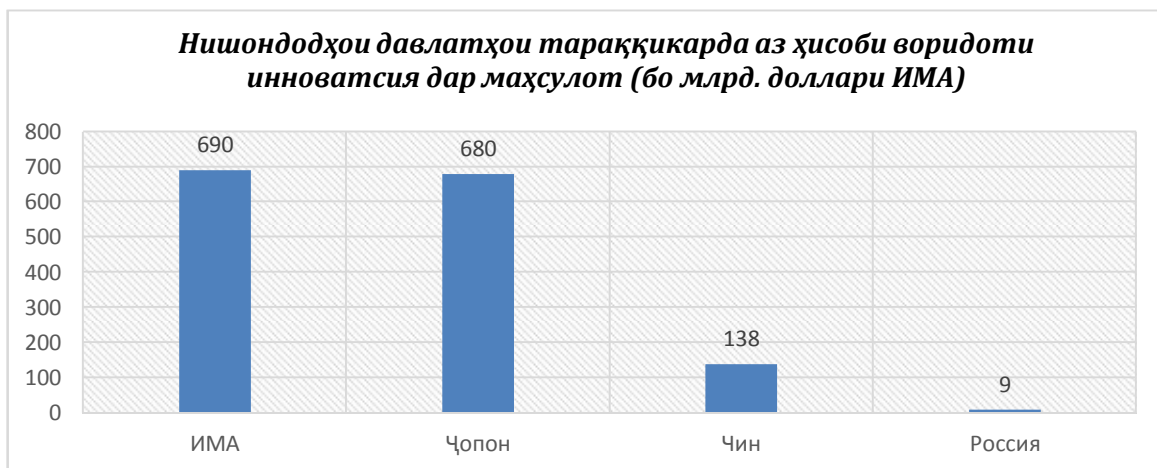
Дар марҳилаи кунунӣ инноватсия чун қувваи ҳаракатдиҳандаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ баҳри расидан ба мақсади асосӣ буда, соҳибкоронро водор месозад, ки аз усулҳои инноватсионӣ оқилона истифода баранд. Ба ақидаи С.Ҷ. Комилов: «Соҳибкор дар шароити бозор мақоми муҳимро соҳиб аст, ки аз самаранокӣ фаъолияти вай раванди ташаккулёбии бозор, дараҷаи қонеъгардонии талаботи он, дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навиғариҳои илмӣ-техникӣ, ташкилию технологӣ ва рушди устувори иқтисодӣ вобастагӣ дорад» [5, 3].

Ба ин муносибат, ба ҳолати сифатан нав гузаштани иқтисодиёт зарур аст, ки барои ҷоннок намудани фаъолияти инноватсионӣ ва ташаккул додани потенциали инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ аз барномаҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалигардида истифода бурда шавад.

Дар ин баробар таваҷҷуҳи Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ барои ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ зиёд аст. Аз ҷумла, дар Паёми наватӣ қайд намуданд: «Мо бояд минбаъд низ доир ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар, истифодаи самаранокӣ оқилонаи имконияту захираҳои мавҷуда ва дарёфти сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ кӯшиш намоём» [2, 9].

Аз ин ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсоли соҳибкорон аз технологияҳои инноватсионӣ истифода баранд. Чун барои соҳибкорон дар кишвар заминаҳои мусоид, шароити хуби истеҳсоли муҳайё гардидааст.

Тазаққур бояд дод, ки як қатор проблемаҳои рӯзмарра дар соҳаи иқтисодиёт имрӯз назаррасанд. Суръати кунунии иқтисодиёти кишварҳои тараққиқарда бештар аз истифодабарии навъҳои инноватсия иборат аст. Бинобар ин дар шароити муосир танҳо инноватсия имконияти рақобатпазир буданро дорад. Масалан, “Дар аввали асри ХХI ИМА аз ҳисоби маҳсулоти навоарӣ 690 млрд. доллари ИМА даромад овард, Ҷопон - 680 млрд. доллари ИМА, Ҷумҳурии халқии Хитой - 138 млрд. доллари ИМА, Федератсияи Россия танҳо 3 маҳсулотро ба фурӯш баровард, ки 9 млрд. доллари ИМА-ро ташкил дод” [4].

Расми 1. Нишондодҳои давлатҳои тараққиқарда аз ҳисоби воридоти инноватсия дар маҳсулот (бо млрд. доллари ИМА)

Дар робита ба ин масъала, мушкилоти асосӣ дар иқтисодиёти милли кам ба назар расидани механизмҳои илмию технологӣ ва инноватсионӣ мебошад. Масъалаҳои инноватсионӣ ва механизмҳои рушди иқтисодӣ дар иқтисодиёти милли ҳалталабанд. Проблемаҳои инноватсионӣ дар марҳилаи инноватсионии корхонаҳо хеле муҳим буда, барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибкорон равона карда шудааст.

Питер Друкер оид ба соҳибкорӣ ва инноватсия чунин андешаронӣ кардааст: “Инноватсия барои соҳибкор воситаи махсус ва ташкили захираҳои нав мебошад”. Аммо мафҳуми инноватсияро баъзе аз олимони ҷустуҷӯи ҳалли моли нав дар истеҳсолот ва хизматрасонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ба воситаҳои захираҳои табиӣ маънидод кардаанд. Ба андешаи мо: “Инноватсия ин шакли моли кухнабударо ба шакли нав табдил додан ва ё дигаргунӣ дар истеҳсол номидан мумкин аст”.

Баробари ин иқтисодиёти инноватсионӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки захираҳои энергетикӣ ва маҳсулоти нави технологии олӣ, сифати беҳтарнамудаи маҳсулот, навиҳои нави маҳсулоти истеҳсолшударо ба бозори ҷаҳонӣ содир намояд. Аз ин рӯ, қадамҳои муҳим дар ин самти инноватсия иҷро намудани уҳдадорӣҳо мебошад, яъне таҷдиди истеҳсолоти минтақавӣ барои ташаккул додани ширкатҳо, таҷдиди лоиҳаҳои милли дар соҳаҳои аграрӣ, тандурустӣ, маориф ва саноат.

Азнавсозии иҷтимоию иқтисодӣ дар мамлакат бидуни таъмини равандҳои инноватсионӣ аз имкон берун аст. Азнавсозии илмию технологӣ бошад, аҳамияти бузургро дар иқтисодиёт дорост. Дар айни ҳол проблемаи асосии ташкилотҳои саноатӣ ин ҷорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Зарурати қабули ин фаъолият барои ба даст овардани иқтидори истеҳсолии инвестиционӣ равона шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари аграрӣ буда, дар он хусусиятҳои кишоварзии ватанӣ вучуд дорад. Аз ин рӯ, инноватсия дар шумораи зиёди хоҷагидорӣ ба назар гирифта намешавад. Дар ин самт соҳибкорон дар соҳаи аграрӣ бо воситаҳои корхонаҳо якҷоя метавонанд равандҳои инноватсияро ҷорӣ намоянд.

Дар 27 соли дастбрии истиқлолияти милли пешрафти илму техника ба мо маълум сохт, ки инноватсия ба рушди босуръати иқтисодӣ таъсир расонида, дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазирро ба вучуд овардааст. Тӯли солҳои сипаришуда Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чандин равандҳои инноватсионӣ ноил гашт. Аз ҷумла,

дар соҳаи истеҳсолот истифодабарӣ аз технологияҳои муосир, наугонӣ дар моли истеҳсолшуда, истифодабарии захираҳои табиӣи ватанӣ ва ғайраҳо. Дар ин росто дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш ва нуфузи технологияҳои муосир дар рушди иқтисоди миллӣ таъсири мусбат мерасонанд. Бояд қайд кард, ки дар низоми иқтисодӣ, ки муносибатҳои нави гуногуни бозориро фаро гирифтааст, истифодаи самараноки қоркардҳои технологӣ сохторҳои инноватсионӣ маҳсуб меёбанд.

Дар ин баробар моро зарур аст, ки ба соҳаҳои мавҷуда ва соҳибқорони ватанӣ фикру ақидаҳоро оид ба қорӣ намудани инноватсия мавриди баррасӣ қарор дода, ислоҳот дар соҳаи иқтисодиёт дар шакли дастурамалҳо ва мақолаҳои илмӣ пешниҳод намоем. Ҷуноне қайд кардаанд: “Дар асоси ҳар як ислоҳоти иҷтимоӣи иқтисодӣ системаи истеҳсолӣ муносибатҳои нави истеҳсолиро муайян мекунад” [6].

Бояд гуфт, ки самтҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёт бисёранд, аммо имрӯз бештар дар иқтисодиёти инноватсионӣ танҳо истифодабарӣ аз технологияҳои муосир фаҳмида мешавад, ки ин андеша гӯё пешрафти инноватсия дар иқтисодиёт бошад. Албатта, ин ақида дуруст аст, аммо инноватсия на танҳо истифодабарии технологияву таҷҳизоти нав, балки ақидаи нав, маҳсулоти нав, донишҳои нав низ ҳисоб мешавад.

Бояд гуфт, ки иқтисодиёти инноватсионӣ падидаест дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки дар асоси донишҳои нав (донишҳои илмӣ), навоариҳо, қабули идеяҳои нав, таҷҳизоти нав ва технологияҳои муосир дар соҳаҳои мухталифи инсонӣ ифода ёфтааст.

Имрӯз диққати бештар ба технологияҳои замонавӣ дода мешавад, ки бидуни онҳо фаъолият қардан аз имкон берун аст. Инкишофёбии соҳаи иқтисоди ҷумҳурӣ низ аз фароҳам овардани фаъолияти қорӣ бо технологияҳои муосир эҳё мегирад, яъне “Дар айни замон давраҳои ояндаи иқтисодиёт ба итмом мерасад ва рақобатпазирон дастовардҳои нав - микроэлектроника ва технологияҳои иттилоотиро муайян кардаанд” [3, 4].

Табиист, ки ба муносибатҳои иқтисодӣ ҳар рӯз наугониҳо қорид мешаванд, ки ин боиси пешравӣ ва ба имкониятҳои нав мушарраф шудан аст. Аз мушоҳидаҳо аён аст, ки тараққиёти инноватсионӣ дар мамлақати ҷавони мо дар марҳилаи душвор қарор дорад. Дар ин самт имкониятҳо бисёранд, вале истифодабарии онҳо барои иқтисодчиён аз мадди назар дур мондааст.

Устувори иқтисоди миллӣ дар шароити муосир таъя мекунад ба дастовардҳои нав ва рақобатнокии соҳибқорон дар бозори ҷаҳонӣ ба воситаи қорӣ намудани инноватсия дар моли маҳсулот. Ҳамаи навоариҳо дар натиҷаи тадқиқот ва ихтироъқорон, инчунин эҷодиёту фикрҳои олимони соҳавӣ ба вуҷуд омадаанд. Ба ин маъно: “Ҳамаи ин навоариҳо натавҳо ҳудашон пайдо шудаанд, балки онҳо дар натиҷаи қори эҷодии олимони, ихтироъқорон ва фикрҳои нафароне, ки пешкаш менамоянд, пайдо шудаанд” [8, 7].

Рушди иқтисодӣ на танҳо бо татбиқи инноватсияҳо имконпазир аст, балки истиқлолияти иҷтимоӣи иқтисодӣ низ асос қорои рушди инноватсия мебошад. Инноватсия бо мақсади ба даст овардани натиҷаи мусбӣ, навосии иқтисодӣ ва истифодаи омилҳои иқтисодӣ равона шудааст. Механизмҳои рақобатпазир дар нимаи асри XX ба равандҳо ва азнавсосии иқтисодӣ, натиҷаи шиддатноки афзоиши иқтисодӣ таъсир расонид. Дар даҳсолаи охир рушди афзалиятҳои рақобатпазирӣ нишон медиҳад, ки иқтисоди ҷаҳонӣ дар раванди инноватсионӣ нақши муҳим мебозад.

Аз ин лиҳоз, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи рушди инвеститсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон қорои солҳои 2011-2020 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорай фаъолияти инноватсионӣ низ қабул қарда шудааст, ки асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, шартҳои ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати давлатии

инноватсиониро муайян ва муносибатҳои ҷамъиятиро дар ин соҳа танзим менамояд.

Барномаҳои инноватсионии давлатӣ ҳамчун асос барои ташаккули сиёсатгузории инноватсионӣ дар корхонаҳо ва барои таъмини субъектҳои соҳибкорӣ хизмат мекунанд. Аз ин лиҳоз, бояд низоми инноватсионии милли қабул карда шавад. Ин низом барои танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ равона карда мешавад.

Дар ин росто, қайд кардан бамаврид аст, ки ҳар як ташкилот ва соҳибкор бояд фонди инноватсионӣ ташкил намояд. Чун ин фонд барои пешбурди фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ кумак мерасонад.

“Фонди инноватсионӣ – шахси ҳуқуқие, ки фаъолияти он мусоидат намудан ба рушди фаъолияти инноватсионӣ тавассути маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ ва инфрасохторӣ, инчунин дигар хизматрасониҳо дар соҳаи инноватсия мебошад” [1]. Нафароне, ки ба соҳибкорӣ машғуланд, мехоҳанд, ки маҳсулоти навро истеҳсол намоянд, пеш аз ҳама, метавонанд лоиҳаи инноватсионии худро ба соҳибкорон пешниҳод намуда, соҳибкорон лоиҳаро мавриди баррасӣ қарор дода, аз фонди инноватсионии худ метавонанд ба лоиҳаи инноватсионии пешкашкардашуда маблағгузорӣ намоянд.

Вобаста ба ин тавассути таъсиси ин гуна фондҳо якчанд навоарӣ дар иқтисодиёти миллии ҷорӣ намудан мумкин аст:

- технология дар истеҳсолот бо хусусиятҳои нав;
- технология ҳангоми истифодабарии усулҳои пешрафтаи истеҳсолот;
- ташкили идоракунии бо равандҳои нави истеҳсоли;
- ташкили оқилонаи иттилоот дар соҳаи фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ, баланд бардоштани эътимоднокии ва самаранокӣ;
- ҳадафҳои иҷтимоӣ: беҳбудии шароитҳои корӣ дар истеҳсолот;
- ташкил намудани фондҳои инноватсионӣ ва муассисаҳои венчурӣ;
- ба роҳ мондани маърифати иқтисодӣ ва истеҳсоли;
- истифодабарии захираҳои табиӣи ватанӣ дар технологияҳои муосир.

Дар ин маврид метавон гуфт, ки намудҳои инноватсия хеле зиёд мебошанд, ки мо якҷандтои онро нишон додем. Метавон гуфт, ки дар раванди инноватсионӣ таҳия ва татбиқи усулҳои нави технологӣ, усулҳои нави раванди истеҳсолот ё ҳамбастагии он, натиҷаҳои тадқиқот дар раванди истеҳсолот низ истифода бурда мешаванд.

Чунин навоариҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, таъминоти технологияҳои нав, фароҳам овардани усулҳои алтернативии истеҳсоли кумак мерасонанд.

Вобаста аз параметрҳои технологӣ, инноватсияҳо ба маҳсулот низ тақсим карда мешаванд:

- навоариҳои истеҳсоли маҳсулотӣ;
- истифодаи маводи нав дар истеҳсолот;
- маҳсулот ва компонентҳои нави нимтайёр;
- ба даст овардани маҳсулоти нав.

Раванди навоариҳо маънои усулҳои нави истеҳсолотро дар технологияҳои нав мефаҳмонад. Дар ин баробар бояд гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маркази навоарон (инноватсия дар иқтисодиёт) ташкил ва ба роҳ монда шавад.

Масъалаи асосӣ ташаккули пойгоҳи истеҳсоли бо технологияҳои нав ва дар шароити тағйирёбии технологӣ кам намудани хароҷоти молиявӣ мебошад. Дар тичорати соҳибкорон низ мушкilot бештар дида мешавад, чун онҳо асосан таҷҳизоти пешинаро истифода мебаранд. Бояд онҳо аз таҷҳизоти универсалии, ки ба талаботи муосир ҷавобгӯ аст, истифода намоянд.

Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки маориф, илм ва технологияҳои инноватсионӣ калиди ҳамаи қомеъҳои иқтисодии корхона ва самаранокии онҳо

дар рақобатпазирӣ мебошад. Бояд эътироф кард, ки донишу илм асоси пешрафти иқтисодиёти инноватсионӣ дар ҷаҳони муосир аст.

Дар шароити муосири рушди олам ва иқтисодӣ оид ба афзоиши сифатии иқтисоди миллӣ, пеш аз ҳама, бояд истехсоли маҳсулоти ватаниро тавассути ҷорӣ намудани инноватсия ба роҳ монем. Й. Шумпетер чунин мешуморад, ки “навгониҳои технологии бунёди маҳз дар марҳилаҳои таназул пурра ба вучуд меоянд” [7, 74].

Ҷалби ҳамаҷонибаи сифатии захираҳои табиӣ ба афзоиши иқтисодӣ ва иқтисоди инноватсионӣ имкониятҳои васеъ медиҳад. Аз ин рӯ, кишвари мо имкониятҳои ҷорӣ намудани навоариҳоро дар иқтисодиёт дорад ва ҳатто метавонад аз таназули (депрессияи) иқтисодӣ барояд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти инноватсионӣ. - Душанбе, 16 апрели соли 2012 №822, моддаи 1 банди 10.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе, 22 декабри соли 2017. - 48с.
3. Голубев А.А. Экономика и управление инновационной деятельностью. Учебное пособие/ А.А. Голубев - Санкт-Петербург, 2012. – 119с.
4. Егорова Г.Н. Внешнеэкономические аспекты развития инновационных секторов российской экономики/ Доклад руководителя ЭКЦ МКПП, Генерального директора Института экономики и комплексных проблем связи (ЭКОС), д.э.н. Егорова Г. Н. на Международном Конгрессе промышленников и предпринимателей [электронный ресурс]. URL: http://www.icie.ru/activity/conferences/konferencial/publications_3.html. (дата обращения: 11.10.2017 г.)
5. Комилов С.Ҷ. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ) /С.Ҷ. Комилов, Г.Ш. Алиева. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 220с.
6. Попов А.И. Учебное издание инновационная экономика. Лекция/ А.И. Попов. - – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. – 24 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития/ Й. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. - 137с.
8. Яголковский С. Р. - Психология инноваций: подходы, модели, процессы/ С.Р. Яголковский – Москва, 2011. – 272с.

ТУРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ: ВАЗӢЯТ, ИМӢОНИЯТӢОИ РУШД ВА ДУРНАМОИ ОН

Шукуров Комилҷон Ибрагимович – н.и.и., мудири кафедраи маркетинг ва агробизнеси Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур, Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 146.

Ҳакимов Матлабшох Абдумаликович - магистранти курси 1, Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 44. тел.: 985-09-82-89, E-mail: Nakimov_M_A@mail.ru

Дар мақолаи мазкур вазъи қунии туризми байналмилалӣ, маблағгузорӣ ба соҳаи мазкур ва дурнамои он баррасӣ гардидааст. Инчунин вазъи инкишофи туризм, консепсияву барномаҳои ба соҳаи туризм марбута дар ҷаҳон ва Тоҷикистон низ ба таври мухтасар шарҳ дода шуда, барои пешрафти ин соҳа дар кишвар пешниҳодҳо карда шудааст. Ба ақидаи муаллиф, соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои асосии рушди иқтисоди кишвар ба ҳисоб рафта, метавонад дар ҳолати рушдбӣ ба ҳазинаи давлат ва рушди бахши хусусии иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонад.

Калидвожаҳо: туризм, сайёҳ, туризми байналмилалӣ, демография, урбанизатсия, иқтисоди миллӣ, рекреатсия, коммуникатсия, соҳаи хизматрасониҳои туристӣ.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ: СОСТОЯНИЕ, ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Шукуров Комилджон Ибрагимович – к.э.н., зав. кафедрой маркетинга и агробизнеса Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146.

Хакимов Матлабшох Абдумаликович - магистрант 1-го курса Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: г.Душанбе, улица Айни 44. тел.: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

В данной статье рассматриваются проблемы современного состояния международного туризма, финансирование и перспективы данной отрасли. Также проанализированы состояние развития туризма, концепции и программы развития отрасли туризма в мире и Республике Таджикистан. Для развития данной отрасли в республике предложены некоторые рекомендации. Авторы отмечают, что туристическая отрасль является одной из приоритетных направлений национальной экономики Таджикистана и оказывает благоприятное влияние на поступление денежных средств в бюджет государства, а также в развитие частного сектора экономики.

Ключевые слова: туризм, турист, международный туризм, демография, урбанизация, национальная экономика, рекреация, коммуникация, туристическая сфера услуг.

INTERNATIONAL TOURISM: STATE, OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT AND PROSPECTS

Shukurov Komiljon Ibragimovich - Candidate of Economic Sciences, Head. Department of Marketing and Agribusiness of the Tajik Agrarian University. Sh. Shotemura. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 146.

Hakimov Matlabshoh Abdumalikovich - graduate student of the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Aini Street 44. Phone.: 985-09-82-89, E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

In this article problems of the current state international tourism, financing and prospects of this industry.

Also analyzed are the state of tourism development, concessions and programs for the development of the tourism industry in the world and the Republic of Tajikistan, for the development of this industry in the republic some recommendations are proposed.

The author notes that the tourism industry is one of the priority areas of Tajikistan's national economy and has a favorable impact on the flow of funds to the state budget, as well as in the development of the private sector of the economy.

Keywords: tourism, tourist, international tourism, demography, urbanization, national economy, recreation, communication, tourism services.

Дар аввалҳои асри XXI туризм яке аз соҳаи афзалиятноки иқтимоию иқтисодӣ, фарҳангию сиёсӣ дар аксари кишварҳои ҷаҳон ҳамчун ҷаҳияти ҷадид ва даромаднок ба роҳ монда шуд. Ин соҳа дар бисёр мамлаҳки ҷаҳон ҳамчун соҳаи сардаромад ба иқтисоди миллии кишварҳо маҳсуб мешавад.

Мафҳуми туризм ё сайёҳӣ васеъ буда, онро чунин шарҳ додан дуруст аст: Туризм ё худ сайёҳӣ ин намуди ҷаҳияте мебошад, ки ба солимгардонӣ, шиносӣ бо фарҳангу маданият, варзиш ва дигар ҳадафҳои воситаҳои саёҳат ва истиқомати муваққатӣ берун аз ҷойи истиқомати доимӣ равона шудааст. Ашхосе, ки ба саёҳат ва ё худ туризм машғул мебошанд, турист ё сайёҳ меноманд,

ин мафхумро чунин шарҳ додан мумкин аст: Сайёҳ ҳар шахсе, ки ба мақсадҳои гуногун ба ғайр аз фаъолияти корӣ, берун ва дохили мамлакат бо мақсади истироҳат, варзиш, шиносӣ бо фарҳангу маданияти ягон минтақа сафар мекунад, ба ҳисоб меравад [4, 13].

Дар соҳаи иқтисоду демография аслан се намуди асосии туризми байналхалқиро фарқ мекунанд: танаффусӣ, илмӣ ва тичоратӣ.

Туризми танаффусӣ - туризме, ки бо дамгирӣ дар маънои васеаш, яъне истироҳатӣ вобаста аст. Ба он сафарҳо бо мақсади табобат, иштирок дар мусобиқаҳои варзишӣ, воҳӯрӣ бо дӯстон ва ғайраҳо метавонанд дохил шаванд.

Туризми илмӣ - ин иштироки ашхос дар симпозиумҳои илмӣ, маҷлисҳо, анҷуманҳо, олимпиадаҳои илмӣ ва ғайра мебошад.

Туризми тичоратӣ - ин воҳӯриҳои тичоратӣ, ташрифот ба ширкатҳо, намоишгоҳҳои молҳои гуногун бо мақсади шиносшавӣ ва имкониятҳои бастанӣ шартномаҳои минбаъда мебошад.

Аз рӯи аломат ва ё навъи фаъолият ду намуди туризмро аз ҳам ҷудо мекунанд, яъне дохилӣ ва байналмилалӣ.

Туризми дохилӣ - ин намуди туризми ватанӣ дар дохили мамлакати худ амалӣ мегардад, масалан: саёҳат дар доираи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки доимо дар он зиндагӣ мекунанд.

Туризми байналмилалӣ - ин саёҳат ба дигар мамлакат, яъне аз як мамлакат ба мамлакати дигар сафар намуданро дар назар дорад. Дар навбати худ, ин навъи туризм ба ду қисмати дигар, хоричӣ ва воридотӣ ҷудо мешавад:

Туризми хоричӣ - ин саёҳати шахсони доимо дар як ҷумҳурии сукунатдошта ба дигар мамлакатҳо мебошад.

Туризми воридотӣ бошад, сайёҳонро дар назар аст, ки доимо дар як ҷумҳурии сукунат надоранд.

Шаклҳои туризм аз рӯи баъзе аломатҳояшон ба шаклҳои зерин ҷудо мешаванд: мақсади асосии саёҳат, ҳислати ташкили саёҳат, интенсивнокии (шиддатнокӣ) ҳаракати туристӣ, давомнокии ҳаракати туристӣ, давомнокии саёҳат, синну сол, чинс, нақлиёти истифодашуда ва шаклҳои ҳамкорӣ.

Вобаста ба мақсади асосии саёҳат чунин шаклҳои аз ҳам фарқкунандаи туризмро ҷудо мекунанд: рекреатсионӣ, маърифатӣ, илмӣ, корӣ ва этникӣ.

Туризме, ки бо мақсади истироҳат, беҳдошти тандурустӣ ва табобат равона шудааст, туризми рекреатсионӣ ном бурда мешавад. Бояд таъкид дошт, ки омадани ашхос ба санаторияҳои махсус (ҳам дар ҳолати ҷой доштани варақаи корношоямӣ ва ҳам набудани он) ба туризм мансуб нест, чунки дар ин ҳолат санатория ин яке аз шакли табобатхона ба ҳисоб меравад.

Туризми маърифатӣ ё ин ки фарҳангӣ гуфта, намуди саёҳат ба мақсади шинос шудан бо ҷойҳои таърихӣ фарҳангӣ ва манзараҳои нотақрори табиӣ равона шудааст.

Туризми илмӣ - дар туризми илмӣ иштирок кардан дар конгрессҳо, симпозиумҳо, олимпиадаҳои илмӣ ва амсоли инҳо бартарӣ дорад, инчунин сафарҳои экскурсионӣ низ ба ин намуд туризм дохил мешавад.

Туризми корӣ - (сафари соҳибкорон ба мақсадҳои корӣ) намуди хеле инкишофёфтаи стода ва даромадноки туризм мебошад.

Туризми этникӣ ин сафарҳо барои воҳӯрӣ кардан бо ҳешовандон, рафиқон ва ғайра вобаста мебошад.

Ба соҳаи туризм фарҳанг, соҳаи нақлиёт, беҳатарӣ, вазъи меҳмондорӣ меҳмонхонаҳо ва ғайра зич вобастагӣ доранд. Ба ҳисоби туризми дохилӣ солона қариб нисфи аҳолии кураи Замин ба саёҳат мебароянд. Туризм дар муносибатҳои байналмилалӣ ҷойи намоёнро ишғол менамояд: аз 7,3 млрд аҳолии кураи Замин ҳар сол зиёда аз 1 млрд аҳолии он мамлакатҳои хоричаро бо мақсадҳои саёҳат намудан сайр менамоянд [5]. Вобаста ба ин якҷанд ташкилотҳои дар ҷаҳон таъсис

дода шудаанд, ки ба соҳаи туризми байналмилалӣ вобаста шудаанд. Мисоли онҳо ВТО, IATA, ICAO, PATA, WTTC ва ғайраҳо мебошанд. Инчунин дар СММ ташкилоте бо номи ВТО (ТУТ) (Всемирная туристическая организация) фаъолият менамояд. Ташкилоти мазкур барои ҳалли масоили ба соҳаи туризми байналмилалӣ вобастабуда таъсис дода шудааст.

Туризми байналмилалӣ на танҳо шакли маъмули истироҳат, инчунин такондихандаи соҳаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки дар се даҳсолаи охир шумораи саёҳон дар ҷаҳон чор маротиба ва даромад аз ин ҳисоб бисту панҷ маротиба афзудааст [5, 45].

Имрӯз дар содироти ҷаҳонии молу ҳадамот туризм баъд аз маҳсулоти нафт ва истехсолу фурӯши автомобил дар ҷои саввум қарор дорад. Мувофиқи баъзе маълумотҳои оморӣ дар соҳаи мазкур беш аз 297 млн. нафар қору фаъолият доранд [7]. Мувофиқи маълумотҳои ташкилоти туризми байналмилалӣ суръати афзоиши туризми байналмилалӣ дар 1 сол зиёда аз 4%-ро ташкил медиҳад. Саҳми туризми байналмилалӣ дар соҳаи савдою ҳадамот дар ҷаҳон зиёда аз 30% мебошад. Вобаста ба ин, афзоиши суръати урбанизатсия ба васеъшавии соҳаҳои хизматрасонии сайёҳӣ оварда мерасонад. Дар шароити имрӯза барои инкишофи соҳаҳои хизматрасонии туристӣ дар кишварҳои ҷаҳон масъалаҳои зиёде мушоҳида мешаванд. Соҳаи сайёҳӣ яке аз масъалаҳои муҳимми ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад ва гуфтан мумкин аст, ки соҳаи туризм дар иқтисодии мамлакат нақши асосиро ишғол менамояд. Далели ин гуфтаҳо дар мисоли Испания оварда мешавад, мувофиқи маълумотҳои шабакаҳои интернетӣ дар соли 2017 82 млн. туристи хориҷӣ ин кишварро сайр намудаанд, ки ин аз соли 2016-ум 9% зиёдтар аст. Дар навбати худ даромад аз ин ҳисоб 12% афзуд, яъне ба 87 млн евро расид [7]. Мувофиқи пешгӯии ихтисосмандони ин соҳа оид ба ташрифи туристон ба минтақаҳои гуногуни олам дар соли 2020-ум 1602 млн. нафарро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 1.

Ташрифоти туристон дар ҷаҳон аз рӯйи минтақаҳо дар солҳои 1995-2020 (млн. одам.) [7]

<i>Минтақа</i>	<i>Солҳо</i>			
	1995	2000	2010	2020*
Аврупо	335	390	527	717
Уқёнуси Ором	80	116	231	438
Амрико	111	134	195	285
Африқо	20	27	46	75
Шарқи Миёна	14	19	37	69
Осиёи Ҷанубӣ	4	6	11	19
Ҳамагӣ	564	692	1047	1602

***4 – пешгӯӣ.**

Вобаста ба минтақаҳо туризм самту равишҳои сершумор дорад ва ҳар кадом мушкilot, хусусиятҳо ва фарқияту талаботи худро доранд, ки ба соҳаҳои зерин ҷудо мешаванд:

- Туризми табобатӣ, санаторию истироҳатӣ;
- Кӯҳнавардӣ, туризми варзиши кӯҳӣ ва экологӣ;
- Туризми таърихӣ омӯзишӣ ва этнографӣ;
- Туризми касбӣ (геологӣ, ҷуғрофӣ, биологӣ);
- Қайқронӣ дар дарёҳои кӯҳӣ (ратинг);
- Варзиши лижатозии кӯҳӣ;

- Туризми шикор, моҳигирӣ, ташкили экспедитсияҳо, саёҳат ба мавзеъҳои дастнорас ва ғайраҳо.

Сайёҳӣ ё худ туризм дар сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Тоҷикистон бо назардошти захираҳои бузурги табиӣ рекреатсионӣ ва мероси бойи таърихӣ фарҳангии кишварамон ҳамчун узви комилҳукуки ҷаҳонӣ мубаддал мегардад. Аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани соли 2018 ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» беасос нест, чунки ин соҳа яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва сердаромад ба ҳисоб рафта, бисёре аз мамолики ҷаҳон ин соҳаро ҳамчун соҳаи сердаромад дар рушди иқтисоди миллӣ мешуморанд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 185 субъекти хоҷагидорӣ, ҷӣ ашхоси ҳуқуқӣ бо шубҳо ва намоёндагӣҳошон, ҷӣ ашхоси воқеӣ, ки ба фаъолияти соҳаи сайёҳӣ алоқаманд аст, ба қайд гирифта шудааст. Дар байни онҳо зиёда аз 51 меҳмонхона, 125 муассисаи истироҳатӣ сайёҳӣ, 9 муассисаи санаторию истироҳатӣ, ҳамчунин муассисаҳои варзишии солимгардонӣ, корхонаҳои махсусгардонидашудаи савдо, боғҳои мамнӯъҳои табиӣ, корхонаҳои нақлиётӣ, тарабхонаҳо, агентии намоёндагӣҳои таблиғотӣ ва ғайра мавҷуданд [6].

Барои исботи ин гуфтаҳо мо метавонем якҷанд ташкилот ва ё субъектҳои хоҷагидорие, ки ба соҳаи туризм рабт доранд, ном барем:

- Помир Осӣи Марказӣ;
- Помир Пикс;
- Артуч;
- Боми ҷаҳон тур;
- Сайру саёҳати кӯҳӣ;
- Гиди Помир;
- ЧДММ «Ҷавохир»;
- Атлас Травел;
- Сарез Травел;
- Зурмиш ва ғайра.

Туризм ба фароҳам сохтани ҷойҳои нави корӣ, беҳбуди вазъи заминаҳои нақлиёти коммуникатсия, афзоиши ҳаҷми сохтмон ва савдо мусоидат мекунад. Дар баъзе кишварҳо ҳаҷми даромад аз сайёҳӣ беш аз 50%-и Маҷмӯи маҳсулоти дохилро ташкил медиҳад. Ҳукумати Тоҷикистон Консепсияи рушди туризм барои солҳои 2009-2019-ро қабул кардааст, ки дар он самтҳои афзалиятноки рушди ин соҳа муайян карда шудаанд. Мувофиқи ин Консепсия, то соли 2020 таърифи беш аз 1 млн. нафар сайёҳ ба Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. Қобили зикр аст, ки соли 2014 аз рӯи радбаднии (рейтинги) нашрияи электронии Globe Spots, Тоҷикистон аз ҷиҳати ҷаззобият барои сайёҳӣ дар ҷаҳон баъди кишвари Малта ҷои дуюмро гирифт. Ин нишондод боз ҳам ҷалби сайёҳони дохилию хориҷро нисбат ба Тоҷикистони зебоманзар зиёд хоҳад намуд. Дар пурсише, ки аз ҷониби нашриёти The Independent дар соли 2015 оид ба кишвари беҳатар барои гаштугузори шабона бо иштироки 142 ҳазор нафар аз 141 давлати дунё баргузор карда шуд, кишвари мо дар даҳгонаи беҳтарин ҷойи ҳаштумро баъд аз Сингапур, Гонконг, Норвегия, Испания, Руанда, Индонезия, Словения ишғол намуд [8]. Яъне, дар сатҳи ИДМ Тоҷикистон давлати аз нигоҳи таъмини беҳатарии сайёҳ дар ҷойи аввал меистад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки бунёдгузори асосии рушди соҳаи сайёҳӣ, муаррифгари Тоҷикистони муосир ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷалби бешумори сайёҳони хориҷӣ ба мамлакат ба ҳисоб мераванд, борҳо дар суҳанронии хеш вобаста ба ин соҳаи даромадноки кишвар суҳанронӣ намуда, оид ба омода намудани мутахассисони ихтисосманди соҳаи мазкур таъкид намуда, иброз намуданд, ки дар марҳилаи зерини тараққиёти иҷтимоии кишвар яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ ин тараққиёти туризми байналмилалӣ мебошад [1].

Дар айни ҳол дар кишвар зиёда аз 35 санади меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи сайёҳӣ қабул гардидааст, ки онҳо ба рушди соҳа шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Ҳамин тавр, туризм ва ё туризми байналмилалӣ соҳаи васеъ ва зудтаракқикардаистодаи хоҷагии ҷаҳони муосир ба шумор меравад ва омӯзиши масъалаҳои гуногуни ин соҳа барои иқтисодиёти Тоҷикистон ва корхонаҳои дар ин соҳа амалкунанда аҳамияти бузург дорад, чунки ҷумҳурии мо қариб ҳамаи заминахоро барои рушди инкишоф додани соҳаи хизматрасонии туристиро доро мебошад. Соҳаи мазкур ба афзоиши шугли аҳолии мамлакат мусоидат намуда, ба рушдҳои давлатҳои алоҳида ва ба иқтисодиёти ҷаҳон таъсир мерасонад. Бо имкониятҳои васеъшавии савдои байналмилалӣ ва намуди дигари муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи маданият ва маориф, туризми байналмилалӣ ҳам инкишоф меёбад. Туризм, ки имрӯз соҳаи дар ҷараёни инкишофбудаи фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар бар мегирад, дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон ба соҳаи бо суръати баланд ташаккулёфтаистодаи тичорати калон мубаддал гаштааст. Мувофиқи нишондодҳои шабакаҳои интернетии ба соҳаи иқтисодиёт ва туризм рабтдошта ҳиссаи тичорати туристӣ наздик 10,5%-и маҷмӯи маҳсулоти миллии ҷаҳонӣ, зиёда аз 7%-и маблағгузориҳои асосии умумӣ, 11%-и хароҷоти истеъмолии ҷаҳонӣ ва зиёда аз 5%-и ҳамаи даромадҳои андозиро ташкил медиҳад [6]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чӣ хеле, ки қайд гардид, афзалиятҳои зиёде оид ба рушди соҳаи туризм дода шуда, барномаву консепсияҳо қабул шудаанд, мисоли он метавонад «Барномаи рушди туризм дар солҳои 2015-2017» бошад. Мувофиқи ин барнома сайёҳон аз афзалиятҳои зиёде бархӯрдор хоҳанд буд ва ин раванд боз ҳам ташрифи туристонро ба кишвари азизамон зиёд хоҳад намуд.

Барои дохил шудан ба туризми байналмилалӣ моро мебояд як қатор вазифаҳои муҳимро ҳал намоем:

- Омода намудани инфрасохтори сайёҳӣ;
- Баланд бардоштани маданияти меҳмондорӣи шаҳрвандон;
- Қабул ва гусели меҳмонон;
- Дуруст муаррифӣ намудани имкониятҳои туристии Тоҷикистон;
- Пурра намудани сатҳи хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, ошхонаҳо, осорхонаҳо, қаҳвахонаҳо ва ғайра.

Хулоса, бояд қайд намоем, ки Тоҷикистон гавҳари кашфношудаи соҳаи сайёҳӣ буда, метавонад дили ҳазорҳо сайёҳи байналмилалиро тасхир намояд. Агар мо ба ин восита сайёҳонро ба минтақаҳои сайёҳии Тоҷикистон, аз қабили «Сарихосор», «Ромит», «Қайроққум», «Даштиҷум», «Қаратоғ», «Чилдухтарон», «Ҳафткӯл», «Чилучаҳорчашма», «Арчамайдон» ва дигар мавзёҳои сайёҳӣ ҷалб карда тавонем, ба беҳбудии сатҳи зиндагии мардум, албатта, мусоидат хоҳад кард. Чунки соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, дар ғани гардонидани буҷаи мамлакат таъсири мусбат мерасонад, инчунин дар рушднамоии бахши хусусӣ асос мегардад.

Пешниҳодҳо барои рушди соҳаи сайёҳӣ:

- баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, аз қабили назорати сарҳадӣ ва хизмати гумрукӣ, инчунин хизматрасонӣ дар чойҳои фарҳангӣ-фароғатӣ (меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, ошхонаҳо, қаҳвахонаҳо, осорхонаҳо, боғҳои фарҳангӣ, фурӯшгоҳҳо ва хизматрасониҳои нақлиётӣ).
- омода намудани инфрасохтори сайёҳӣ.
- омода ва чоп намудани буклетҳо, маълумотномаҳо, лавҳаҳо ва дигар ҷузъҳои тарғиботии соҳа, ҳамчунин таъсиси сомонаҳо барои муаррифии мавзёҳои сайёҳӣ.

• бо роҳи вусъат додани корҳои фаҳмондадихӣ баланд бардоштани маданияти меҳмоннавозии шаҳрвандон.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13739> (санаи истифодабарӣ: 15.03.2018)
2. Барномаи рушди туризм барои солҳои 2015-2017.
3. Қодирова М.И., Абдуалимов А.А. Менечменти туризм / М.И. Қодирова, А.А. Абдуалимов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 356 с.
4. Қодирова М.И. Асосҳои туризм / Қодирова М.И., Қодиров Ф.С. – Душанбе: Ирфон, 2012- 240с.
5. Сангинов Д. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Васоити таълимӣ / Д. Сангинов.- Душанбе: ЭР-граф, 2012.- 500с.
6. Растут доходы от туризма в Испании (электронный ресурс). URL: <https://www.caribbeannewsdigital.com/ru/noticia/rastut-dokhody-ot-turizma-v-ispanii> (дата обращения 24.04.18г.)
7. Таъсиси ниҳоди алоҳидаи рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон URL: <http://news.tj/tj/news/tajikistan/economic/20170612/tasisi-niodi-aloidai-rushdi-saiyo-dar-toikiston> (санаи истифодабарӣ 03.03.2018 с.)

САМТҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ

Неъматов Илҳомидин Усмонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918281667

Наҷмиддинов Хусрав Фатхуллоевич - магистранти курси 2-юми ихтисоси молияи Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 937727212.

Дар мақола мафҳуми қарзи давлатӣ, сабабҳои пайдоиши қарзи давлатӣ ва оқибатҳои он муайян карда шудааст. Маҷмӯи тадбирҳои, ки ба идоракунии қарзи давлатӣ алоқаманданд, шарҳ дода шудаанд. Инчунин тарафҳои мусбату манфии усулҳои маъмури ва иқтисодии идоракунии қарзи давлатӣ ва ҳалли вазифаҳои муайян ҷиҳати идоракунии қарзи берунаи давлатӣ нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: қарзи давлатӣ, касри буҷет, уҳдадорӣҳои қарзӣ, таҷдид, бозтамвил, табдилдиҳии қарз, идоракунии.

НАПРАВЛЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

Неъматов Илҳомидин Усмонович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 918281667.

Наджмиддинов Хусрав Фатхуллоевич – магистрант 2-го курса, по специальности финансы Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 937727212.

В статье определены понятие государственного долга, причины возникновения и его последствия. Рассмотрены меры, связанные с управлением государственным долгом. А также указаны положительные и отрицательные стороны административных и экономических методов и решение задач для управления государственным долгом.

Ключевые слова: государственный долг, дефицит бюджета, долговые обязательства, реконструкция, финансирование, конверсия долга, управления.

DIRECTIONS OF GOVERNING THE STATE DEBT

Nematov Ilmomidin Usmonovich - Candidate of Economic Sciences, dotsent, head of the Department of Management of the Finance and economics institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 918281667

Najmiddinov Khusrav Fatkhulloevich- Master of Science course 2 of the Finance and economics institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 937727212

The article defines the concept of state debt, causes and consequences. Measures related to public debt management are considered. And also the positive and negative sides of administrative and economic methods and the solution of tasks for state debt management are specified.

Keywords: state debt, deficit of the budget, promissory obligations, reconstruction, financing, debt conversion, management.

Идоракунии сифатнок ва самарабахши қарзи давлатӣ - низоми комили принципҳои идоракунии қарз ва таъсиси низоми шаффофи идоракунии бо истифодаи расмӣ ва механизмҳои дақиқи идоракунии қарз ва инчунин вучуд надоштани уҳдадориҳои аз муҳлат гузаштаи қарз мебошад.

Идоракунии қарзи давлатӣ барои ноилҳои иқтисодӣ, мақсадҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки аз тарафи тамоюлҳои пешрафти иҷтимоӣ ба вазъи кунунии иқтисодӣ муайян карда мешавад, равона гардидааст. Дар байни ҳадафҳои асосии иқтисодӣ таъмини эътидоли иқтисодӣ, рушди истеҳсолот ва нигоҳ доштани рақобатпазирии он дар бозори ҷаҳонӣ; ҳадафҳои иҷтимоӣ тавсия мекунад, таъмин намудани суботи иҷтимоӣ ва пешрафти иҷтимоӣ, ҳадафҳои сиёсӣ дар асоси ақидаи нигоҳ доштани устувории низоми сиёсӣ ва амнияти миллий афзал медонанд. Ноил шудан ба ин мақсадҳо ба идоракунии қарзи давлатӣ, бахусус қарзи беруна, чуноне таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар бисёр мавридҳо на танҳо истиклолияти иқтисодии кишвар возеҳ мекунад, балки ҳифзи истиклолияти давлатӣ дар як андозаи муайян вобаста аст.

Қарзи давлатии берунӣ, яъне қарзи ҷамъшудаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар назди ғайррезидентҳо омили ҳалкунандаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асри XXI ба шумор меравад. Чунин вазъият ба тамоюлҳои муосир мувофиқ буда, нишон медиҳад, ки иқтисодиёти ҷаҳонӣ дорои каср ё нишонаҳои қарздорӣ мебошад. Барои бисёр давлатҳо дар ҷараёни амалӣ намудани пардохтҳои дохилӣ, пӯшонидани касри буҷети давлатӣ, гузаронидани сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ, иҷрои вазифаҳои худ ва пардохт намудани уҳдадориҳои қарзи берунии худ захираҳои молиявии худӣ кифоя намекунад. Дар мамлакатҳои гуногун, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таносуби маблағҳои қарзгирӣташуда ва қарздодашуда як хел нестанд, ки ин ҳолат нишонаи қарздории берунии давлат ба шумор меравад.

Иқтисодиёти қарзӣ дар натиҷаи вайроншавии сохторҳои муносибатҳои иқтисодӣ ба вучуд меояд. Ин вайроншавӣ аз сабабҳои зерин пайдо мешавад.

1. Фишурдани ҳалокатоварии буҷети давлат.
2. Болоравии иқтисодиёти ҷаҳонӣ.
3. Пастшавии ҳаҷми хароҷотҳои давлат дар иқтисодиёт.
4. Болоравии ҳаҷми маблағҳои напардохташуда дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт.
5. Долларизатсияи иқтисодиёт.
6. Демонитаризатсия ва бартаризатсияи иқтисодиёт.

Пайдоиши қарзи давлатӣ сабабҳои ҷанг, бӯҳронҳои молиявӣ иқтисодӣ, пастшавии истеҳсолот ва ғайра мегарданд. Дар чунин мамлакатҳо, вақте даромади миллий маҳдуд мегардад ва ё наметавонад афзун шавад, пардохтҳои андозӣ кам шуда, боиси пайдоиши касри буҷет мегарданд. Чӣ қадаре ҳаҷми қарзи давлатии

берунӣ зиёд бошад, барои пардохти он ҳамон қадар бештар маблағҳои иқтисодӣ милли ва соҳаҳои молиявии он истифода мешаванд [8].

Роҳи ягона оид ба ҳалли мушкилоти қарзи давлатӣ, ки барои ҳамаи мамлакатҳо қобили қабул бошад, муайян нашудааст. Аз тарафи дигар, дар амал ҳамаи мамлакатҳо қарздор мебошанд. Тамоюли ба пуррагӣ адо кардани қарзи давлатӣ, ҳатто аз ҷониби мамлакатҳои муваффақ мушоҳида намешавад [6]. Қарзи давлатӣ ҳеҷ вақт ҳамчун падидаи манфӣ шуморида намешавад. Дар ҳалли як қатор мушкилоти иқтисодӣ милли сиёсати қарзӣ нақши муҳимро мебозад. Ба ҳамаи мамлакатҳо маълум аст, ки хусусияти манфии қарз ин алоқаи он бо ташаккули бори қарз барои наслҳои оянда мебошад. Ба оқибатҳои номатлуби қарзи давлатӣ инчунин инҳо дохил мешаванд [7, 53]:

- коҳишёбии самаранокии иқтисодӣ, зеро маблағҳо аз сектори истеҳсолии иқтисодӣ ба хизматрасонии қарз ва пардохти ҳуди қарз равона мешаванд;
- такрортаксими даромад аз бахши хусусӣ ба давлатӣ;
- аниқтар шудани фарқияти даромадҳои табақаҳои гуногуни аҳоли;
- баландравии меъёри фоиз дар натиҷаи бозтамвили қарз, ки он дар давраи кӯтоҳмуҳлат ба кам шудани сармоягузорӣ оварда мерасонад. Дар давраи дарозмуҳлат бошад, ин ба камшавии захираи сармоя ва иқтидори истеҳсолии мамлакат оварда расониданаш мумкин аст;
- зарурати пардохти фоиз аз рӯи қарз баланд бардоштани андозҳоро тақозо намуданаш мумкин аст, ки ин ба заифшавии таъсири омилҳои иқтисодӣ оварда мерасонад.

Барои кам кардани таъсири манфии қарзгириҳои давлатӣ ба иқтисодӣ мамлакат, зиёд намудани таъсири мусбати он ба афзоиши иқтисодӣ бояд қарзи давлатиро самаранок идора намуд.

Зери мафҳуми идоракунии қарзи давлатӣ маҷмӯи чораҳои ба ҳам алоқаманд барои муайян намудани ҳаҷм, муҳлат, шакл ва шароити ташаккул, адо ва хизматрасонии уҳдадорӣ қарзӣ дар алоқамандӣ бо идоракунии доройҳои беруна фаҳмида мешавад [7, 56].

Идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳдаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё мақомоти ваколатдори он - Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон гузошта шудааст [1].

Маҷмӯи тадбирҳое, ки бо идоракунии қарзи давлатии дохилӣ ва беруна алоқаманданд, инҳоро дар бар мегиранд: [5, 225-239].

- ҳалли масъала дар бораи таносуби қарзгириҳои дохилӣ ва беруна;
- омӯختани имкониятҳои қарзгирии воқеӣ дар шаклҳои гуногун ва ба муҳлатҳои гуногун аз қарздиҳандагони гуногун;
- ташаккули тасаввурот дар бораи «нарх»-и имконпазир дар ин ё он шакл;
- муайян намудани маблағи умумии қарзгирӣ, ҳудуди болоии қарзи дохилӣ ва беруна дар аввал ва охири қарзи буҷетӣ;
- муайян намудани воситаҳои мушаххаси қарзгирӣ.

Масъалаҳои асосие, ки дар ҷараёни идоракунии қарзи давлатӣ ҳал мешаванд, инҳоянд:

- муайян намудани андозаи мувофиқи қарзи дохилӣ ва беруна, ки бехатарии иқтисодии давлатиро таъмин менамояд;
- паст намудани арзиши қарз ба воситаи дароз намудани муҳлати қарзгириҳо, паст намудани даромаднокии коғазҳои қиматноки давлатӣ, ҷустуҷӯи сармоягузори аз ҳама «муфидтар»;
- аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ иҷрои уҳдадорӣ молиявии ба худ гирифта ва ба ин восита ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори беруна нигоҳдории обрӯи қарзгирандагони яқуминдараҷа;
- истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои ба қарз гирифташуда;
- таъмини устувории бозори уҳдадорӣ қарзи давлатӣ.

Самаранокии чараёни идоракунии қарзи давлатӣ истифодабарии усулҳои муайянро дар назар дорад. Усулҳои бевоситаи идоракунии қарзи давлатиро, ки дар таҷрибаи ҷаҳони истифода мешаванд, ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст [7].

- усулҳои маъмурии идоракунии қарзи давлатӣ;
- усулҳои иқтисодии (бозорӣ) идоракунии қарзи давлатӣ.

Ҳар як гурӯҳи усулҳоро алоҳида баррасӣ мекунем.

Усулҳои маъмурӣ бо қабули қарор аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки барои барориш ва паҳнкунии уҳдадорихои қарзӣ дар назди қарздиҳандагон масъуланд, алоқаманд мебошанд. Ин усулҳо гуногунанд:

1. **Нулкунонӣ (барҳамдиҳӣ).** Нулкунонӣ бо ду сабаб гузошта мешавад: дар ҳолати даст кашидани давлат аз адои қарз бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла дар ҳолати муфлисшавии давлат [7].

Оқибатҳои манфии нулкунонии қарз барои иқтисодиёти мамлакати қарздор:

- гум кардани боварӣ ба мамлакати қарздор;
- маҳдуд шудани имкониятҳои қарзгириҳои минбаъда дар бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ барои маблағгузориҳои иқтисодиёт дар ҳолати нарасидани захираҳои дохилӣ;

- эҳтимолияти коҳиш ёфтани савдои беруна;

- афзоиши ноустувории бозори дохилӣ, ихроҷи сармояи молиявӣ аз мамлакат.

2. **Аз ҳисоб баровардани уҳдадорихои қарзӣ.** Барои қарздиҳанда манфиати аз ҳисоб баровардани қарз дар зиёдшавии эҳтимолияти адои қисми боқимондаи қарз мебошад. Манфиати усули аз ҳисоб баровардани уҳдадорихои қарзӣ барои мамлакатҳои қарзгиранда маҳдудкунии аз даст додани даромад ва ё ихроҷи сармояи молиявӣ аз мамлакат.

3. **Таҷдид (реструктуризатсия).** Калимаи «реструктуризатсия» маънои тартиб додани ҷадвали нави барои қарздор мувофиқи пардохти қарз, нисбат ба онеро, ки аз қолабҳои намунавии созишномаи қарзӣ бармеояд, дорад [1]. Дар ин ҳолат давраи имтиёзноки пардохти ғоизҳо дароз карда мешавад, инчунин давраи пардохти қарзи асосӣ зиёд карда мешавад. Ин ба мамлакати қарздор сабукии кӯтоҳмуҳлат медиҳад. Аммо қарзи умумии вай на танҳо кам намешавад, балки аз ҳисоби пардохтҳои иловагӣ ғоизҳо зиёд мешавад.

4. **Бозтамвил.** Бозтамвили қарз маънои ҷалби қарзҳои нав бо мақсади бартараф намудани қарздориҳои пешинаро дорад. Дар ин ҷо бо ҳолате бисёртар вомехӯрем, ки дар он бозтамвили қарз асосан аз ҳисоби ҳуди қарздиҳандагоне, ки қарзҳои пеш додаи онҳо зери таҳдиди адо намудан буданд, амалӣ мешаванд. Агар дар бозтамвили қарз ба шартҳои қарздиҳӣ сабукиҳои назаррас дода нашавад, ин қарзгирандаро ба зиёдшавии бепоеӣ қарз ва пардохтҳои аз рӯи он, бе ягон ояндаи ҳалли ниҳии мушкилот рӯ ба рӯ мекунад [1].

5. **Тамдиди қарз** ба созишнома дар бораи таърихи иҷрои уҳдадорихои қарзӣ, ки қарзи давлатиро ташкил медиҳад, асос ёфтааст.

6. **Муттаҳидкунии қарз** ин аз нав ба расмият даровардани қарз ба воситаи муттаҳид намудани уҳдадорихои қарзии гуногун мебошад.

Ба усулҳои иқтисодии идоракунии қарз инҳо дохил мешаванд:

- фидия ё пеш аз муҳлат адо намудани қарз;
- конверсияи (табдилдиҳии) қарз ба воситаҳои ғайриқарзӣ (сахмияҳо, лоиҳаҳои сармоягузорӣ);
- секюритизатсияи (табдилдиҳии қарз ба воситаҳои нави қарзӣ) [7].

Конвексияи (табдилдиҳии) қарз. Конвексияи (табдилдиҳии) қарз ба моликият ин чараёнест, ки ба воситаи он дилхоҳ воситаи қарзӣ, ки аз номи қарзгирандаи мамлакати тараққиқунанда бароварда шудааст ва ё бевосита ҳуди қарзгирандаи мамлакати тараққиқунанда баровардааст, ба моликият ё сармоя табдил дода мешавад. Механизмҳои табдилдиҳӣ, чун қоида, гузаронидани уҳдадорихои

қарзиро ба уҳдадорихои нав, ки бо асъори маҳаллӣ ифода шудаанд, таъмин менамояд.

Своп «қарз - саҳмияҳо». Дар доираи қолабҳои стандартӣ своп «қарз - саҳмияҳо» қарздиҳандагон аз ҳуқуқҳои шартномавии худ нисбати қарздоре, ки уҳдадорихои худро иҷро карда наметавонад, ба ивази қисми муайяни саҳмияҳои ӯ даст мекашанд.

Своп «қарз - захираҳо ба мақсади рушд». Қобили ивази қарз ба захираҳо ба қолаби своп «қарз - саҳмияҳо» монандӣ дорад. Қарз аз ҷониби ташкилотҳои хайрияи байналмилалӣ ё аз ҷониби мамлакатҳои тараққиқарда дар бозори дуоимдараҷа бо тахфиф харидорӣ карда мешавад ва баъди ба уҳдадорие, ки бо асъори маҳаллӣ аз рӯи номинал ё бо тахфифи камтар дар бозорҳои дуоимдараҷа истифодашаванда пардохт мешаванд, мубодила карда мешавад [8].

Своп «қарз - мол». Ин намуди конверсия (табдилдихӣ) дар назди қарздиҳандагони тижоратӣ бо он алоқаманд аст, ки мамлакати қарздор адои уҳдадорихоро ба воситаи додани ҳуқуқи фурӯштани мол бо нархи муқарраргардидаро пешниҳод менамояд [4]. Қисми муайяни маблағи фурӯш ба мамлакати қарздор баргардонидида мешавад, боқимондаи маблағ, ки пешакӣ мувофиқа карда шудааст, дар ҳисоби қарздиҳанда барои адои қарз захира карда мешавад.

Секюитикунонӣ. Секюитикунонӣ воситаи идоракунии қарз ба ҳисоб рафта, дар вақти истифодабарии он барориши уҳдадорихои нави қарзӣ дар намуди вомбарг, ки ба қарзҳои кӯҳна иваз ё дар бозори озод мефурӯшанд, гузаронида мешавад [7]. Ин қобили таҷдиди қарзи беруна дар шароити созиш байни қарзгирандагон дар бораи эътироф намудани афзалиятҳои уҳдадорихои нави қарзӣ нисбати қарзҳои пешина бамаврид аст.

Ба андешаи мо, дар чараёни идоракунии қарзи берунӣ дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ҳалли вазифаҳои зерин ба миён омадааст:

1. Нигоҳ доштани сатҳи қарзи берунӣ дар ҳамон ҳаҷме, ки ба бехатарии иқтисодии мамлакат хавф надошта бошад.

2. Қорӣ намудани назорат ба чадвали баргардонидани қарзи берунӣ, то ки ягон марҳилаи вазнини ба вучуд наояд ва қисми бештари қарз дар ҳолати рушди иқтисодиёт баргардонидида шавад.

3. То ҳадди пасттарин кам кардани арзиши қарзи беунӣ аз ҳисоби дароз намудани муҳлати баргардонидани қарз ва кам кардани даромаднокии он.

4. Дар муҳлати муқарраршуда ва пурра баргардонидани қарз, то ки аз ҷониби қарздиҳандагон ҷарима таъйин нашавад ва обрӯву нуфузи мамлакат ҳамчун қарзгирандаи боэътимод таъмин карда шавад.

5. Фароҳам овардани шароит барои он ки қарзи ғайридавлатии берунӣ ба рушди бахши хусусӣ, бе расонидани таъсири саҳт ба тавозуни пардохт ва устувории қурби асъор мусоидат намояд.

6. Таъмини истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои қарзгирифташуда.

7. Бехтар намудани қобилияти қарзгирии мамлакат дар бозори молиявӣ, ки имкон медиҳад нуфузи он ҳамчун қарзгиранда баланд бардошта шавад.

8. Таъмини пешгӯйикунӣ ва муътадили бозори уҳдадорихои қарзӣ.

Дар ҳулоса гуфтан мумкин аст, ки дар ҳолати афзудани ҳаҷми қарзи давлатии берунӣ дар раванди мустаҳкам намудани қурби асъори миллӣ, нигоҳ доштани боварӣ ба асъори миллӣ, мубориза бо таваррум, таъмини захираҳои зарурии асъори хориҷӣ мушкilotи зиёд пеш меояд. Дар ин самт яке аз оқибатҳои имконпазири манфӣ девалвасияи асъори миллӣ, яъне паст шудани қурби асъори миллӣ дар муносибат бо асъори хориҷӣ шуда метавонад. Ҳамин тариқ, коэффитсиенти баргардонидани қарз яке аз нишондиҳандаҳои асосии иҷро кардани уҳдадорихои қарзии давлат дар назди қарздиҳандагони хориҷӣ ба шумор меравад. Ин нишондиҳанда имкон медиҳад қобилияти қарзпардозии давлат, аз

нуқтаи назари аз ҷониби ҳукумат ва резидентҳо харидорӣ карда тавонистани асъори хориҷӣ барои баргардонидани қарзи давлатии берунӣ, муайян карда шавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №3, 2014
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №7, 2011
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016. - 104 с.
4. Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2017 / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 марти соли 2014, №214.
5. Алимардонов У. Молия. Воситаи таълимӣ. / У.Алимардонов. - Душанбе, ДМТ, 2014. - 268с.
6. Каримова М.Т. Роҳнамои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон /М.Т. Каримова, Ф.М. Муминова, Ш.К. Соҳибов. - Душанбе, 2012. - 268с.
7. Мысляева И.Н. Государственные и муниципальные финансы: Учебник. / И.Н. Мысляева. - М.: ИНФРА-М, 2004. –188с.
8. Селезнев А.З. Государственный долг и внешние активы: Учеб. пособие /Под ред. В.Ю. Касатонова /А.З. Селезнев. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 421 с.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ВА РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ОН

Давлатова Тоҷинисо Сафаралиевна - ассистенти кафедраи фаъолияти гумруки Дошиқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. E. mail: niso_davlatova@mail.ru

Дар ин мақола ҳолати феълӣи сатҳу сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф зарурати тақмили хизматрасониҳои гумрукиро дар шароити густариши равобити иқтисодии хориҷӣ қайд намуда, роҳҳои самаранокии тақмил додани баланд бардоштани онҳоро пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: мақомоти гумрук, хизматрасониҳои гумрукӣ, давомнокии барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ, ниҳодҳои назди гумрукӣ, мизонҳои сифатнокии хизматрасонӣ, хизматрасонии машваратӣ, хизматрасонии ёрирасон.

ТАМОЖЕННЫЕ УСЛУГИ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИХ КАЧЕСТВЕННОГО УРОВНЯ

Давлатова Тоджнисо Сафаралиевна - ассистент кафедры таможенного дела Финансово-экономического института Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, E. mail: niso_davlatova@mail.ru

В статье рассматривается современное состояние и уровень таможенных услуг в Республике Таджикистан. Отмечая необходимость совершенствования и развития сферы таможенного обслуживания, автор предлагает наиболее эффективные способы и пути повышения качественного уровня таможенных услуг.

Ключевые слова: таможенные органы, таможенные услуги, продолжительность таможенного оформления и таможенного контроля, околотаможенная инфраструктура, критерии качества услуг, консультационные услуги, вспомогательные услуги.

CUSTOMS SERVICES AND WAYS OF IMPROVING THEIR QUALITY LEVEL

Davlatova Tojiniso Safaraliyeva - , assistant of the Department of Customs Affairs of the State Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. E. mail: niso_davlatova@mail.ru

The article considers the current state of the level of customs services in the Republic of Tajikistan. Noting the need to improve and develop the sphere of customs services, the author suggests the most effective ways and ways to improve the quality level of customs services.

Keywords: Customs, customs services, duration of customs clearance and customs control, near-customs infrastructure, quality of service criteria, consulting services, support services.

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ хизматрасониҳои гумрукӣ яке аз омилҳои ташаккулёбии низоми фаъолияти гумрукӣ ба ҳисоб мераванд.

Фаъолияти мақомоти гумрук тавассути усул, расмӣёт ва технологияҳои махсуси гумрукӣ дар ҷорҷӯбаи зерсохтори гумрукӣ таъмин карда мешавад ва ба беҳдошти некуаҳволии кишвар нигаронида шудааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки хизматрасонии гумрукӣ неъматҳои барои ҷамъият ғоиданокест, ки дар шакли фаъолияти гумрукӣ, танзим ва назорати гумрукӣ таҷассум ёфтааст. Ҳамчунин ин самти хизматрасонӣ як намуди махсуси логистикӣ махсус меёбад, ки ба ҳимояи амнияти иқтисодии давлат ва манфиатҳои иқтисоди миллӣ робита доранд ва ба рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷии кишвар равона гардидаанд.

Хизматрасонии гумрукӣ барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ба коҳиши вақти барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёти аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолшаванда нигаронида шудааст. Барои расонидани хизмати дахлдор расмӣёту амалиёти муайяни гумрукиро анҷом бояд дод.

Аз ин лиҳоз, мо фикр мекунем, ки моҳияти хизматрасонӣ дар ҷараёни амалӣ намудани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, дар раванди иҷрои расмӣёту амалиёти гумрукӣ ва татбиқи технологияи барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ зоҳир мегардад. Дар ин сурат хизматрасониро ҳамчун натиҷаи чунин таъсиргузори ҳам фаҳмидан мумкин аст.

Аз ин лиҳоз, хизматрасонии гумрукиро ҳамчун натиҷаи фаъолияти мақомоти гумрук бояд фаҳмид, ки мақсади он, дар навбати аввал, иҷрои вазифаҳои давлатӣ, инчунин қонеъгардонии талаботи иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ бе вайронкунии мамнӯияту маҳдудиятҳо мебошад [3, 126].

Чӣ тавре ки маълум аст, хизматрасониҳои гумрукӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ ин тартиби дурусти барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёти аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолшаванда мебошад, ки тибқи тартиб ва шартҳои муайяннамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ анҷом дода мешаванд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ хизматрасониҳои гумрукӣ навъи махсусе мебошанд, ки барои ҳимояи амнияти иқтисодии давлат, таъмини манфиатҳои иқтисоди миллӣ равона гардидаанд. Ба маънои маҳдуд бошад, хизматрасонии гумрукӣ ин амал ё пайдарпайии амалҳои, ки бо воситаҳои махсуси гумрукӣ бо мақсади афзоиши ғоидаи истеҳсоли истеъмолии соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои давлат ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ амалӣ карда мешавад.

Мақомоти гумрук мақомоте мебошад, ки аз болои молҳои аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон содир ва воридшаванда назорат мебарад ва нисбати мол ва шахсони интиқолдиҳандаи мол хизматрасониҳои гумрукиро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳад. Илова бар ин, дар назди мақомоти гумрук муассисаҳои ёрирасоне ҳастанд, ки аз ҷониби онҳо хизматрасониҳои гумрукӣ анҷом дода мешаванд ва онҳо иҷрои

вазифаи танзими гумрукӣ ва ҳифзи иқтисодиёти мамлакат, саломатии аҳоли ва муҳити зистро ба уҳда доранд [1, 154].

Барои дуруст ва дар сатҳи баланд анҷом додани хизматрасониҳои гумрукӣ мақомоти гумрук ва гумруку дидбонгоҳҳои гумрукиро зарур аст, ки хизматрасонии гумрукиро тибқи тартиби муқарраргардида анҷом дода, барои тақмил додани дониш ва баланд бардоштани малакаю маҳорати касбии худ пайваста кӯшиш намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ, ба сатҳи донишу малакаи кадрҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир бояд кард. Дар доираи ин бояд назорати тақмили ихтисос, пайгирӣ намудани болоравии сатҳи таҳассуси кормандони мақомоти гумрук ва сифати таълимгирии онҳо, таҳияи стратегияи комплекси таъминоти кадрӣ мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нақша гирифта шавад.

Ҳамчунин, бояд қайд намоем, ки назорати интизом, фазои ахлоқию психологӣ коллективӣ воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук дар баланд бардоштани сифати хизматрасонии гумрукӣ аҳамияти калон дорад. Корманди гумрук вазифадор аст, ки меъёрҳои волеи рафтори шахсиро риоя кунад. Ӯ бояд дар Ӯд дорад, ки рафтору амалаш берун аз мақомоти гумрук, ҳатто вобаста ба масъалаҳое, ки ба вазифаҳои хизматиаш иртибот надоранд, набояд манфиату қоидаҳои ахлоқии ҷомеаро, ки ӯ дар он қору зиндагӣ мекунад, ҳалалдор созанд [2, 6].

Ба хоҳири дуруст ба роҳ мондан ва иҷро намудани вазифаҳои хизматӣ, ҳолати интизومي меҳнатӣ бояд зерӣ назорати доимӣ гирифта шавад.

Шаҳсе, ки роҳбариро ба уҳда гирифтааст, бояд бетаъхир дар бораи ҷинойтҳо, ҳуқуқвайронкуниҳо ва вайронкунии интизومي меҳнатӣ аз ҷониби зердастон ба роҳбарони болоӣ ахборот диҳад, ба зердастон талабҳои беасос пешниҳод накунад Ӯ супоришҳои аз доираи қонунгузориӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон берунбударо надихад, масъулияти ба таври лозимӣ иҷро накардани вазифаҳои хизматӣ ва қарорҳои қабулкардаи худро ба зиммаи зердастон нагузорад, танқиди асосноки зердастро боиси воқуниши мочароҷӯёна қарор надихад ва ӯро барои ин қораш таъкиб насозад.

Яке аз роҳҳои асосии баландбардории сифати хизматрасониҳои гумрукӣ ин қоҳиш додани давомнокии назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиётест, ки аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол дода мешаванд. Зеро, вақте ки барои барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт аз лаҳзаи расидани мол то замони иҷозати он барои муомилоти озод сарф мешаванд, нишондиҳандае, ки ҷомеаи тичорати ҷаҳон самараи фаъолияти мақомоти гумрукро бештар аз рӯи он баҳо медиҳад. Дар байни ҷомеаи тичорати байналмилалӣ вақти аз ҳад зиёди назорати гумрукӣ қун монеаи ғайритарифӣ шинохта мешавад ва ин боиси афзоиши хароҷоти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои таҳвили молҳо ва боло рафтани арзиши онҳо мегардад.

Дар мисоли интиҳобшуда навъи махсуси хизматрасонӣ, яъне ихтисори вақти барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ нишон дода шудааст. Чунин хизматрасониро қун хизмати пайваста баррасӣ қардан мумкин аст, қунки расонидани он тамоми маҷмӯи амалиёти мушаххаси гумрукӣ ва технологияи барасмиятдарории гумрукиро нисбати моли мушаххас муттаҳид мекунад. Дар ин ҳолат натиҷаи ҳар амалиёти технологиро ҳамқун хизматрасонии одӣ ва натиҷаҳои тамоми раванди татбиқи технологияи гумрукиро ҳамқун маҷмӯи хизматрасониҳо баррасӣ намудан мумкин аст.

Вобаста ба ин, ҳангоми баррасӣ қардани проблемаи мазқур, назариёт оид ба таҳлили сифати хизматрасониҳои гумрукӣ, талаботи имрӯзаи аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ пешниҳодшавандаро нисбат ба сифати қунин хизматрасониҳо (барасмиятдарории гумрукӣ, интиқоли мол ва

воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ, ҷойгиркунии мол дар анбори нигохдории муваққатӣ ва ғайраҳо) аҳамияти ҷиддӣ додан зарур аст.

Ҳамин тариқ, хизматрасониҳои самаранок бо босифати гумрукӣ ба афзоиши суръати раванду расмиёти гумрукӣ мусоидат намуда, хароҷоти соҳибкор ва истеъмолгари ниҳии молро кам мекунанд. Ба ҳамин восита манфиатҳои соҳаи фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва нақши танзими гумрукӣ дар ҳалли масъалаҳои амнияти миллий баланд мегардад.

Самаранок ба роҳ мондани соҳаи хизматрасонӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ барои рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мусоидат намуда, дар таҳкими рушди босуботи фаъолияти мақомоти гумрук пояи устувор мегузорад.

Адабиёт

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: КВД «Матбаа»-и Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. – 437 с.

2. Кодекси одоби касбии корманди Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008. – 30 с.

3. Гупанова Ю.Е. Разработка системы основ управления качеством таможенных услуг: Монография / Ю.Е.Гупанова. – М.: Российская таможенная академия, 2012. – 310 с.

МОҲИЯТ ВА ЗУРУРАТИ ИНТЕРНЕТ-БОНК ДАР ШАРОИТИ БЕҲТАРГАРДОНИИ ВАЗЪ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бозоров Бахтиёр Рахмоналиевич – докторанти курси I аз рӯи ихтисоси PhD дар иқтисодиёт, кафедраи назарияи иқтисоди Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон (ДМИТ). Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, E-mail: bozorov.b93@mail.ru

Дар мақола таҳлили нишондиҳандаҳои ҷорӣ, хизматрасониҳои дурдасти бонкӣ дар маҷмӯъ Интернет-бонк, махсусан ташаққули афзалиятҳои он, таҳияи истифодаи мушкilot дар марҳилаи кунунӣ, таҳияи усулҳои дурусти таҳлили самаранокии истифодаи Интернет-бонк баррасӣ гардидааст, ки барои рушди минбаъдаи система мусоидат мекунад. Баҳодиҳии нишондиҳандаи Интернет-бонк дар асоси шарҳи натиҷаҳои он, мушкilot, дурнамо ва самтҳои рушди он ошкор карда шуд. Афзалиятҳои Интернет-бонк барои бонк ва муштарӣ таҳия карда шудаанд. Техникаи таҳлили самаранокии низоми Интернет-бонк барои ташкилоти қарзӣ пешниҳод карда мешавад.

Калидвожаҳо: Хизматрасониҳои дурдасти бонкӣ, самаранок, Интернет-бонк, таҳлил, рақобат.

СУЩНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГА В УСЛОВИЯХ УЛУЧШЕНИЯ СИТУАЦИИ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бозоров Бахтиёр Рахмоналиевич – докторант I-го курса специальности PhD в экономике, кафедра экономической теории Финансово-экономического института Таджикистана (ФЭИТ). Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, E-mail: bozorov.b93@mail.ru

В данной статье сделан анализ текущих показателей удаленного банковского обслуживания в целом и интернет-банкинга в частности, формулирование его преимуществ, установление проблем использования на текущем этапе, разработка методики анализа эффективности использования интернет-банкинга. Проведена оценка показателей интернет-банкинга, на основе интерпретации результатов которой выявлены проблемы,

перспективы и направления его развития. Сформулированы преимущества интернет-банкинга для банка и для клиента. Предложена методика анализа эффективности системы интернет-банкинга для кредитной организации.

Ключевые слова: дистанционное банковское обслуживание, эффективность, интернет-банкинг, анализ, конкуренция.

ESSENCE AND NEED FOR INTERNET BANK IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE SITUATION ON THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bozorov Bakhtiyor Rahmonalievich – finance and economic institute of Tajikistan, doctoral of the first year in the specialty of PhD in Economics, Department of Economic Theory. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. E-mail: bozorov.b93@mail.ru

The research analyzes current indicators of remote banking services as a whole and online banking in particular, formulates its advantages, indicates the use issues at the current stage, and devises a method to review the effectiveness of online banking use. I evaluated online banking indicators and identified issues, prospects and areas of its development. The article articulates advantages of online banking for the bank and the client. Business digitization underlies the bank development strategy. Notwithstanding a broad use of online banking and growing interest of banks and clients, there are no methods to analyze its effectiveness, with pending issues of security, technological breakdowns, practical convenience.

Keywords: remote banking service, efficiency, online banking, analyze, competition.

Дар айни замон, барои беҳтаргардонии вазъи низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебоҷад аз хизматрасониҳои муосир, ки барои сатҳи сифати фаъолияти бонкӣ заминагузоранд, рӯи қор гирифт. Бо ин мақсад зарурат пеш омад, то хизматрасонии маъмул ва нави замони имрӯзаро, ки Интернет-бонк ном бурда мешавад ва дар кишварҳои Ғарб тӯли чандин солҳо мавриди истифода қарор дорад, дар мамлакати мо ҷиҳати беҳтаргардонии вазъи низоми бонкии кишвар инкишоф дода шавад. Тибқи таҷрибаи кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон аён гардид, ки барои беҳтаргардонии шароити кории ташкилотҳои қарзӣ ва инчунин қулай гардонидани талаботи мизочон тавассути ин навъи хизматрасонӣ айни муддаост.

Системаи яқум, ки имконияти назорати ҳисобҳои бонкии дур ва инчунин идоракунии онҳоро ба танзим мебарорад, дар ИМА миёнаи солҳои 80-уми асри XX ба вуҷуд омадааст. Он дар худ номи HomeBanking («Домашний банк») ва майли барои маҳдудияти қонунӣ дар бонкҳо, филиалҳо ва дигар штатҳо мавҷуд буданро дошт [12]. Баъдтар, бо рушди технологияҳои Интернет, системаҳои онлайнӣ бонкӣ фаъолтар гашт ва дар соли 1997 дар ИМА аввалин бонки умумиҷаҳонӣ - Security First Network Bank ташкил ёфт, ки ин ба тақвияти умумии маҷмӯи мизочони эҳтимоли ва ба системаи пурраи электронӣ оварда расонид.

Интернет-бонк, ё ки онро дар Ғарб E-banking низ меноманд, як намуди технологияи хизматрасониҳои дурдасти бонкӣ мебошад, ки ба амонатгузори бонк имкон медиҳад маълумотро дар бораи суратҳисобҳои худ дастрас гардонанд ва ба воситаи Интернет истифода баранд.

Имрӯз ва дар ояндаи наздик бозори Интернет-бонки Ҷумҳурии Тоҷикистонро тағйирёбии ҷиддӣ, ҳам миқдорӣ ва ҳам сифатӣ интизор аст.

Дар солҳои оянда давом кардани рушди экстенсивии бозори корпоративии интернет-бонк дар назар аст. Албатта, рушди бемайлони ин намуди хизматрасонӣ имкон медиҳад, ки бонкҳо ба хизматрасонии банкоматҳои мизочони худ фаъолона мусоидат намоянд. Мушкилии асосии бозор ин иттилоотнокии сусти мизочон аз имкониятҳои дури хизматрасониҳои интернет-бонк мебошад.

Дар ояндаи наздик тағйироти ҷиддӣ низ бояд дар баҳши банкҳои хусусӣ сурат гирад. Рушди босуръати бозор аз ҷониби таҳиягарони пешрафтаи системаи интернет-банк, ки ин нишондиҳанда махсусан ба шахсони воқеӣ равона шудааст, дида хоҳад шуд.

Омили муҳими афзоиши шумораи истифодабарандагони хизматрасонии мазкур Интернет мебошад, ки ҳиссаи онҳо дар кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ акнун тақрибан 45-50%-ро ташкил медиҳад. Дар айни замон, баъзе кишварҳои Аврупои Ғарбӣ аз пешрафтҳои Амрикои Шимолӣ бо дарназардошти суръати паҳншавии Интернет: Шветсия - 57% аҳоли, Финляндия - 53%, Норвегия - 52%, Британияи Кабир - 45 %, Дания - 45%, Канада - 41% ва ИМА - 35% [11, 3] маҳсуб меёбанд.

Интернет-банкинг системаи гирифтани хизматрасониҳои банкӣ тавассути Интернет мебошад. Барои кор дар система лозим меояд, то ки ин хизматрасониро дар идораи банк барои дастрасӣ ба Интернет тавассути браузерӣ мувофиқ ба роҳ монд. Идоракунии ҳисобҳо аз ҳар ҷое, ки дар тамоми ҷаҳон аз ҳар як компютер ба Интернет пайваст аст, имконпазир аст. Имкониятҳои интернет-банк имкон медиҳад:

- ба банк ҳама гуна ҳуҷҷатҳои молиявӣ фиристода шавад;
- гирифтани ҳисобот ва ҳуҷҷатҳо дар бораи ҳамаи суратҳисобҳои банкӣ дар ҳама гуна вақт ба роҳ монда шавад;
- ҳамаи марҳилаҳои ҳуҷҷатҳои коркарди пардохт дар банк дар вақти воқеӣ сурат гирад;
- зуд гирифтани паёмак аз хатоҳо;
- дар як интерфейс бо суратҳисобҳои дар банкҳои гуногун мавҷудбуда кор мекунанд;
- барои دیدан ва ҷоп кардани даромад ва баромади ҳуҷҷатҳои пардохтӣ;
- фарқияти байни Интернет-банк аз системаи классикии "Client-Bank";
- якбора пардохтани хизматрасониҳои коммуналӣ, хизматҳои мобилӣ, дастрасии интернет ва бештар аз он;
- маълумот дар бораи қарзҳои мавҷуда, инчунин маълумот оид ба ғоизҳои ҳисобшудаи қарз;
- маълумот дар бораи дигар ҳадамоти банкӣ (амонатҳо, фондҳои муштарак ва ғайра);
- пардохти қарз;
- пардохт бо қурби нисбатан ғоиданок нисбат ба филиалҳои банкҳо ва банкоматҳо;
- интиқоли пули сомонӣ ва ё асъор (ҳамчун интиқоли дохилӣ ба суратҳисобҳои банкӣ ва интиқол ба суратҳисобҳои байнибанкӣ);
- барои кушодани амонатҳо, гирифтани қарзҳо, қортҳои банкӣ ва ғайра;
- бастанӣ шартнома (мустақилона кушодани ҳисоб дар система, пайваст кардани ҳисоб ба хизматрасонии SMS-хабар ё почтаи электронӣ ба муштарӣ оид ба ҳаракати пул дар суратҳисоб, оид ба ёдоварии пардохти қарз ва ғайра).

Интернет-банк дар худ системаи технологиеро дорад, ки ба мизоч дар бораи ҳисоби он, инчунин маълумоти умумӣ дар бораи ҳадамоти банкӣ бо истифода аз компютери шахсӣ ё дигар дастгоҳ, ки бо Интернет пайваст мебошад таъмин мекунад. Интернет-банк танҳо як маҳсулоти банкӣ нест, балки роҳи роҳандозии амалиёти банкиро муайян мекунад.

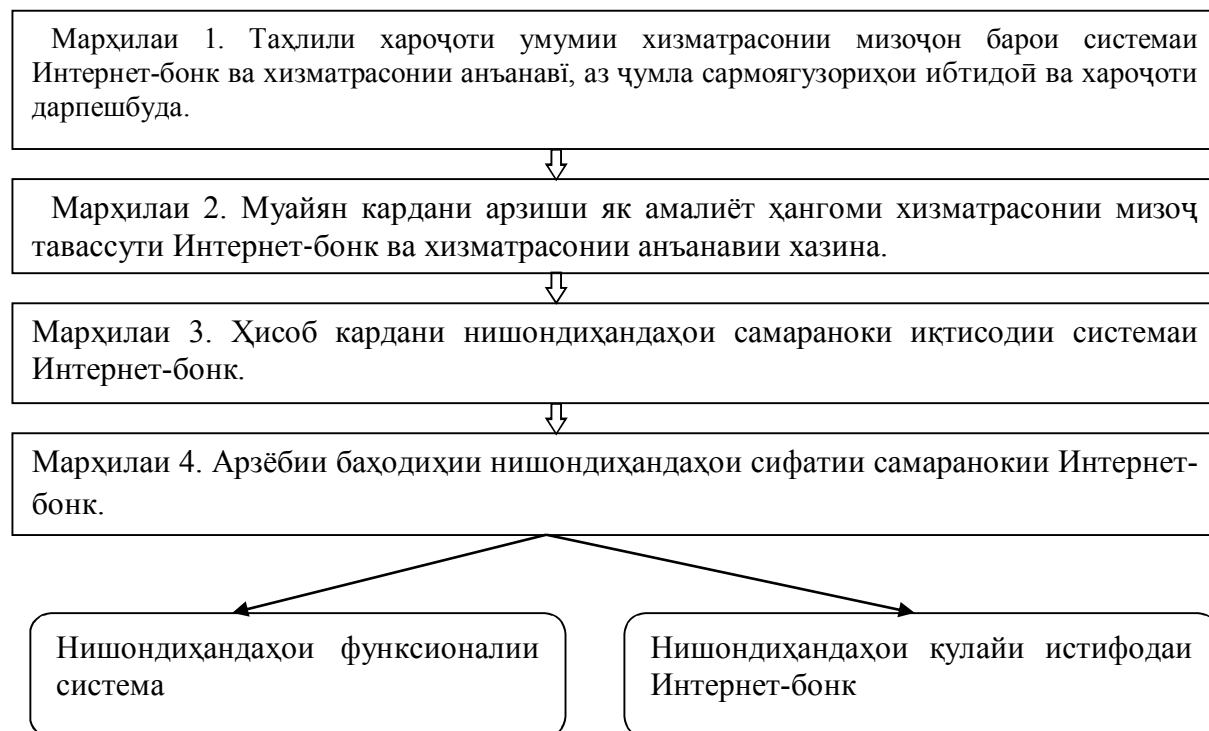
Бартарияти истифодаи беназорати Интернет тавассути мизочон маълум аст, аммо бо назардошти он, ки банк ташкилоти ҷамъиятиро дар асоси мақсадҳои ғоידаовар ба даст меорад, савол ба миён меояд: ҷӣ манфиатовар аст, ки сиёсати тарофавии банк ва оё хизматрасониҳои дурдаст ба шумо имкон медиҳад, то аз низомӣ анъанавии даромад даст кашед?

Афзалиятҳои системаи интернет-банк*

Барои муштари ташкилоти қарзӣ	Барои ташкилоти қарзӣ
1. Имконияти кушодани суратҳисоб дар ҳамаи банкҳо. 2. Тарзи зуд ва самараноки идоракунии суратҳисоби банкӣ. 3. Рақобатпазирии хизматрасониҳое, ки тавассути системаи Интернет-банк таъмин карда шудаанд. 4. Дастрасӣ ба ҳисоб аз ҳама гуна компютер, аз ҳамаи нуқтаи рӯи замин, ки ба Интернет дастрасӣ дорад. 5. Имконияти дар як вақт идоракунии ҳисобҳои мухталиф дар банкҳои гуногун. 6. Амалиёти пайғирӣ бо картҳои пластикӣ (ҳама гуна хароҷоти маблағ аз ҳисоби картҳо фавран дар ҳисоботи банкӣ), инчунин интиқол додани пул ва истифодаи хизматрасонии интернет-мағоза.	1. Фароғирии васеи пойгоҳи муштарӣ. 2. Хизматрасонии системаи Интернет-банк арзонтар аст нисбат ба шабакаҳои васеи филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии банкӣ. 3. Барои банк аз байн рафтани камбудихо оид ба дастрасии пули нақд ва камшавии он. 4. Хизматрасониҳои рақобатпазирро дар нархҳои ҷолиб пешниҳод менамояд. 5. Тӯли 24 соат иҷро кардани хизматрасониҳо барои мизочон. 6. Тафтиши автоматизатсияи хатарҳо, ки аз амалиёт бо мизочон бармеояд.

* Сарчашма: коркарди муаллиф.

Саволи мазкурро дар асоси омӯзиши фаъолияти низоми Интернет-банк, саволдихии кормандони банк, мизочон, омӯзиши нашрияҳо оид ба мавзӯи тадқиқот (кори В.А. Конявский [1, 3–4], В.А. Маврусова [3, 35–37], С. Насытко [4, 32–33], Р. Пашков [5, 45–53], И.А. Поздеева [6, 150–154], С. Полятков [7, 40–43], Л.А. Самсонова [8, 81–91], Н.В. Самчетова [9, 29–32], А. Сухаренко [10]) пешниҳод карда мешавад, ки тарзи таҳлили самаранокии системаи Интернет-банк, марҳилаҳое, ки дар расми 1 оварда шудааст, дида мебароем.

Расми 1. Методологияи арзёбии самаранокии Интернет-банк барои ташкилоти қарзӣ

Сарчашма: коркарди муаллиф

Агар мундариҷаи ҳар марҳилаи корҳои таҳлилиро ба таври муфассал баррасӣ намоем, он гоҳ тавсия дода мешавад, ки арзёбии самаранокии истифодаи Интернет-банкҳо дар муқоиса бо навъи анъанавии хизматрасонӣ арзёбӣ намуд. Дар марҳилаи якум, мо хароҷоти умумии хидмати мизочонро таҳлил мекунем:

$$Зр.к.о = I + RtT,$$

ки дар он ҷо $Зр.к.$ - хароҷоти ташкилоти банкӣ барои хизматрасонии мизоч ба воситаи қабули ҳисоббаробаркунии ҳазинавӣ - анъанавӣ ва (CSC) / Интернет-банк;

I – сармоягузори ибтидоӣ;

Rt – хароҷоти имрӯзаи ХХА / Интернет-банк;

T – вақти корӣ, моҳ.

Барои ҳисоб кардани сармоягузори ибтидоӣ барои истифодабарандагони хизматрасонии банкии дурбуда ба ташкилоти молиявии банк зарур аст, ки нишондиҳандаҳои зеринро ба инобат гирад:

$$I = I_{п.о} + I_{д.п.о} + I_{об} + I_{д.б.о} + I_{инт} + I_{а.б.с} + I_{обуч},$$

ки дар ин ҷо $I_{п.о}$ - арзиши барномаи таъмин барои иҷрокунии Интернет-банк (харидории барномаи таъмин барои иҷрокунии Интернет-банк);

$I_{д.п.о}$ – арзиши иловагии барномаи таъмин кардан;

$I_{об}$ – хароҷоти хариди таҷҳизот;

$I_{д.б.о}$ – арзиши хизматрасониҳои дурдасти банкӣ;

$I_{инт}$ – хароҷоти ташкили тарифҳои интернетӣ;

$I_{а.б.с}$ – арзиши корҳо оид ба ҳамгироии хизматрасонии банкии дурбуда дар системаи банкии автоматикунонидашуда;

$I_{обуч}$ – хароҷот барои омӯзиши кормандон.

Ҳангоми ҳисоб кардани сармоякунонии ибтидоӣ хизматрасонии кассавии анъанавӣ ҳангоми кушодани филиали нави банк тариқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$I = I_{п} + I_{об},$$

дар ин ҷо $I_{п}$ – хароҷоти иҷора ё хариди макони лозима;

$I_{об}$ – хароҷоти харидории таҷҳизот.

Хароҷоти ҷорӣи банкҳои тиҷоратӣ дар соҳаи Интернет ба таври зайл муайян карда мешаванд:

$$Rt = P_{э} + P_{з.п} + P_{п.инт} + P_{к},$$

дар ин ҷо $P_{э}$ – хароҷот барои истифодабарандагони хизматрасонии банкии дурбуда RBS;

$P_{з.п}$ – музди ҷорӣи кормандони банк;

$P_{п.инт}$ – хароҷоти амалиётӣ барои алоқаи нокилӣ ва беноқил;

$P_{к}$ – дигар хароҷоти ғайримустақим.

Хароҷоти ҷорӣи ташкилоти амонатии қарзӣ оид ба ҳалли маблағҳои зерин:

$$Rt = P_{з.п} + P_{п.инт} + P_{к}.$$

Қадами оянда ин муайян кардани арзиши як амалиёти марбут ба хизматрасонии мизоч мебошад. Барои ХХА / Интернет-банкинг нишондиҳандаи мазкур бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$S_{д.б.о} = \frac{Rt}{K_{кл} K_{ок}}$$

дар ин ҷо Rt – хароҷоти умумии Интернет дар як моҳ;

$K_{кл}$ – шумораи умумии муштариён дар низоми Интернет-банк;

K – коэффитсиенти истифодабарандаи Интернет-банк аз ҷониби муштариёни банки тиҷоратӣ, ки ба инҳо баробар аст:

• 0,75 – барои хизматрасониҳои анъанавӣ (ХХА);

• 0,5 – барои Интернет-банк.

Дар охир, метавон гуфт, ки системаи Интернет-банк яке аз намунаҳои зебои истифодаи технологияҳои муосир мебошад, ки имкон медиҳад хизматрасониҳои

бонкиро ба сатҳи сифатан нав баланд бардорад. Новобаста аз мушкилиҳои нисбатан ҷойдоштаи баъзе аз бонкҳои тичоратӣ, беҳтаргардии хизматрасониҳои бонкӣ махсусан дар бонкҳои низомсоз баръало эҳсос мегардад ва ин аз нишонаи рушди хизматрасониҳои бонкии ҷаҳони имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарак медиҳад.

Адабиёт

1. Конявский В.А. Минимизация рисков участников дистанционного банковского обслуживания / В.А. Конявский // Вопросы защиты информации. - 2014. - № 4. - С. 34.
2. Онлайн-банкинг: возможности и перспективы развития / К.Мартиросян // Банковские технологии. - 2006. - № 1. - С. 44.
3. Медведева М.Б. Улучшение качества дистанционного обслуживания в России: мобильный эквайринг и мини-терминалы / М.Б.Медведева, В.А. Маврусова // Финансы. Деньги. Инвестиции. - 2015. - № 2. - С. 54.
4. Насытко С. Терминалы самообслуживания как средство предоставления дистанционных банковских услуг / С. Насытко // Банковские технологии. - 2014. - № 7. - С. 66.
5. Пашков Р. Управление рисками дистанционного банковского обслуживания / Р.Пашков // Бухгалтерия и банки. - 2015. - № 8. - С. 71.
6. Поздеева И.А. Актуальные вопросы дистанционного банковского обслуживания с использованием интернет-технологий / И.А. Поздеева, Орлова Н.С. и др. // Проблемы современной экономики. - 2013. - № 2. - С. 210.
7. Полятков С. Используем личный счет вместо расчетного / С. Полятков // Арсенал предпринимателя. - 2015. - № 11. - С. 85.
8. Самсонова Л.А. Дистанционное банковское обслуживание / Л.А. Самсонова // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. - 2012. - №2, [электронный ресурс]. URL: <http://cyberspace.pglu.ru/upload/cyberspace/issues/2012/Samsonova.pdf>. (дата обращения: 14.02.2017 г.)
9. Самчетова Н.В. Инновационный формат банковского обслуживания: планшет в руках клиента / Н.В. Самчетова // Банковские услуги. - 2015. - № 3. - С. 64.
10. Сухаренко А. Кибершит для бизнеса. [электронный ресурс]. URL: <http://lexandbusiness.ru/view-article.php?id=4968> (дата обращения 23.12.2014г.).
11. Агентство финансовой информации «М3 – медиа». – [электронный ресурс]. Электрон. Текстовые. Режим доступа: www.iternetbank.ru. – Загл. с экрана. История возникновения интернет-банкинга. [электронный ресурс]. URL: http://www.banki.ru/wikibank/istoriya_vozniknoveniya_internet-bankinga/ (дата обращения 12.12.2016)

МУКАММАЛСОЗИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ДОХИЛИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА

Шаҳнозаи Саттор, мудири кабинети лингофонии факултети муносибатҳои иқтисоди байналмилалӣ Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. тел.: 888889717

Дар мақола моҳият, вазифа ва нақши механизми идоракунии захираҳои дохилии молиявии корхона мавриди тадқиқот қарор гирифта, самтҳои тақмили он дар шароити муосир асоснок карда шудааст. Инчунин дар он нишондиҳандаҳои самаранокии захираҳои дохилии молиявии корхона ва роҳҳои баландбардорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: корхона, тақмилдиҳӣ, захира, иҷро кардан, баромадҳо, захираҳо, анбор, баланд бардоштан, яклухт.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ВНУТРЕННИМИ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Шахнозай Саттор, заведующая лингафонного кабинета факультета международных экономических отношений Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14., тел.: 888889717

В статье исследуются сущность, задачи и роль механизма управления внутренними финансовыми ресурсами предприятия и показаны основные направления его совершенствования в современных условиях. Также в ней рассматриваются показатели и пути повышения эффективности использования внутренних финансовых ресурсов предприятия.

Ключевые слова: предприятие, усовершенствование, ресурсы, выполнять, расходы, запасы, покупки, склад, оптовые, повыщать.

UPGRADE OF THE MECHANISM LEADING OF INWARD FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRISES

Shahnozai Sattor, head of the Language Laboratory of the Faculty of international economic relations of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone.: 888889717

In a task of improvement methods home financial resources of enterprises. We know that effective work of enterprises don't exist without rightly using and division financial resources of enterprises. In small enterprises the role of financial manager usually carries out the head accountant.

Key words: enterprises, improovement, resources, expenditures, reserve, purchase, warehouse, wholesale, to raise.

Фаъолияти пурсамари корхона бе идоракунии боақлонаи захираҳои дохилии молиявӣ номумкин аст. Мақсадҳое, ки барои бадастории идоракунии ратсионалии захираҳои дохилии молиявӣ заруранд, инҳо мебошанд:

- қобили фаъолият мондани корхона дар шароити муборизаи рақобатпазирӣ;
- роҳ надодан ба муфлисшавӣ ва нобаробариҳои калони молиявӣ;
- пешбарандагӣ дар мубориза бо рақибон;
- максимизатсияи арзиши бозории корхона;
- суръати мақбули афзоиши иқтисодии корхона;
- афзоиши ҳақи истеҳсолот ва фурӯш;
- максимизатсияи даромад;
- камкунии харочот;
- таъмини фаъолияти даромадноқӣ ва ғайра.

Бартарияти ин ё он мақсад аз ҷониби корхона вобаста аз соҳа, вазъият дар сегменти мазкури бозор ва аз бисёр дигар омилҳо интиҳоб карда мешавад. Лекин ҳаракати ба сӯи мақсади интиҳобгардида дар бисёр маврид аз мукаммалии идоракунии захираҳои дохилии молиявии корхона вобаста аст.

Сохтори ташкили системаи идораи маблағҳои субъекти хоҷагидорӣ, инчунин ҳайати кадрӣ он бо воситаҳои гуногун вобаста аз ҳаҷми корхона ба шакли фаъолияти он ба роҳ монда шавад. Барои ширкати калон мустақилияти ҳадамоти махсус характернок аст, ки аз ҷониби сардори ташкилот оид ба маблағҳои молиявӣ роҳбарӣ мешавад. Ва чун қоида, аз муҳосибат ва шӯъбаи молиявӣ иборат аст. Дар корхонаҳои начандон калон нақши менечери молиявиро одатан сармуҳосиб иҷро менамояд [1, 160].

Идоракунии захираҳои дохилии молиявии корхонаро бо назардошти бисёрвариантии инъикоси он, дар амалия бе ташаккули касбии ин корҳо амалӣ кардан имконпазир аст.

Аз ҳама асосӣ дар фаъолияти муҳосиб ин қобилияти бодикқат сарфаҳм рафтан ба ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва дар мувофиқа ба дастурҳо ва циркулярҳо онҳоро дар регистрҳои муҳосибот инъикос намудан аст.

Тамоман дигар чиз аз менечери молиявӣ талаб карда мешавад. Кори ин касб бо қабули қарорҳо дар шароитҳои номуайяни алоқаманд аст, ки аз бисёрвариантии иҷроӣ як трансаксияи молиявӣ чандирии ақдро талаб менамояд, ин одам бояд шахси эҷодкор бошад, ба таваккаليات қодир бошад ва дараҷаи таваккаلياتро баҳогузорӣ намояд, навовариҳоро дар муҳити тезивазшавандаи беруна қабул карда тавонад.

Имрӯз корхона ҳангоми ташкили вақти комилан мувофиқи кори молиявӣ бо мушкилоти калон рӯ ба рӯ мешавад. Таҷрибаи корхонаҳои бомуваффақият амалкунанда нишон дод, ки роҳи кӯтоҳтарини ҳалли ин масъалаҳо дар дасти роҳбари корхона мебошад. Имрӯз ду муносибат оид ба азнавташкилкунии ҳадамоти молиявии корхона эътироф гардидаанд:

- агар роҳбар молиявии касбӣ бошад, ӯ шахсан азнавташкилкунии ҳадамоти молиявии корхонаро мутобик мегардонад;

- роҳбаре, ки вазифа ва функцияҳои ҳадамоти муносири молиявии корхонаро мефаҳмонад, лекин ӯ молиявии касбӣ набуда, нозуқиҳои ин касбро наметонад. Ташкилоти берунаро барои гузариш ва дар амал татбиқ намудани модели зарурии ташкили кори молиявӣ ҷалб менамояд [5, 75].

Менечери молиявӣ фаъолияти фаврии молиявиро амалӣ месозад. Дар ҳолати умумӣ фаъолияти менечери молиявӣ бо тарзи зерин тарҳрезӣ карда мешавад:

- таҳлили умумии молиявӣ ва банақшагирӣ;
- таъмини корхона бо захираҳои дохилии молиявӣ (идоракунии манбаъҳои маблағҳо);

- тақсимути захираҳои дохилии молиявӣ (сиёсати инвестиционӣ ва идоракунии активҳо).

Самтҳои ҷудогардидаи фаъолият дар як вақт вазифаҳои асосиро муайян месозанд, ки дар назди менечер истодааст. Рӯйхати ин вазифаҳо бо тарзи зерин муфассал кор карда баромада шудаанд:

Дар ҷорҷӯбаи самти яқум баҳогузорию умумии ин чизҳо амалӣ мешаванд:

- активҳои корхона ва манбаъҳои маблағгузорӣ;
- бузургӣ ва рӯйхати захираҳое, ки барои дастгирии иқтисодии корхона ва васеъсозии фаъолияти он заруранд;
- системаи назорат аз рӯи вазъият ва самаранокии истифодаи захираҳои дохилии молиявӣ;
- манбаъҳои маблағгузорию иловагӣ.

Самти дуум баҳогузорию муфассалро дар назар дорад:

- ҳаҷми захираҳои дохилии молиявии талабгардида;
- шакли пешниҳоди онҳо (қарзи кӯтоҳмуддат ё дарозмуддат, пули нақд);
- дараҷаи дастрасӣ ва вақти пешниҳод (дастрасии захираҳои дохилии молиявӣ бо шартҳои шартнома муайян мегардад);
- арзиши ҳисоб бурдан бо навъи мазкури захираҳо (наҳҳои фоида, дигар шартҳои расмӣ ва ғайирасмӣ, пешниҳоди манбаи маблағҳои мазкур);
- таваккаليات, ки бо манбаи мазкури маблағҳо фикран монанд карда шудаанд (яъне, сармояи мулкдорон ҳамчун манбаи маблағҳо, таваккаلياتи хурдтар дорад, назар ба қарзи фаврии бонк).

Қабули қарорҳои молиявӣ бо истифодаи баҳогузориҳои пешниҳодгардида дар натиҷаи таҳлили қарорҳои имконпазир иҷро мешавад, ки созишро байни талаботи бозоргирӣ, устувории молиявӣ ва даромаднокии ба ҳисоб мегиранд.

Усулҳои идоракунии молиявӣ бисёршакланд. Асосии онҳо инҳоянд: пешгӯӣ, банақшагирӣ, андозбандӣ, суғурта, маблағгузорӣ, қарзидхӣ, системаи ҳисоббаробаркунӣ, системаи ёрии молиявӣ, системаи санқсияҳои молиявӣ,

системаи ҳиссачудокуниҳои амартизатсионӣ, системаи ҳавасмандгардонӣ, принципҳои офариниши нархҳо, амалиёти трастӣ, амалиёти гаравӣ, амалиёти трансфертӣ, факторинг, иҷора, лизинг, ҷузъи таркибии усулҳои овардашуда, ставкаҳои махсус, дивидендҳо, нархгузориҳои курси асъор, аксиз, дисконт ва ғайра мебошад.

Асоси таъминоти ахбороти системаи идоракунии молиявиро ҳар як маълумоти характери молиявидишта тартиб медиҳад:

- ҳисоботи муҳосибот;
- маълумоти органҳои молиявӣ;
- маълумоти муассисаҳои системаи бонкӣ;
- маълумоти биржаҳои молӣ, фондӣ, асъорӣ;
- дигар маълумотҳо.

Таъминоти техникаи системаи идоракунии молиявӣ ҷузъи мустақил ва хеле муҳимми он мебошад. Амаликунонии ҳамаи системаҳои идоракунии молиявӣ дар ҷорҷубаи таъминоти амалкунандаи ҳуқуқӣ ва меъёрӣ амалӣ мешавад. Ба ин дохил мешавад: қонунҳо, нишондодҳои Президент, қарорҳои Ҳукумат, фармон ва супоришҳои вазоратҳо, идораҳо, литсензияҳо, ҳуҷҷатҳои уставӣ, дастурҳо, нишондодҳои методӣ ва ғайра.

Дар марҳалаи ояндаи таҳлили захираҳои баландбардории истеҳсоли маҳсулот ва фондбоздеҳӣ ҳисоб карда мешаванд. Захираҳои баландбардории истеҳсоли маҳсулот ва фондбоздеҳӣ инҳо буда метавонанд:

- бақордарории таҷҳизоти нав;
- баланд кардани коэффитсиенти бастанокӣ;
- кам кардани бекорҳои бутунбасти ва дохилибасти таҷҳизот;
- камкунии миқдори таҷҳизоти гузоштанашуда;
- ивазкунии ва ҷадидкунии таҷҳизот;
- баландбардории коэффитсиенти боркунии интегралӣ таҷҳизот аз ҳисоби камкунии талафоти вақти корӣ;
- дар истеҳсолот татбиқкунии комёбиҳои илмиву техникаӣ;
- баландбардории ҳиссаи қисми ғаёли фондҳои асосӣ ва ғайра.

Самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ бо гардиши активҳо ва нишондиҳандаҳои даромаднокӣ таснифот мешаванд. Яъне, самаранокии идоракуниро бо роҳи кам кардани муҳлати гардиш ва баландбардории даромаднокӣ аз ҳисоби пасткунии хароҷот ва баландбардории даромад баланд бардоштан мумкин аст.

Тезонидани гардиши маблағҳои гардон хароҷоти сармоявиро талаб менамояд ва ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот меорад. Лекин беқурбшавӣ хеле тез маблағҳои гардонро камарзиш менамояд, қорхонаҳо барои харидории мол қисми зиёди маблағҳоро сафарбар менамоянд, қобили пардохт набудани харидорон қисми зиёди маблағҳоро аз гардиш боз медорад.

Ба сифати сармояи гардон дар қорхона активҳои ҷорӣ истифода мешаванд. Фондҳои, ки ба сифати сармояи гардишӣ истифода мешаванд, сикли муайнро мегузоранд. Активҳои ликвидӣ барои харидорӣ намудани мол ва ашёҳои истифода мешаванд:

молҳо ва ашёҳо бо қарз фурӯхта мешаванд, ки суратҳисобҳои дебиториро ба миён меорад;

суратҳисобҳои дебиторӣ пардохт ва инкассатсия мешаванд.

Ҳар гуна фондҳои, ки барои эҳтиёҷоти сармояи гардон истифода намешаванд, ба пардохти пасивҳо равона карда мешаванд. Ғайр аз ин, онҳоро метавон барои бадастории сармояи асосӣ истифода бурд.

Яке аз усулҳои сарфакунии сармояи гардон ва баландбардории гардиши он дар муаммалсозии идоракунии захираҳои молиявӣ мебошад. Азбаски қорхона маблағҳоро барои офариниши захираҳои молиявӣ таъйин менамояд, он гоҳ

харочоти нигоҳдорӣ на танҳо бо харочоти анборӣ, инчунин бо таваккалияти вайроншавӣ ва куҳнашавии молҳо, нархи вақтинаи сармоя, яъне меъёри даромад алоқаманд аст, ки метавонад дар натиҷаи дигар имкониятҳои маблағгузорӣ бо дараҷаи эквивалент таваккалият ба даст ояд.

Натиҷаҳои иқтисодӣ ва амалиёти аз нигоҳдории навъи муайяни активҳои ҷорӣ дар ин ё он ҳаҷм характери махсусгардонидашуда доранд барои намуди мазкури активҳо. Захираи калони молҳо дар анбор имконияти ташкили камчинии молро ҳангоми талаботи баланди ғайриҷашмдошт ихтисор менамояд.

Баландбардории гардиши маблағҳои гардон ва ошкорсозии натиҷаҳо ва хароҷот, ки бо нигоҳдории захираҳои молиявӣ алоқаманд аст ба ҷамъбасти тавозуни боақлонаи захираҳои молиявӣ ва хароҷот меорад. Барои тезонидани гардиши маблағҳои гардон дар корхона қобили мақсад аст, ки чунин корҳо бурда мешавад:

- банақшагирии харидории молҳои зурурӣ;
- истифодаи анборҳои муосир;
- мукамалсозии пешгӯии талабот;
- дастрас намудани молҳо ба харидорони яклухт ва харидорони чакана.

Роҳи дуҷуми тезонидани гардиши сармояи гардон дар камкунии суратҳисобҳои дебиторҳо мебошад.

Сатҳи қарзи дебиторӣ бо омилҳои гуногун муайян мегардад: навъи молҳо, ғунҷоиши бозор, дараҷаи пуррагии бозор бо молҳои мазкур, системаи ҳисоббаробаркуниҳое, ки дар корхона қабул гардидааст ва ғайра. Идораи қарзи дебиторӣ, пеш аз ҳама, назоратро аз рӯи гардиши маблағҳо дар ҳисоббаробаркуниҳое пешбинӣ менамояд. Тезонидани гардиш дар динамика ҳамчун тамоюли мусбӣ дида баромада мешавад. Интиҳоби харидорони потенциалӣ ва муайянсозии шартҳои пардохти молҳо, ки дар шартнома пешбинӣ шудаанд, аҳамияти калон дорад.

Интиҳоб бо ёрии маҳакҳои расмӣ амалӣ мешавад: риояи тартиботи пардохтӣ дар гузашта имкониятҳои пешгӯии молиявии харидор оид ба пардохти ҳаҷми молӣ аз ҷониби ӯ талабкардашуда, сатҳи қобилияти пардохтии ҷорӣ, сатҳи устувории молиявӣ, шароитҳои иқтисодӣ ва молиявии корхонаи фурӯшанда (сермолии корхона, дараҷаи эҳтиёҷмандӣ дар пули нақд ва ғайра).

Пардохти молҳо ба мизочони доимӣ одатан бо қарз гузаронида мешавад, инчунин шартҳои кредит аз бисёр омилҳо вобастагӣ доранд. Дар мамлакатҳои мутараққӣ хеле васеъ паҳн гардидааст, ки ин маъниҳоро дорад:

- харидор гузашти дуфоизиро дар ҳолати пардохти мол дар давоми 10 рӯз аз оғози давраи қарздиҳӣ мегирад;
- харидор арзиши пурраи молро пардохт менамояд, агар пардохт аз рӯзи 11 то рӯзи 30-юми давраи қарздиҳӣ ба амал меояд;
- дар ҳолати напардохтан дар давоми як моҳ харидор маҷбур аст, ки иловагӣ ҷарима супорад, бузургии ҷарима аз лаҳзаи пардохт вобастагӣ дорад.

Роҳи сеҷуми ихтисори бозгаштҳои сармояи гардон аз истифодаи беҳтари пулҳои нақд вобастагӣ дорад. Аз нуқтаи назари назарияи маблағгузорӣ маблағҳои пулӣ инъикосгари яке аз ҳолатҳои хусусии маблағгузорӣ ба арзишҳои молӣ-моддӣ мебошанд. Аз ин рӯ, нисбати онҳо талаботи умумӣ қобили қабуланд. Якум, захираи базавии воситаҳои пулӣ барои иҷрои ҳисоббаробаркуниҳои ҷорӣ зарур аст.

Дуюм, маблағҳои пули муайян барои рӯйпӯш намудани хароҷоти ғайриҷашмдошт заруранд.

Сеюм, мувофиқи мақсад аст, ки андозҳои муайяни воситаҳои пулии озод барои таъмини васеъсозии фаъолияти имконпазир ва ё пешгӯишаванда мавҷуд бошад.

Истифодаи захираҳои молиявӣ аз ҷониби корхона дар бисёр самтҳо амалӣ мегардад, ки аз ҳама асосӣ инҳоянд:

- пардохтҳо ба органҳои системаи молиявӣ – бонкӣ, ки бо иҷрои ухдадорихи молиявӣ шартнок гардидаанд. Ба ин ҷо дохил мешавад: пардохтҳои андозӣ ба буҷет, пардохти фоизҳо ва бонкҳо барои истифодаи кредитҳо, пардохти қарзҳои пешгирифташуда, пардохтҳои суғуртавӣ ва ғайра;

- маблағгузори маблағҳои худӣ ба хароҷоти асосӣ (реинвеститсиякунонӣ), ки бо васеъшавии истехсолот ва азнавкунии техникии он, гузариш ба технологияҳои нави прогрессивӣ (алоқаманд аст);

- маблағгузори захираҳои молиявӣ бо коғазҳои қиматнок, ки дар бозор харидорӣ шавад: аксия ва облигатсияҳои дигар корхонаҳо, ки одатан бо кооперативи корхонаи мазкур зич алоқаманданд, ба займҳои давлатӣ ва ғайра;

- равонасозии захираҳои молиявӣ бо мақсадҳои хайриявӣ-сарпарастӣ ва ғайра.

Самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ бо гардиши активҳо ва нишондиҳандаи даромадноқӣ таснифот мешавад. Аз ин рӯ, онро бо кам кардани муҳлати гардиш ва баландбардории даромадноқӣ аз ҳисоби пасткунии хароҷот ва зиёд намудани даромад баланд кардан мумкин аст.

Боз як воситаи муҳимми баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ ин идоракунии воситаҳои асосии истехсолии корхона ва активҳои ғайримоддӣ мебошад. Масъалаи асосӣ дар идоракунии онҳо ин интихоби усули ҳисоб карда баровардани ҳиссачудокунӣҳои амартизатсионӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, қайд намудан мумкин аст, ки самаранокии идоракунии захираҳои молиявӣ бевосита аз сохтори сармояи корхона вобаста ҳастанд. Сохтори сармоя метавонад бо кӯшишҳои ширкат оид ба зиёдкунӣи активҳои ӯ мусоидат, ё ки монеа шавад. Чунин ҳисоб мешавад, ки сохтори сармоя бояд ба намуди фаъолият ва талаботи ширкат мувофиқат намояд. Самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ ба устувории молиявии корхона, ликвиднокии он, қобили пардохт будан, фаъолиятнокии корӣ ва даромадноқӣ таъсир расонида метавонад.

Адабиёт

- 1.Бабич А.М. Финансы. Денежное обращение. Кредит. / А.М.Бабич, Л.Н. Павлова. – Москва: Юнити, 2003. – 380с.
- 2.Гулмирзоев Д.Г. Назарияи андоз ва андозбандӣ. – Душанбе, 2001 – 246с.
- 3.Зви Боди. Финансы /З. Боди, Роберт К. Мертон.- Москва, 2007.- 592 с.
- 4.Ёрзод Х. Фарҳанги молиёт / Х. Ёрзод. – Душанбе: Диловар, 2003.- 240с.

УДК 517.956

ФОРМУЛА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЙ ОДНОГО КЛАССА СИСТЕМ УРАВНЕНИЙ В ПОЛНЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛАХ С СИНГУЛЯРНЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ

Шарипов Бобоали - кандидат физико-математических наук, доцент кафедры высшей математики Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, E-mail: boboali.sharipov@mail.ru.

В настоящей работе рассматривается один класс нелинейных п.д.- систем одной функции трёх независимых переменных с сингулярными поверхностями. Рассматриваются случаи, если условия совместности систем будут выполнены тождественно, то решения систем в данной области будут непрерывными. Если же условия совместности систем выполняются, но не тождественно, тогда находятся некоторые частные, либо особые решения систем, либо системы не имеют никакие частные решения.

Ключевые слова: условия совместности, многообразия решений, сингулярные плоскости, устранимые особые линии плоскости, тождественное выполнение условия совместности

МАҶМЌИ ҲАЛҲОИ ЯК СИНФИ СИСТЕМАИ МУОДИЛАҲО ДАР ДИФФЕРЕНЦИАЛИ ПУРРА БО КОЭФФИЦИЕНТҲОИ СИНГУЛЯРӢ

Шарипов Бобоали - номзади илмҳои физикаю математика, дотсенти кафедраи математикаи олии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. E-mail: boboali.sharipov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур як синфи системаи муодилаҳо дар дифференциали пурраи се тағйирёбандаҳо баррасӣ гардидааст, ки барои онҳо шартӣ айниятан иҷро шудани шартӣ ҳамчун тағмин карда шуда, маҷмӯи ҳалҳои он ҳамчун функсияи бифосила ёфта мешавад.

Калидвожаҳо: шартӣ ҳамчун тағмин, маҷмӯи ҳалҳо, сатҳҳои сингулярӣ, ҳамвориҳои сингулярии бартаарафшаванда, айниятан иҷро шудани шартӣ ҳамчун тағмин.

FORMULA OF THE PRESENTATION OF THE DECISIONS OF ONE CLASS OF THE SYSTEMS OF THE EQUATIONS IN FULL DIFFERENTIAL WITH SINGULAR FACTOR

Sharipov Boboali - Candidate fiz.-mat. sciences, assistant professor of the Department Mathematics of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. E-mail: boboali.sharipov@mail.ru.

In persisting work is considered one class nonlinear p.d.- systems to one functions three independent variable with сингулярными surface. The events are Considered if condition совместности systems will are executed identical, that decisions of the systems in given area will be unceasing. But if condition совместности systems are executed, but not identical, then are found some quotient, or special decisions of the systems, or systems have not nor what quotient of the decisions.

Keywords: condition compatibility, varieties of the decisions, singulars to planes, eliminated special lines ploskosti, identical performing the condition compatibility.

В работах [1]-[8] были изучены некоторые классы линейных, а также нелинейных систем уравнений в полных дифференциалах (п.д.- систем) функций двух, трёх и многих независимых переменных с сингулярными коэффициентами. В случаях тождественного выполнения условий их совместности, были найдены многообразия

решений систем, а также исследованы поведения решений изучаемых систем вблизи и в точках, линиях, либо поверхностях вырождения.

В настоящей работе рассматривается один класс нелинейных п.д.- систем с одной функцией от трёх независимых переменных с сингулярными поверхностями. Нами рассматриваются случаи, когда и при каких случаях условия совместности систем будут выполнены тождественно, и решения систем в данной области будут непрерывными.

1. Рассмотрим п.д.- систему уравнений

$$\frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u), \quad (1)$$

или равносильную ей п.д.- систему

$$\frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad \frac{\partial u}{\partial y} = \frac{b(x, y, z; u)}{x^n}, \quad \frac{\partial u}{\partial z} = \frac{c(x, y, z; u)}{x^n}, \quad (2)$$

где $a, b, c \in C^1(\bar{D} \times R^1)$, $u \in C^2(D_0)$, $D_0 = \bar{D} - \tilde{A}$, $\tilde{A} = \{x \mid x = 0\}$. Условия совместности п.д.- системы (2) имеют следующий вид:

$$\begin{cases} x^{n+1} \cdot \frac{\partial a}{\partial y} + x \cdot \left(b \cdot \frac{\partial a}{\partial u} - \frac{\partial b}{\partial x} - a \cdot \frac{\partial b}{\partial u} \right) + nb = 0, \\ x^{n+1} \cdot \frac{\partial a}{\partial z} + x \cdot \left(c \cdot \frac{\partial a}{\partial u} - \frac{\partial c}{\partial x} - a \cdot \frac{\partial c}{\partial u} \right) + nc = 0, \\ x^n \cdot \left(\frac{\partial b}{\partial z} - \frac{\partial c}{\partial y} \right) + c \cdot \frac{\partial b}{\partial u} - b \cdot \frac{\partial c}{\partial u} = 0. \end{cases} \quad (3)$$

Пусть каждые соотношения в (3) по всем переменным выполняются, но не тождественно. Тогда в силу теореме о системе неявных функции (см. [8]), из (3) имеем: $u = h_i(x, y, z)$, ($i = 1, 2, 3$) такие, что, возможно, они будут некоторыми частными, либо особыми решениями п.д.- системы (2).

Если в системе уравнений (1), при ограниченности u'_x, u'_y, u'_z существуют, и равны нулю пределы [2,3]

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\partial u}{\partial x} = 0, \quad \lim_{x \rightarrow 0} \left(x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial y} \right) = 0, \quad \lim_{x \rightarrow 0} \left(x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial z} \right) = 0, \quad (4)$$

то необходимо следует, что $a(0, y, z; u) = 0$, $b(0, y, z; u) = 0$, $c(0, y, z; u) = 0$. Тогда из этих соотношений получим систему функций $u = q_k(y, z)$, ($k = 1, 2, 3$), где возможно они могут быть некоторыми частными решениями системы (1). Заметим, что в точках поверхности вырождения $x=0$ нельзя задавать задачу Коши. Поскольку в случае $x=0$ из п.д.- системы (1), с учётом (4) будем иметь: $b(0, y, z; u) = 0$, $c(0, y, z; u) = 0$, и тогда из этих соотношений получим функции $u = p_k(y, z)$, ($k = 1, 2$). Причём, эти функции, возможно, будут некоторыми частными решениями системы (1) (см. [9]). Поэтому задачу Коши для п.д.- системы (1), либо (2) принимает вид:

$$u = u_0 \text{ при } x = x_0 (x_0 \neq 0), \quad y = y_0, \quad z = z_0. \quad (5)$$

По аналогии с [9], для существования многообразия решений системы (1) тождественное выполнение условий (3) являются необходимым. Покажем, что тождественное выполнение условий (3) для существования многообразия решений системы является также достаточным. Для этого, интегрируем первое уравнение

системы (2), по переменной x (считая y, z – параметрами), как обыкновенное дифференциальное уравнение (о.д.у.). Применяя метод последовательных приближений, имеем [8]:

$$u = h[x, y, z; V(y, z)], \quad (h'_x = a(x, y, z; h)) \quad , \quad (6)$$

где $v(y, z) = u(x_0, y, z)$ - новая неизвестная функция, а $h[x, y, z; V(y, z)]$ - известная.

Дифференцируя соотношение (6) по переменным y, z подставим их результат в систему (2), и получим регулярную п.д.- систему:

$$\frac{\partial V}{\partial y} = a_1(y, z; V), \quad \frac{\partial V}{\partial z} = a_2(y, z; V), \quad (7)$$

$$\text{где } a_1(y, z; V) = \frac{1}{h'_y} \left(\frac{b}{x^n} - h'_y \right), \quad a_2(y, z; V) = \frac{1}{h'_z} \left(\frac{c}{x^n} - h'_z \right), \quad (h'_y \neq 0).$$

Действительно, покажем, что правые части этой системы (7) не зависят от переменного x , и $V=V(y, z)$ будет решением п.д.- системы (7):

$$\begin{cases} D_x a_1 = 0: \left(\frac{b'_x}{x^n} - \frac{n \cdot b}{x^{n+1}} + a \cdot \frac{b'_u}{x^n} - h''_{xy} \right) \cdot \frac{1}{h'_y} - \left(\frac{b}{x^n} - h'_y \right) \cdot \frac{h''_{yx}}{(h'_y)^2} = 0, \\ D_x a_2 = 0: \left(\frac{c'_x}{x^n} - \frac{n \cdot c}{x^{n+1}} + a \cdot \frac{c'_u}{x^n} - h''_{xz} \right) \cdot \frac{1}{h'_z} - \left(\frac{c}{x^n} - h'_z \right) \cdot \frac{h''_{zx}}{(h'_z)^2} = 0. \end{cases} \quad (8)$$

Поскольку в начале работы было требовано, что условия совместности системы (2), то есть (3) выполняются тождественно, поэтому в равенствах (8), после подстановки значений h''_{xy}, h''_{xz} получим, первые два соотношения в условии (3). Это означает, что правые части системы (7) не зависят от переменной x . При этом, условие совместности регулярной п.д.- системы (7) имеет вид:

$$\frac{\partial a_1}{\partial z} + a_2 \cdot \frac{\partial a_1}{\partial V} - \frac{\partial a_2}{\partial y} - a_1 \cdot \frac{\partial a_2}{\partial V} = 0. \quad (9)$$

Заметим, что соотношение (9) инвариантно с третьим равенством условием совместности (3). Считая, что условие (9) для системы (7) выполняется тождественно, поэтому интегрируя регулярную п.д.- систему (5) методом последовательным приближений, по аналогии с [9], получим: $V = V(y, z; C)$, где C - произвольное постоянное. Переходя к прежним переменным, получим многообразие решений системы (2), либо решение задачи Коши для системы (1) формулой

$$u(x, y, z) = h[x, y, z; V(y, z; C)] \text{ либо } u(x, y, z) = h[x, y, z; V(y, z; V_0)], \quad (10)$$

непрерывной во всей данной области $\bar{D}$. Тогда справедливым будет

Теорема 1. Пусть в п.д.- системе (2) $a, b, c \in C^1(\bar{D})$, $u \in C^2(D_0)$,

$D_0 = \bar{D} - \tilde{A}$, $\tilde{A}_1 = \{x | x = 0\}$. Если необходимые условия (3) выполняются, но не тождественно, тогда возможно существуют некоторые частные решения системы (2). Если считать, что при ограниченности u'_x, u'_y, u'_z будут выполнены условия (4), то также возможно, найдутся некоторые частные, либо особые решения системы (2). Если условия совместности (3) относительно всех переменных выполняются тождественно, тогда существует многообразия всех решений системы (2), либо решение задачи Коши для системы (2), непрерывной по всем переменным, во всей данной замкнутой области $\bar{D}$.

Замечания 1. Если нами рассматривать п.д.- систем

$$\begin{aligned}
& \frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u), \\
& \frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u), \\
& z^n \cdot \frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad z^n \cdot \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u), \\
& y^n \cdot \frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad y^n \cdot \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u), \\
& z^n \cdot \frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad y^n \cdot \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u), \text{ и другие виды, где} \\
& a, b, c \in C^1(\bar{D}), u \in C^2(D_0),
\end{aligned}$$

$$D_0 = \bar{D} - \sum_{k=1}^3 \tilde{A}_k, \tilde{A}_1 = \{x | x = 0\}, \tilde{A}_2 = \{y | y = 0\}, \tilde{A}_3 = \{z | z = 0\}.$$

Тогда в случае тождественного выполнения условия совместности этих класса систем, многообразие их решений находятся определёнными формулами (явно либо неявно):

$$u(x, y, z) = h[x, y, z; V(x, y; C)] \text{ либо } u(x, y, z) = h[x, y, z; V(x, y; V_0)], \text{ или}$$

$$u(x, y, z) = h[x, y, z; V(x, z; C)] \text{ либо } u(x, y, z) = h[x, y, z; V(x, z; V_0)]. \text{ При этом,}$$

$V_0 = u(x_0, y_0, z_0)$, и решение указанных систем будут непрерывными во всей области $\bar{D}$, и для них будут выполнены условия соответствующие теореме, равносильные теореме 1.

2. В частности, рассмотрим п.д.- систему

$$\frac{\partial u}{\partial x} = \frac{a(x, y, z; u)}{y^n}, \quad \frac{\partial u}{\partial y} = \frac{b(x, y, z; u)}{z^n}, \quad \frac{\partial u}{\partial z} = \tilde{n}(x, y, z; u), \quad (11)$$

где $a, b, c \in C^1(\bar{D})$, $u \in C^2(D_0)$, $D_0 = \bar{D} - (\tilde{A}_2 + \tilde{A}_3)$, $\tilde{A}_2 = \{y | y = 0\}$, $\tilde{A}_3 = \{z | z = 0\}$.

Условия совместности системы (11) имеют вид:

$$\begin{cases}
y \cdot z^n \cdot \frac{\partial a}{\partial y} + y \cdot b \cdot \frac{\partial a}{\partial u} - n \cdot z^n \cdot a - y^{n+1} \cdot \frac{\partial b}{\partial x} - y \cdot a \cdot \frac{\partial b}{\partial u} = 0, \\
\frac{\partial a}{\partial z} + c \cdot \frac{\partial a}{\partial u} - y^n \cdot \frac{\partial c}{\partial x} - a \cdot \frac{\partial c}{\partial u} = 0, \\
z \cdot \frac{\partial b}{\partial z} + z \cdot c \cdot \frac{\partial b}{\partial u} - n \cdot b - z^{n+1} \cdot \frac{\partial c}{\partial y} - z \cdot b \cdot \frac{\partial c}{\partial u} = 0.
\end{cases} \quad (12)$$

Пусть каждые соотношения в (12) выполняются, но не тождественно. Тогда в силу теоремы о системе неявных функций [9], из (12) имеем:

$u = h_j(x, y, z)$, ($j = 1, 2, 3$) такие, что, возможно, они будут некоторыми частными решениями п.д.- системы (11). Для существования многообразия решений системы (11) необходимо и достаточно, чтобы каждые соотношения в условии (12) по всем переменным выполнялись тождественно. Для п.д.- системой (11) задачу Коши по аналогии (5), запишем в виде

$$u = u_0 \text{ при } x = x_0, y = y_0, (y_0 \neq 0) \quad z = z_0 (z_0 \neq 0). \quad (13)$$

Интегрируем третье уравнение (как регулярной уравнении) системы (11) по переменной z , (считая остальные переменные x, y параметрами), методом последовательных приближений, по аналогии с п.1, получим:

$$u = h[x, y, z; V(x, y)], \quad (h'_z = c(x, y, z; h)), \quad h(x, y, z; V) \in C^1(\bar{D}). \quad (6)$$

Далее, дифференцируем соотношение (6) по переменным x, y , подставим их результат в остальных уравнениях системы (11), и получим регулярную п.д.- систему;

$$\frac{\partial V}{\partial x} = b_1(x, y; V), \quad \frac{\partial V}{\partial y} = b_2(x, y; V) \quad (14)$$

$$\frac{\partial u}{\partial x} = a(x, y, z; u), \quad x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial y} = b(x, y, z; u), \quad x^n \cdot \frac{\partial u}{\partial z} = c(x, y, z; u),$$

Прежде чем внести вопрос об интегрировании системы (14), вначале проверим, что правые части уравнений системы (14) не зависят от переменного z . Для этого нам достаточно будет проверки нахождения частных производных

$$\begin{cases} D_z b_1 = 0: \left(\frac{1}{y^n} \cdot \frac{\partial a}{\partial z} + \frac{c}{y^n} \cdot \frac{\partial a}{\partial u} - h''_{xz} \right) \cdot \frac{1}{h'_V} - \left(\frac{a}{y^n} - h'_x \right) \cdot \frac{h''_{Vz}}{(h'_V)^2} = 0, \\ D_z b_2 = 0: \left(\frac{1}{z^n} \cdot \frac{\partial b}{\partial z} - \frac{n \cdot b}{z^{n+1}} + \frac{c}{z^n} \cdot \frac{\partial b}{\partial u} - h''_{yz} \right) \cdot \frac{1}{h'_V} - \left(\frac{b}{z^n} - h'_y \right) \cdot \frac{h''_{Vz}}{(h'_V)^2} = 0. \end{cases} \quad (15)$$

Подставляя значение h''_{xz}, h''_{yz} в (15), получим:

$$\begin{cases} \left(\frac{1}{y^n} \cdot \frac{\partial a}{\partial z} + \frac{c}{y^n} \cdot \frac{\partial a}{\partial u} - \frac{\partial \tilde{h}}{\partial \tilde{\sigma}} - \frac{\dot{a}}{\dot{\sigma}^i} \cdot \frac{\partial c}{\partial u} \right) \cdot \frac{1}{h'_V} - \left(\frac{a}{y^n} - h'_x \right) \cdot \frac{h''_{Vz}}{(h'_V)^2} = 0, \\ \left(\frac{1}{z^n} \cdot \frac{\partial b}{\partial z} - \frac{n \cdot b}{z^{n+1}} + \frac{c}{z^n} \cdot \frac{\partial b}{\partial u} - \frac{\partial c}{\partial y} - \frac{b}{z^n} \cdot \frac{\partial c}{\partial u} \right) \cdot \frac{1}{h'_V} - \left(\frac{b}{z^n} - h'_y \right) \cdot \frac{h''_{Vz}}{(h'_V)^2} = 0. \end{cases} \quad (16)$$

Поскольку ранее было требовано, что условия совместности системы (11), то есть (12) выполняются тождественно, поэтому в соотношениях (16), первые два множителя соотношения условий (16) выполняются тождественно, и вторые множители следуют из (15), то это означает, что правые части системы (14) не зависят от переменного z . При этом, условие совместности регулярной п.д.- системы (11) имеет вид [9]:

$$\frac{\partial b_1}{\partial y} + b_2 \cdot \frac{\partial b_1}{\partial V} - \frac{\partial b_2}{\partial x} - b_1 \cdot \frac{\partial b_2}{\partial V} = 0. \quad (17)$$

Заметим, что соотношение (17) инвариантно с третьим равенством в условии совместности (12). Считая, что условие (16) для системы (11) выполняется тождественно, поэтому, интегрируя систему (14) методом последовательных приближений, по аналогии с [9], получим: $V = V(x, y; C)$, где C - произвольное постоянное. Переходя к прежним переменным, получим многообразие решений системы (2), либо решение задачи Коши для системы (1) формулой

$$u(x, y, z) = h[x, y, z; V(x, y; C)] \text{ либо } u(x, y, z) = h[x, y, z; V(x, y; V_0)], \quad (18)$$

непрерывной во всей данной области $\bar{D}$.

Теорема 2. Пусть в п.д.- системе (11) $a, b, c \in C^1(\bar{D}), u \in C^2(D_0)$,

$D_0 = \bar{D} - \tilde{A}_2 - \tilde{A}_3$, $\tilde{A}_2 = \{y | y = 0\}$, $\tilde{A}_3 = \{z | z = 0\}$. Если условие (12) выполняются, но не тождественно, тогда возможно существуют некоторые частные решения системы (11). Если считать, что при ограниченности u'_x, u'_y, u'_z будут выполнены условия (4), то также возможно, найдутся некоторые частные, либо особые решения системы (11). Если условия совместности (12) относительно всех переменных (x, y, z, u) выполняются тождественно, тогда существует многообразие всех решений системы (11), либо решение задачи Коши (13) для системы (11), непрерывно по всем переменным, во всей данной замкнутой области $\bar{D}$, и определяется формулой (18).

Замечание 2. По аналогии системы (1), можно рассматривать п.д.- систем

$$\frac{\partial u}{\partial x_1} = a_1(x_1, x_2, \dots, x_n; u), \quad \frac{\partial u}{\partial x_2} = \frac{a_2(x_1, x_2, \dots, x_n; u)}{x_1^m}, \dots, \quad \frac{\partial u}{\partial x_n} = \frac{a_n(x_1, x_2, \dots, x_n; u)}{x_1^m}, \quad (19)$$

где $a_i(x_1, x_2, \dots, x_n; u) \in C^1(\bar{D})$, $u = u(x_1, x_2, \dots, x_n) \in C^2(D_0)$, $D_0 = \bar{D} - \tilde{A}_1$, $m \leq n$,
или

$$\frac{\partial u}{\partial x_1} = \frac{a_1(x_1, x_2, \dots, x_n; u)}{\tilde{\delta}_k^m}, \dots, \quad \frac{\partial u}{\partial x_k} = a_k(x_1, x_2, \dots, x_n; u), \dots, \quad \frac{\partial u}{\partial x_n} = \frac{a_n(x_1, x_2, \dots, x_n; u)}{x_k^m}, \quad (20)$$

$$\frac{\partial u}{\partial x_1} = a_1(x_1, x_2, \dots, x_n; u), \quad \frac{\partial u}{\partial x_2} = \frac{a_2(x_1, x_2, \dots, x_n; u)}{x_2^m}, \dots, \quad \frac{\partial u}{\partial x_n} = \frac{a_n(x_1, x_2, \dots, x_n; u)}{x_{n-1}^m},$$

где

$$a_i(x_1, x_2, \dots, x_n; u) \in C^1(\bar{D}), \quad u = u(x_1, x_2, \dots, x_n) \in C^2(D_0), \quad D_0 = \bar{D} - \sum_{k=1}^{n-1} \tilde{A}_k, \quad (k = \overline{1, n}).$$

Если для п.д.- системах (19), (20) условия их совместности выполняются тождественно, то по аналогии с проведёнными исследованиями в предыдущих п.1, 2 получим, что в этих указанных класса п.д.- систем указанные особые линии поверхностей $x_k=0$ ($k=1, 2, \dots, n$) устраняются, и многообразия решений указанных систем во всей области $\bar{D}$ являются непрерывными по всем переменным, и определяются формулами вида (10).

Литература

1. Михайлов Л.Г. К теории полных дифференциалов с сингулярными точками / Л.Г. Михайлов// - ДАН России, 1992, - т. 322.- №4, С. 646-650.
2. Михайлов Л.Г. К сингулярной теории полных дифференциалов. /Л.Г.Михайлов //- ДАН России, 1997, - т. 354 - №1, С. 21-24.
3. Михайлов Л.Г. О вырождении порядка дифференциальных уравнений до нулевого порядка и о некоторых вопросах сингулярного анализа /Л.Г.Михайлов //ДАН России, 2002. - т. 384. - №6, С. 731-737.
4. Михайлов Л.Г. О некоторых переопределённых системах уравнений в частных производных с сингулярными точками / Л.Г Михайлов//-ДАН России, 2004, - т. 398. - №2. - С. 1-4.
5. Михайлов Л.Г. Некоторые переопределённые системы уравнений в частных производных с двумя неизвестными функциями /Л.Г.Михайлов.- Душанбе: Дониш, 1986. - 116с.
6. Шарипов Б. Формулы представления решений одного класса переопределённой системы дифференциальных уравнений в частных производных с сингулярными коэффициентами / Б. Шарипов // Труды международной конференции по качественным исследованиям дифференциальных уравнений и их приложений, посвящённой 10-летию РТСУ - Душанбе, 2005. - С. 64-66.
7. Шарипов Б. Формула представления решений одного класса нелинейных систем уравнений в полных дифференциалах с сингулярными точками в трёхмерном пространстве / Б. Шарипов // Вестник ИПС. – 2010. - №20.- С.2-12.
8. Шарипов Б. Представление решений одного класса системы уравнений в полных дифференциалах с сингулярными точками / Б. Шарипов // Труды международной конференции “Функциональные пространства и теория приближения функций” посвященной 110-летию со дня рождения академика С. М. Никольского. - Москва, 2015. - С.250-252.
9. Степанов В.В. Курс дифференциальных уравнений / В.В Степанов.-Л.; ГИФ-МЛ, 1959. - 465с.

ВКЛАД РУССКИХ УЧЁНЫХ В КОМПЛЕКСНОМ ИЗУЧЕНИИ ПРИРОДНЫХ БОГАТСТВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Саидов Худойназар - к.г.н., доцент кафедры естествознания Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. тел.: 934-42-83-42

Орифджанова Вазира Рахматджановна, старший преподаватель кафедры естествознания Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел.: 92-714-07-07

В данной статье рассматривается роль учёных в комплексном изучении природных богатств Средней Азии и Таджикистана в частности. Результаты археологических раскопок, данные из литературных источников, показывают, что таджики в глубокой древности умели разрабатывать руды, и древнейшее металлургическое производство базировалось на местном сырье.

Авторы отмечают о бескорыстной помощи русских учёных, которые сыграли выдающуюся роль в комплексном изучении Таджикистана

Ключевые слова: археологические исследования, раскопки, остатки рудников, рудокон, скопления горных выработок, железные слитки, кожаные мешки, керамические светильники, бронзовые скульптуры, геология, минералогия.

САҲМИ ОЛИМОНИ РУС ДАР ОМУЌИШИ КОМПЛЕКСИИ САРВАТҲОИ ТАБИИИ ОСИЁИ МИЁНА

Саидов Худойназар - н.и.г., дотсенти кафедраи фанҳои табиатиносии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 934-42-83-42

Орифҷонова Вазира Рахматҷонова - муаллими калони кафедраи фанҳои табиатиносии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 92-714-07-07

Дар мақола саҳми олимони рус дар омӯзиши комплекси сарватҳои табиии Осии Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Натиҷаи кофтуковҳои бостонишиносӣ, маълумотҳои сарчашмаҳои наирӣ нишон медиҳанд, ки тоҷикон дар давраҳои хеле қадим маъданҳоро меомӯхтанд, таҳлил менамуданд ва истеҳсолоти металлургии қадим ба ашӣи маҳаллӣ асос мегирифт.

Муаллифони саҳми бегаразонаи олимони русро дар омӯзиши сарватҳои табиии Тоҷикистон қайд менамоянд.

Калидвожаҳо: тадқиқоти бостонишиносӣ (археологӣ), ҳафриёт, боқимондаи конҳо, конкан, коркарди анбӯҳи кӯҳӣ, сабақаҳои оҳанӣ, халтаҳои чармӣ, чароғнояи сафолӣ, муҷассамаҳои биринҷӣ, геология, минералогия.

THE CONTRIBUTION OF RUSSIAN SCIENTISTS IN COMPLEX STUDY OF NATURAL RICHES OF MIDDLE ASIA

Saidov Hudoinazar- Ph.D. in Geography, Associate Professor, teacher of Natural sciences department of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 934-42-83-42

Orifzhanova Vazira Rahmatzhanovna - the senior teacher of Natural sciences department of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 92-714-07-07

In the article it is considered the role of scientists in the complex study of the Natural resources of Middle Asia and Tajikistan in particular. The results of archaeological excavations, given from literary sources, show that Tajiks in the earliest times knew how to develop ore, and the oldest metallurgical production was based on local raw materials.

The authors note the self-denying help of Russian scientists who played an outstanding role in the complex study of Tajikistan.

Key words: archaeological research, excavations, remnants of mines, miners, accumulations of mine workings, iron ingots, leather bags, ceramic lamps, bronze sculptures, geology, mineralogy.

Горные хребты Таджикистана и богатство их недр издавна привлекали к себе внимание путешественников и учёных.

О территории, в которую входит современный Таджикистан, писали античные авторы - Геродот, Мегасфен, Уратосфен, Плиней, Птолемей, китайские путешественники Чжан-Цзини Сюан Цзян, венецианский купец Марко Поло, русские и английские авторы XVII-XVIII вв.

Специалисты отмечают, что выявленные остатки рудников в результате археологических раскопок в Кармазаре, Гиссаро-Алае, Дарвазе и на Памире свидетельствуют об искусном ремесле таджиков в глубокой древности

Ознакомление с данными литературных исследований, показывает, что действительно таджики в глубокой древности умели разрабатывать руды многих металлов и неметаллическое сырьё, и извлекали из них медь, свинец, золото, серебро, ртуть, железо и самоцветы: лал, лазурит и бирюзу [3, 60].

Необходимо отметить, что записи британских военных и немецких географов начала XIX века, тоже сыграли большую роль и в дальнейшем послужили основой для открытий и изучения многочисленных горных пород нашего края.

Как показывают раскопки, древнейшее металлургическое производство базировалось на местном сырьё, которое люди эпохи неолита и ранней бронзы уже умели добывать. Об этом свидетельствуют железные слитки, найденные вместе с бронзовыми скульптурами, головками кинжалов в Исфаринском районе [3]. Возраст указанных находок датируется в пределах V-III веков до н.э. Археологи предполагают, что в пределах Исфаринской долины существовал крупный железо-плавленный центр, работавший на рудах Соха, Ляккана и Шурабских углей.

В результате археологических раскопок в горах Кармазара также были обнаружены поразительные древние кожаные мешки, в которых руда поднималась из шахты, керамические светильники которыми освещали подземные выработки. В некоторых местах сохранились следы костров, по-видимому, древние рудокопы кострами обжигали стенки костров горных выработок, затем поливали их водой, на стене появлялись трещины, и растрескивавшиеся куски руды откладывались с помощью железных кайл.

Найденное Саразмское поселение эпохи бронзы, вблизи г. Пенджикента свидетельствуют о том, что сначала III и до середины II тысячелетия до н.э. в Зеравшанской долине обитали люди, которые строили дома из кирпича-сырца, делали керамику, плавил медь, олово, а кузнецы и ювелиры делали ножи, кинжалы, топоры, браслеты, перстни [3, 63].

По данным М.Б. Массона (1934) серебряные арабские монеты, чеканившиеся в 189 г., были обнаружены близ старых рудников Торыэкана, Конимансура Канджола.

В Кармазарской горе на холме Тиркаштепе, то есть вокруг поселка Табошар (ныне Истиклол) найдены крупные скопления горных выработок. Более 50 выработок тянутся вдоль большой свинце содержащей рудной жилы более, чем на километр [7, 18]. Археологи предполагают, что эти древние рудники относятся к VI-VIII векам нашей эры.

В VIII-XI вв., особенно во время правления Саманидов, начали развиваться науки о Земле – география, геология, минералогия, горное дело и геофизика, в том числе сейсмология.

Б.Гафуров исследовал, историю таджикского народа, начиная с древнейшего, древнего и средневекового периода и отметил в своей книге «Таджики», что особого

развития горный промысел в Средней Азии, особенно на территории Таджикистана, достиг в IX- XII вв. [3, 467]. В это время здесь добывались и перерабатывались многие виды полезных ископаемых. Так, в Бадахшане, Дарвазе, Рушане, Шугнане разрабатывались конилала (благородной шпинели), лазурита и серебряной руды; в горах верхнего Зеравшана добывались железо, золото, серебро, купорос, в Уструшане - железо, в Исфаре – каменный уголь. Особенно богата полезными ископаемыми была Ферганская долина, где имелись железо, олово, серебро, медь, ртуть, свинец, смола, асбест, бирюза и др. А в Базар-даре на Восточном Памире на высоте почти четырёх тысяч метров в IX и X веках добывали серебряную руду и выплавляли из неё металл.

По данным археологов открытие и изучение многочисленных горных выработок свидетельствует о значительных успехах средневековых таджикских рудокопов.

По результатам историко-археологических исследований, в XI веке на территории Средней Азии население использовало только при изготовлении украшений около 40 наименований драгоценных и поделочных камней [7, 35]. В это время в связи с широкоразвивающейся добычей руд, металлов и драгоценных камней в Средней Азии создавалась новая наука — минералогия.

Следует отметить, роль выдающихся среднеазиатских учёных-энциклопедистов Мухамеда Ибн-Муссы Аль Хорезми (IX век), Абурайхана Аль Бируни (973-1048) и таджикского учёного, врача и философа Абуали ибн Сина (Авиценна, около 980-1037) в географических исследованиях и комплексном изучении природных богатств Средней Азии.

Абурайхон Бируни является одним из первых исследователей геологических явлений, минералов и драгоценных камней. А. Бируни принадлежит мысль о наличии функциональной зависимости размеров обломков осадков от скорости течения рек.

Особенно велики заслуги Бируни в области минералогии. В знаменитом труде «Собрание сведений для познания драгоценностей», переведённом с арабского языка на русский А. М. Беленицким и опубликованном в 1963 г., приводятся подробные сведения о более 50 минералах, в особенности драгоценных камнях. При определении и классификации минералов Бируни использует не только их цвет и прозрачность, но также твёрдость и удельный вес [7, 41]. Заслуживают особого внимания сведения Бируни, приводимые в «Минералогии» (1048г.) о месторождениях полезных ископаемых Таджикистана, о бадахшанском лале и лазурите, горном хрустале и гранате (между Шугнаном и Ваханом), о месторождениях ртути, серебра, меди, железа, бирюзы, нашатыря, купороса (в отрогах Зеравшанского хребта), каменного угля, нефти и горного воска (в Фергане) и плавикового шпата (близ современного Душанбе). Весьма интересны сообщения Бируни о находках золота в отрогах Зеравшанского хребта, в Каратегине и Бадахшане.

Также геолого-минералогические воззрения Абуали ибн Сина излагаются в «Книге исцеления» («Китаб аш-шифа»), «Дониш-намэ», «Каноне медицины» и в «Переписке Авиценны и Бируни». В 1023 году Абуали ибн Сина написал «Книгу исцеления». В этом сочинении Сина выделил специальный раздел, посвящённый вопросам геологии и минералогии. Царство минералов Ибн Сина подразделял на четыре главные группы: 1) камни и земли; 2) металлы, включая жидкую ртуть; 3) серные или горючие вещества, включая серу, угли, битумы и пр.; 4) соли. Это деление Ибн Сина по существу лежало в основе всех минералогических классификаций вплоть до XIX в.

В книге «Дониш-намэ» можно встретить глубокие мысли Ибн Сина, раскрывающие диалектический принцип актуализма в геологии, необходимость изучения современных процессов для правильного понимания их течения в прошлом.

В своих трактатах Ибн Сина касается всех главнейших проблем строения Вселенной, планеты, вопросов отложения осадков, причин их окаменения, классификации минералов, образования минералов из вод, метаморфизма,

происхождения массивных пород, способов образования фульгуритов, метеоритов и т. д. [7, 43].

История свидетельствует, что развитие горного промысла оборвалось в XII в. в связи с вторжением полчищ Чингисхана. Но давняя мечта таджикского народа об использовании несметных богатств своей земли продолжала жить.

Первые важные шаги в изучении географии и природных богатств Средней Азии, в том числе и Таджикистана, были сделаны во второй половине XIX века русским и учёными Н.Ф.Бутенёвым, П.П.Семёновым-Тяньшанским, А.П.Федченко, Н.А.Северцевым, Д.И.Мушкетовым, Г.Д.Романовским, Д.В.Наливкиными др., т.е. после присоединения Средней Азии к России [4, 27]. Присоединение Средней Азии к Российской империи сыграло в истории среднеазиатских народов прогрессивную роль. Учёные географы и геологи самоотверженно прокладывали первые пути по неизведанным пространствам Туркестана, неся в массы его населения культуру русского народа.

Так, в 1841г. в Бухару прибыла научная экспедиция «Специалист по горным наукам» К. Ф. Бутенёва. В состав экспедиции входили: молодой уральский горный инженер Ф. Богословский, инженер Козлов, топограф Яковлев, географ Ханьков, натуралисты Леманн и Виткевич.

Эта экспедиция, преодолевая огромные трудности, дошла до Пенджикента, а оттуда по долинам рек Зеравшана и Фан-Дарьи достигла озера Искандеркуль. Ею были собраны богатейшая ботаническая коллекция и образцы горных пород и руд.

Позднее, достоверные данные по географии и геологии наиболее труднодоступных районов Средней Азии были получены выдающимися учёными-путешественниками П. П. Семёновым-Тяньшанским, А. П. Федченко, Н. А. Северцевым и другими.

В 1877 – 1878 годах экспедиция, возглавляемая М. А. Северцевым, прошла на Восточный Памир через Алайский и Заалайский хребты к озеру Каракуль, далее к Рангкулю, Аличуру и Яшилькулю. Экспедиция произвела подлинный переворот в представлениях о Памире. Например, ранее Памир считался прямым продолжением Тянь-Шаня, но Н. А. Северцев доказал, что это самостоятельная горная система [2, 135]. Впервые были составлены топографические карты, которые лишь незначительно отличаются от современных.

С 1873 по 1880 года на территории Средней Азии работали геологи Д. И. Мушкетов и Г. Д. Романовский. Исследования этих учёных-пионеров положили начало современному представлению о геологическом строении Средней Азии, в том числе Таджикистана. Ими в 1884г. была издана первая геологическая карта Туркестанского края в масштабе 30 вёрст в одном дюйме.

Первым геологом, посетившим в 1883г. Центральный и Южный Памир, был Д. Л. Иванов. По характеру орографии Памир им был разделён на Восточный и Западный. Он составил первую пятивёрстную геологическую карту Памира.

В последующие годы, благодаря работам Д. И. Мушкетова, В. Н. Вебера, Я. С. Эдельштейна, С. Н. Михайловского, Д. В. Наливкина и других, были получены важные сведения по геологии полезных ископаемых различных районов Таджикистана. В 1912г. А. А. Андреевым опубликована карта полезных ископаемых Туркестанского края, где на нынешней территории Таджикистана отмечено 30 месторождений полезных ископаемых [5, 11].

Почти одновременно с исследованиями русских учёных повышенный интерес к территории Средней Азии, и в том числе к территории Таджикистана, проявляли англичане.

В XIX веке, в результате маршрутов путешественников В. Муркрофта, Г. Требека, А. Бориса, Д. Вуда, геолога Ф. Столичка (работавшего в составе экспедиции Т.

Форсайта) и др. были собраны географические, геологические, этнографические и экономические сведения.

Свен Хедин шведский путешественник в 1894 году провёл исследование в районе озёр Рангкуль и Яшилкуль, в долинах рек Мургаб и Аличур, и провёл картирование местности, дал описание характерных природных особенностей районов, собрал интересные геологические и ботанические коллекции [5].

Ряд выводов учёного относительно физической географии Памира отличался свежестью мысли и новизной постановки вопроса.

Коренные жители Средней Азии, хорошо зная свой край, его природу, пути сообщения, оказывали всяческое содействие и широкую помощь научному исследованию своей родины.

Высоко оценил исследовательскую деятельность таджика из Худжанда Абу Бадель Сангина русский геолог Г.Д.Романовский, характеризовавший его как «неутомимого искателя минеральных богатств».

Сангином и Азизом Сафиджановым и др. были открыты месторождения каменного угля, медных, железных, свинцовых руд каменной соли [7, 23]. Худжандский краевед Ходжаюсуф Мирфаёзов-Хайяти (1842-1925) в 80-х годах XIX века создал глобус, который свидетельствует о его широких географических познаниях [11].

Систематическое и широкомасштабное изучение геологии и недр Таджикистана началось лишь после установления Советской власти. До Октябрьской революции территория современного Таджикистана входила в состав Бухарского эмирата. В 1920г. после свержения эмира возникла Бухарская Народная Советская Республика (1920 - 1924). В 1924г. была образована Таджикская АССР в составе Узбекской ССР, а в 1929 году – Таджикская ССР [4, 37]. Никаких научных центров здесь в то время не было. Научная интеллигенция была весьма малочисленной и довольно далёкой от естественных наук.

С первых дней образования Таджикской ССР союзное правительство начало оказывать большую помощь республике путём направления в Таджикистан различных экспедиций для изучения его производительных сил и организации первых в республике научных ячеек, на базе которых в дальнейшем формировались научные учреждения.

Учёные АН СССР, центральных районов страны и других геологических учреждений сыграли выдающуюся роль в геологическом изучении Таджикистана.

Именно им республика обязана тем, что на её территории исчезли «белые пятна» и появились полноценные географические и геологические карты. Русские учёные, прибывшие в Таджикистан, помогли таджикскому народу создать сеть научных учреждений, подготовить национальные инженерные и научные кадры.

В 1925 - 1926 гг. были начаты геологические исследования в Северном Таджикистане - Кармазарх (С.Ф. Машковцев, Б.Н.Наследов, А.В.Королёв), в Центральном Таджикистане (А. П. Марковский, С. И.Клунников), в Южно-Таджикской депрессии (Н. А Кудрявцев, П. К. Чихачёв) и на Памире (Д. В. Наливкин).

В 1925 году была опубликована первая сводка по полезным ископаемым Таджикской автономной республики (с картой полезных ископаемых, составленной геологом И. И. Бездеком) [7].

В 1924 - 1927 гг. большим коллективом геологов под руководством В. Н. Вебера и Д.В.Наливкина была составлена и издана новая геологическая карта Средней Азии.

Крупным вкладом в геологию Средней Азии в целом, и Таджикистана в частности, был выход из печати труда проф. Д. В. Наливкина «Очерк геологии Туркестана» (1926), в котором были обобщены результаты всех предшествующих геологических исследований Средней Азии.

В 1928 году в Ташкенте собрался III Всесоюзный съезд геологов. На съезде при участии ведущих русских: геологов - акад. В.А. Обручева, проф. А. П. Герасимова и И.А. Николаева, были обсуждены вопросы геологии и полезных ископаемых Тянь-Шаня и Памира.

Большое значение для оценки золотоносности Северного Памира и Дарваза имели также экспедиции Д. В. Никитина в 1929 – 1930 года.

В 1928 г. Академия наук СССР направила Советско-Германскую Памирскую высокогорную экспедицию на Памир под руководством Н. П. Горбунова. В работе экспедиции принимали участие Н.В.Крыленко, О.Ю.Шмидт и немецкие геологи и альпинисты. Тогда была обследована огромная, совершенно неизученная территория Северо-Западного Памира, открыты новые хребты, десятки вершин, перевалов, ледников.

По существу было сделано второе открытие ледника Федченко, обнаружена и определена высшая точка СССР - пик Коммунизма (ныне пик Исмаила Самани). Наряду с советскими участниками, исследования вели также германские учёные и альпинисты.

В 1931г. в Ходженте был созван первый Карамазарский съезд по цветным и редким металлам. Съезд, проходивший под руководством Д. И. Щербакова, обсудил итоги геологических и разведочных работ, проведённых в Карамазаре, и наметил пути к более быстрому вовлечению этого горно-рудного района в промышленную эксплуатацию.

Коренной перелом в геологическом изучении республики наступил в 1932г. когда Совнарком и Академия наук СССР организовали Таджикскую комплексную, в последствии Таджикско-Памирскую экспедицию (ТПЭ), руководимую Н. П. Горбуновым, с целью изучения природных богатств Таджикистана и других республик Средней Азии.

Геологическая группа экспедиции под руководством выдающихся учёных А.Е.Ферсмана, Д.В.Наливкина, Д.И.Щербакова, В.А.Николаева, А.П.Марковского и А.В.Пейве, с 1932 по 1938 гг. занимались изучением геологического строения и поисками месторождений полезных ископаемых. Исследованиями ТПЭ были получены данные по стратиграфии, тектонике, петрологии и металлогении обследованных территорий.

Материалы комплексной экспедиции были обобщены Первой конференцией по изучению производительных сил Таджикистана проведённой в апреле 1933г. АН СССР совместно с правительством республики в Ленинграде. В результате работ ТПЭ было ликвидировано «белое пятно» на географических картах республики, в особенности Памира, выполнен обширный комплекс работ по геологии, поискам полезных ископаемых, гидрологии, метеорологии и энергетике [2, 59].

В республике было обнаружено значительное количество месторождений полезных ископаемых (свинец, цинк, вольфрам, сурьма, плавиковый шпат и др.). Результаты исследований ТПЭ дали материал для составления геологической карты Средней Азии. Карта была издана в 1941г. и сыграла важную роль в дальнейшем изучении геологии Таджикистана. Таджикско – Памирская экспедиция положила начало систематическому изучению природных богатств и производительных сил Таджикистана.

Необходимо отметить, что большую помощь геологам в открытии новых месторождений полезных ископаемых оказали местные жители.

Бурный рост народного хозяйства и культуры Таджикистана поставил на повестку дня вопрос об организации в республике производственных и научно - исследовательских геологических учреждений.

В 1932г. была организована Таджикская база Академии наук СССР. В конце 1936 г. в системе Таджикской базы действовала Ходжентская геохимическая станция, на базе которой в 1937 г. был создан геологический сектор.

В 1938г. в республике было организовано Таджикское геологическое управление (с 1992 г. Главное управление геологии при кабинете Министров Республики Таджикистан)

Для изучения и геологии и месторождений полезных ископаемых Памира была учреждена специальная экспедиция «Памир кварц самоцветы», которая в настоящее время преобразована в Госкомитет драгоценных камней.

В 1941г. при организации Таджикского филиала Академии наук СССР был организован Геологический институт. В апреле 1951г. Институт геологии вошёл в состав Академии наук Таджикской ССР.

Первым директором Геологического института был кандидат геолого-минералогических наук С. И. Ильин, приехавший из Ленинграда. В становлении института также активно участвовали профессора Б. Л. Личков, С. Ф. Машковцев, С. М. Юсупова, кандидаты геолого-минералогических наук И. Е. Губин, С. Н. Домарев, И. К. Никитин, Е.Д.Карпова, Н. И. Обидин, И.В.Белов, П.А.Панкратов, С. А. Захаров, М. М. Кухтиков и многие другие.

В 1948г. в Таджикском государственном университете был открыт геологический факультет. Факультет подготовил сотни геологов.

В 1960 г. было организовано Таджикское отделение Все союзного научно-исследовательского геологоразведочного нефтяного института Министерства геологии СССР. В 1992 г. на его базе создан Таджикский научно- исследовательский институт минерального сырья. В 1975 году в Душанбе открыли Таджикский филиал Государственного научно-исследовательского производственного центра «Природа», который в 1992 г. преобразован в Таджикский Институт космогеодезии.

Важным достижением республики является создание национальных кадров, в том числе геологов, среди которых десятки докторов кандидатов геолого-минералогических наук, академик Р. Баротов, Н. Мадалиев, А. Орипов, С.Юсупова, А.Иброхим, М.Мамадвафоев, М.Джанобилов и другие.

В результате плодотворной работы коллективов геологов Главного Управления геологии Совета Министров Республики Таджикистан, научно-исследовательских учреждений и вузов республики, Москвы, Ленинграда и других городов тогдашнего СССР, на всей территории Таджикистана произведена геологическая съёмка различного масштаба, выяснены основные закономерности пространственного размещения главнейших полезных ископаемых и открыты новые месторождения.

Получены обширные, важные в теоретическом и практическом отношении материалы по всем направлениям геологической науки: стратиграфии, палеонтологии, тектонике, литологии, петрологии, минералогии, геохимии, металлогении, гидрогеологии и инженерной геологии. Составлены геологические, тектонические, металлогенические и другие специальные карты различных масштабов.

Таким образом, подводя итоги работы многочисленных экспедиций, организованных Академией наук СССР и центральными научными учреждениями Советской, Российской Федерации и других зарубежных организаций по изучению территории Таджикистана, созданию здесь научных учреждений и подготовке научных кадров из среды людей местной национальности, следует сделать вывод о том, что ведущую роль сыграли российские учёные, являющиеся активными участниками научно-исследовательских работ, внесшие большой вклад в становление и развитие науки в Таджикистане.

Литература

1. Баротов Р.Б. Тоҷикистон макони сарватҳои зерзаминӣ. / Р.Б. Баротов // Шохроҳи Ваҳдат. – Душанбе. - 1998. – С.24-31.
2. Гаврилов А. Хроника Памирских экспедиций / А. Гаврилов, В.Ярошенко. – М.: Планета, 1987. 330с.
3. Гафуров Б.Г. Таджики. Часть 1. / Б.Г. Гафуров.- Душанбе: Ирфон. 1983. - 60 с.
4. Муртазоев У.И. Экономическая и социальная география мира / У.И. Муртазоев, Х. Саидов.-Душанбе: Ирфон, 2003. - 72с.
5. Орифов А.О. Минеральные и топливо - энергетические ресурсы Хатлонской области РТ / А.О.Орифов., Ш.Ш. Деникаев и др. - Душанбе, 2006. - 280 с.
6. Рахмонов Э.Ш. Сегодня и завтра экономики Таджикистана / Э.Ш. Рахмонов //Экономика Таджикистана.-1998.-№1.- С.6
7. Холджураев Х. Геология Таджикистана / Х. Холджураев.- Худжанд, 2007. - 68с.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ СТАБИЛИЗАТОРОВ НА ТЕРМОМЕХАНИЧЕСКУЮ ДЕСТРУКЦИЮ ПОЛИЭТИЛЕНА С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА ИК - СПЕКТРОСКОПИИ

Гаффаров Берди Гаффорович - кандидат физико-математических наук, доцент кафедры естественных наук Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Г. Завкибекова дом 104, тел.: 93-838-19-47

Гаффаров Камол Бердикулович - старший преподаватель кафедры физики, телекоммуникации и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Г. Завкибекова дом 104, E-mail: GKB_2013@mail.ru

Исследована экспериментально и путем анализа кинетических схем особенность торможения процесса окисления путем ведения стабилизаторами. Изучен стабилизирующий эффект полимерного стабилизатора на основе бисалкофен БП и диафен НН. Термоокислительную деструкцию (на воздухе) нестабилизированных и стабилизированных образцов полиэтилена низкого давления, с помощью ИК – спектроскопии при температурах 20 -150⁰ С. Обнаружено, что бисалкофен БП и диафен НН являются хорошими стабилизаторами при механико-термоокислительной деструкции.

Показаны способы повышения срока службы полиэтилена при воздействии внешних факторов, которые широко используют при изготовлении изделий бытового назначения и для пленок, шлангов, труб, элементов строительных конструкций и в кабельной промышленности, которые подвергаются при разных сложных атмосферных, физических и химических воздействиях, особенно применимы в высокогорных условиях Республики Таджикистан, где больше всего подвергаются ультра фиолетовым лучам.

Ключевые слова: полиэтилен, стабилизация, стабилизатор, окисления, термодеструкция, механо-деструкция, спектроскопия, радикально-цепная.

ОМЎХТАНИ ТАЪСИРИ СТАБИЛИЗАТОРҲО БА ДЕСТРУКСИЯИ ТЕРМОМЕХАНИКИИ ПОЛИЭТИЛЕН БО ЁРИИ ИК – СПЕКТРОСКОПИЯ

Гаффаров Бердӣ Гаффорович - номзоди илмҳои физикаю математика, дотсенти кафедраи ҷанҳои табиатиносии Донишгоҳи молия ва иқтисодии Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Г. Завқибеков 104, тел.: 93-838-19-47

Гаффаров Камол Бердиқулович - муаллими калони кафедраи физика, телекоммуникатсия ва ҷанҳои техникии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Г. Завқибеков 104, E-mail: GKB_2013@mail.ru

Дар ин мақола таҷрибаи озмоишӣ, ки бо роҳи таҳлили схемаи кинетикӣ гузаронида шудааст, ҳислатҳои настишавии раванди оксидшавиро бо роҳи ворид намудани тастибгарҳо (стабилизаторҳо) нишон дода шудааст.

Таъсири тастибгариҳои полимериҳои тастибгар дар асоси бисаклофен БП ва диафен НН омӯхта шудааст. Бо ёрии усули ИК - спектроскопия дар ҳарорати 20-150°C, ҳолати оксидшавии ҳароратиҳои деструктивиҳои гайритастибгарӣ ва тастибгариҳои намунаҳои полиэтилен дида баромада шудааст. Маълум гардидааст, ки бисаклофен БП ва диафен НН рафти настишавии деструктсияшавии механикӣ ва оксидшавии ҳароратиҳои полиэтиленро суст менамояд, ки барои зиёд намудани муҳлати истифодабарии ашёҳои полиэтиленӣ, тастибгарҳои хуб мебошанд.

Дар мақолаи мазкур оид ба зиёд намудани муҳлати истифодабарии полиэтилен, ҳангоми таъсири беруна, ки дар истеҳсолот бисёр истифода бурда мешавад, қайд гардидааст.

Полиэтилен дар саноат ва маҳсулоти маишӣ ва сохтмонӣ, инчунин ба монанди плёнка, қубурҳои пластикӣ ва изолятсияи ноқилҳо васеъ истифода бурда мешавад.

Бинобар сабаби дар иқлими баландкӯҳ ҷойгир шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таркиби шуои офтоб таъсири нурҳои ултрабунафш зиёданд, ки дар натиҷа ба зуд фарсуда ва корношоам шудани маҳсулоти полиэтиленӣ оварда мерасонад. Аз ин сабаб, пешниҳод карда мешавад, ки ҳангоми тайёр намудани маҳсулоти полиэтиленӣ аз тастибгарҳои дар боло қайдгардида истифода бурда шаванд.

Калидвожаҳо: полиэтилен, стабилизатсия, стабилизатор, окисонидашуда, термодиструксия, механодиструксия, спектроскопия, радикалҳои занҷирӣ.

STUDY OF THE INFLUENCE OF STABILIZERS ON THE THERMO MECHANICAL DESTRUCTION OF POLYETHYLENE BY THE METHOD OF IRS

Gafforov Berdi Gafforovich- candidate of physical and mathematical sciences, associate professor the Department of Natural sciences of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe town, st. G. Zavqibekov, house 104, Phone.: 93-838-19-47

Gafforov Kamol Berdiqulovich- Senior lecturer the department of physics, telecommunications and technical disciplines of the Technological University of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe town, st. G. Zavqibekov, house 104, Phone.: 93-922-50-94, E-mail: GKB_2013@mail.ru

Experimentally and by analyzing kinetic schemes, the inhibition of the oxidation process by means of stabilizers is studied experimentally. The stabilizing effect of a polymer stabilizer based on bisalkofen BP and diafen HN was studied. Thermo oxidative destruction (in air) of unsterilized and stabilized samples of low pressure polyethylene, using IR spectroscopy at temperatures of 20-1500 ° C. Bisalkofen BP and diaphene HN are found to be good stabilizers in mechanic - and thermo oxidative degradation.

Methods for increasing the service life of polyethylene are shown, under the influence of external factors, which are widely used in the manufacture of household products and for film, hoses, pipes, elements of building structures, and in the cable industry which subject to various complex atmospheric, physical and chemical influences, are particularly applicable in the highlands of the Republic of Tajikistan, where more actions of UV rays.

В настоящее время полиолефины применяются в самых различных областях народного хозяйства. Наиболее широкое распространение получил полиэтилен низкой плотности (ПЭНП). Полиэтилены практически применяются как пленки, шланги, трубы, элементы строительных конструкций, узлы и детали автомашины, а также в кабельной промышленности применяются при разных сложных атмосферных, физических и химических воздействиях, происходящих в материале. Это факторы приводят к ухудшению термомеханических свойств полиэтилена.

Ухудшение термомеханических свойств полимеров, наблюдаемое при атмосферном старении, является результатом сложных физических и химических процессов, происходящих в материале. Поэтому изучение изменений структуры

полимеров при старении поможет более обоснованно задавать коэффициенты запаса прочности при конструировании изделий из них.

В настоящее время теория цепных разветвленных реакций получила всеобщее признание.

Механизм радикально-цепного окисления был подтверждён многочисленными исследованиями. О развитии процесса окисления очень часто судят по расходу, поглощению кислорода, что в процессе старения полиэтилена в основном подвержены окислительной деструкции, которая ускоряется под действием света.

Один из возможных механизмов стабилизации полимеров при термо-окислительной деструкции предполагает захват перекисного радикала RO_2° молекулой радикала J_nH . При этом происходит замена высокоактивного радикала RO_2 на малоактивный радикал, образующийся из ингибитора J_n по реакции:

Чем стабильнее радикалы J_n , тем медленнее протекает реакция и тем более сильным является стабилизатор. Исследователи механических свойств полимеров при повышенных температурах, и особенно при циклической нагрузке (усталость), часто считают, окислительную деструкцию ответственной за разрушение полимера. Роль стабилизатора в полимерных материалах связана не только с торможением окислительных процессов, но также и ее способностью образовывать более благоприятную надмолекулярную структуру, что приводит к значительному повышению долговечности полимера.

В работах [1] показано, что в процессе старения полиэтилены в основном подвержены окислительной деструкции, которая ускоряется под действием света.

В настоящее время теория цепных разветвленных реакций получила всеобщее признание [2]. О развитии процесса окисления очень часто судят по расходу, поглощению кислорода. При термической или механической деструкции полиэтилена на воздухе образуются кислородсодержащие соединения, по которым можно сделать вывод о механизме окисления. При этом в инфракрасных спектрах наблюдается появление $C=O$ групп в областях $1600-1900\text{ см}^{-1}$. Спектроскопическая идентификация этих кислородсодержащих соединений является вторичным продуктом окисления альдегиды, кислоты, кетоны и эфиры. Авторы [1] предполагают, что эти группы являются вторичными продуктами окисления по отношению к альдегидам и кетонам.

Исследователи механических свойств полимеров при повышенных температурах и особенно при циклическом нагружении, часто считают, окислительную деструкцию ответственной за разрушение полимера.

Роль стабилизатора в полимерных материалах связана не только с торможением окислительных процессов, но также и со способностью образовывать более благоприятную надмолекулярную структуру, что приводит к значительному повышению усталостных свойств [3]. Основной целью настоящей работы является выполнение закономерностей кинетики накопления молекулярных разрывов в термомеханическом нагруженном полимере, без и содержащем различные стабилизаторы.

В качестве объекта исследования был выбран полиэтилен низкой плотности (ПЭНП). Стабилизаторами диафен-НН (соотношение 1:2,5) [4]. Их молярное содержание в полимере было одинаковым и составляло от 0,1 до 0,5%. Добавки вводили в расплав ПЭНП на вальцах в шнековом смесителе типа Бенбера. Из полученной композиции прессовали пленки толщиной от 100 мк до 250 мк. Опыт производился в интервале температур от $+20^\circ\text{C}$ до $+160^\circ\text{C}$ в специально изготовленных термостатирующих устройствах. Образцы подвергались действию термомеханической нагрузки в разных режимах непосредственно в кюветном отделении спектрофотометров UR-20.

Для количественного анализа методом ИК- спектроскопии использовали области поглощения на частотах $1690\text{--}1770\text{ см}^{-1}$ валентных колебаний $\text{C}=\text{C}$ и $\text{C}=\text{O}$ групп.

Анализ спектров поглощения показал, что в отсутствие в ПЭНП стабилизаторов при $100\text{--}120^\circ\text{C}$ на воздухе в течение длительного времени развивается окислительная термодеструкция с образованием срединных кислородсодержащих группировок типа кетонов и концевых кислородсодержащих групп типа эфиров и альдегидов. Рис.1.

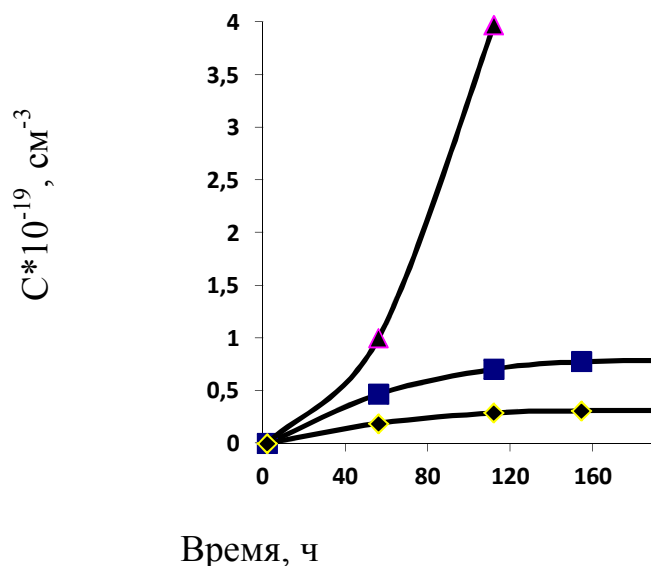

Рис.1. Зависимость концентрации накопления молекулярных продуктов (1720 см^{-1}) от времени при $T=120^\circ\text{C}$, □ - пленки толщиной 60 мкм , соответственно не стабилизировано, △ - то же самое с диафеном НН и ◇ - трисалкофен БМБ.

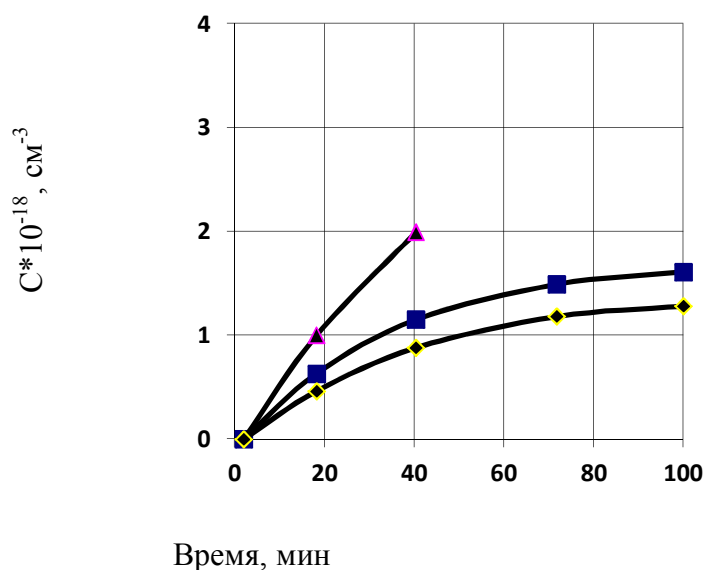

Рис.2. Зависимость концентрации накопления молекулярных продуктов (1720 см^{-1}) от времени при механической нагрузке $\sigma = 15\text{ кг/мм}^2$, $T = 20^\circ\text{C}$, □- пленки толщиной 60 мкм , соответственно не стабилизировано, △ - то же самое с диафеном НН и ◇ - трисалкофен БМБ.

С введением стабилизаторов термическая окислительная деструкция очень сильно затормаживается. Оказалось, что примененные стабилизаторы отличаются по своим способностям препятствием к образованию концевых кислородсодержащих группировок.

Так как, практически явления старения и утомления протекают одновременно, они тесно взаимосвязаны. Старение осложняет и усугубляет процесс старения из-за присутствия механического напряжения и тепловыделения вследствие многократно совершаемой над телом механической работы. Совместное действие этих процессов оказывается для полимера крайне разрушительным. На рис. 2. показано, что и при циклическом действии механической нагрузки темпы накопления молекулярных разрывов со временем, как правило, замедляются, по сравнению со случаем чистых образцов ПЭНП (без стабилизаторов). Константа скорости реакции при введении стабилизаторов уменьшается.

В связи с этим, необходимо отметить следующее. Увеличение долговечности наблюдается при в ПЭНП как смеси легкоплавких веществ. В этом случае, упрочняющее влияние посредством торможения химической реакции оказывает как равномерно распределенных (растворенный) стабилизаторов, так и нерастворенный, в виде мелких кристалликов. По-видимому, в проведенных опытах стабилизаторы помимо своей основной роли по прерыванию цепных реакций на начальной стадии основательной механо- и термодеструкции выполняют и другую, дополнительную функцию, например, роль мелкодисперсных включений, способствующих локальному упрочнению полимера.

В заключение данного исследования на основании проведенных экспериментов следует отметить, что с помощью стабилизаторов можно управлять не только скоростью развития окислительной термодеструкции, но и механического разрушения и в условиях при постоянной и при переменной нагрузке. Роль стабилизатора в полимерных материалах связана не только с торможением окислительных процессов, но также и со способностью образовывать более благоприятную надмолекулярную структуру, что приводит к значительному повышению усталостных свойств.

Таким образом, стабилизаторы можно использовать для ингибирования вторичных радикальных реакций при механическом разрушении, что способствует увеличению долговечности полимера под действием механической нагрузки. При этом стабилизаторы не только прерывают цепные реакции на начальной стадии процесса распада химических связей, но и играют роль высокодисперсных упрочняющих наполнителей.

Разработана методика с помощью ИК - спектроскопии, которая доказывает, что продукты со стабилизаторами одновременно увеличивают прочность и долговечность полиэтилена. Для более полного удовлетворения потребности сельского хозяйства в полиэтиленовой пленке наряду с увеличением ее выпуска большое значение имеет улучшение качества и увеличение срока ее службы. Из полученных результатов в данной работе рекомендуется использовать светопрозрачную стабилизированную пленку, использование которой в овощеводстве позволяет уменьшить расход пленки в несколько раз и значительно снизить трудоемкость монтажа культивационных сооружений. Стабилизированный полиэтилен также можно использовать для изготовления продукции в промышленных масштабах, изделий бытового назначения, шлангов, труб, элементов строительных конструкций, деталей автомашин и промышленных кабелей, которые широко используются в высокогорных условиях Республики Таджикистан, где больше всего подвергаются ультрафиолетовым лучам.

Литература

1. Гольденберг А.П. Сб. Молекулярная спектроскопия, / А.П. Гольденберг и др.- Москва, 1960.- 131с.
2. Семенов Н.Н. О некоторых проблемах химической кинетики и реакционной способности / Н.Н. Семенов. – Москва: Издательство АН СССР, 1954 – 690с.
3. Старение и стабилизация полимеров. Под ред. А.С.Кузьминского.- М.: Химия, 1966.- 210с.
4. Хинькис С.С. Пластические массы. / С.С.Хинькис и др., М, 1975.- №8.- с. 58.
5. Барейшис И.П. и др. Механика полимеров. / И.П. Барейшис и др., М. - 1972, №1, с. 59.

ФАЗОИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Файзали Саъдуллоевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, E-mail: f-rahimov77@mail.ru Телефон: 901-00-87-63

Дар мақола масъалаҳои таъсири инқилоби илмӣ ба ҳамаҷонибаи иттилоотӣ ҷомеа ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Инчунин, фазои амнияти иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳолати ҳимояи манфиатҳои миллии он дар беҳатарии иттилоотӣ муайян мешавад, дида баромада шудааст. Қобили зикр аст, ки манфиатҳои миллии дар соҳаи иттилоот дар дастрасӣ ба иттилоот, истифодаи он дар фаъолияти аз тарафи қонун манънашуда, ба хотири рушди иқтисоди мамлакат, муҳофизати иттилооте, ки амнияти шахсии шаҳрвандонро таъмин менамояд, ифода меёбад.

Калидвожаҳо: иттилоот, технология, беҳатарӣ, амнияти иттилоотӣ, системаҳои иттилоотӣ, шабакаҳо, технологияҳои иттилоотӣ, беҳатарии иқтисодӣ.

ПРОСТРАНСТВО ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Рахимов Файзали Саъдуллоевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем и технологии в экономике Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, E-mail: f-rahimov77@mail.ru Телефон: 901-00-87-63

В этой статье обсуждается влияние научно-технической революции на информационную безопасность общества и Республики Таджикистан. Кроме того, было изучено пространство информационной безопасности Республики Таджикистан, которое определяется его национальными интересами в области информационной безопасности. Следует отметить, что национальные интересы в области информационного доступа заключается в правовом ее использовании и защите информации, которое обеспечивает личную безопасность граждан.

Ключевые слова: информация, технологии, безопасность, информационная безопасность, информационные системы, сети, информационные технологии, экономическая безопасность.

SPACE OF INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Rakhimov Fayzali Sadulloevich – candidate of economic science, Associate Professor of the Department of information systems and technology in economics of the Finance and economics institute of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, 64/14. E-mail: f-rahimov77@mail.ru Phone: 901-00-87-63.

This article discusses the impact of the scientific and technological revolution on the information security of the society and the Republic of Tajikistan. In addition, the information security space of the Republic of Tajikistan was studied, which is determined by its national interests in the field of information security. It should be noted that the national interests in the field of information access lies in its legal use and protection of information that ensures the personal safety of citizens.

Keywords: information, technology, security, information security, information systems, networks, information technology, economic security.

Дар тамоми давраи замон ба иттилооти соҳах, пурра ва эътимоднок ҳамеша аҳамият дода мешуд ва он ҳамчун моли қиматбаҳо ба ҳисоб мерафт. Дар шароити имрӯза, ки ҳаҷми иттилоот рӯз аз рӯз боло рафта истодааст, қурби он боз ҳам зиёдтар афзудааст.

Инқилоби илмӣ ба техникаи иттилоотро ба захираи ҷамъиятӣ, манбаи ташаккули боигарии ҷомеа табдил медиҳад. Аз рӯи ақидаи мутахассисон, агар дар аввали асри XX «ҳаҷми дониш» дар ҳар 50 сол дучанд афзояд, дар шароити

имрӯза ин чараён дар як сол сурат мегирад ва аз рӯйи пешгӯиҳои мавҷуда дар ояндаи наздик ҳаҷми иттилоот дар ҳар як моҳ дучанд меафзояд.

Дар инфрасохтори муосири ҷаҳон иттилоотгардонии фазои иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол намуда истодааст. Замоне расидааст, ки «касе ки соҳиби иттилоот аст, ӯ соҳиби ҷаҳон гаштааст», «касе ки иттилоотро ба даст овардааст, ӯ ҷаҳонро ба даст овардааст».

Бинобар ин барои дастёб намудани ин гуна боигарӣ давлатҳои ҷаҳон ва ширкатҳои алоҳида заҳмату талоши зиёд ба харҷ медиҳанд. Боиси қайд аст, ки амнияти иттилоотӣ имрӯз ба яке аз самтҳои муҳимми таъмини беҳатарии иқтисодӣ мубаддал гашта истодааст. Имрӯз давлатҳои ҷаҳон тамоми сарчашмаҳои молиявӣ ва сармоягузориҳоро танҳо ба амнияти иттилоотӣ равона намуда истодаанд, ки ин падидаи иттилоотонии ҷомеаи муосир мебошад [5, 3-4].

Имрӯз намудҳои зиёди иттилоот дар ҷомеа мавҷуданд, ки ҳар кадоми онҳо соҳаи истифодаи худро доро мебошанд, ки ин:

- *иттилооти оморӣ;*
- *иттилооти иқтисодӣ;*
- *иттилооти оммавӣ;*
- *иттилооти ҳуқуқӣ;*
- *иттилоот оид ба фаъолият;*
- *иттилоот оид ба робитаҳои беруни;*
- *иттилооти субъективӣ;*
- *иттилооти объективӣ;*
- *иттилооти бойгонӣ;*
- *иттилооти хизматӣ;*
- *иттилооти тиҷоратӣ ва ғайра мебошанд.*

Манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот аз чор унсури асосӣ иборат аст:

Унсури якум - риояи ҳуқуқи озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрванд дар соҳаи гирифтани иттилоот ва истифодаи он, таъмини тозагии маънавии ҷумҳурӣ, нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани арзишҳои ахлоқии ҷамъият, анъанаҳои ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ, иқтидори маданӣ ва илмӣ мамлакат мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсадҳо зарур аст, ки:

-истифодабарии инфрасохтори иттилоотӣ ба манфиати инкишофи ҷамъиятӣ, муттаҳидшавии ҷамъият, эҳёи маънавии халқи Тоҷикистон самаранок равона карда шавад;

-захираҳои иттилоотӣ, ки асоси иқтидори илмӣю техникӣ ва маънавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамоянд, ташаккул ва такмил ёфта, оқилона истифода шаванд;

-ҳуқуқи озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрванд доир ба сирри шахсӣ ва оилавӣ, сирри муқотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, хабарҳои почтавӣ, телеграфӣ ва дигар хабарҳо ҳимоя ва таъмин шавад;

-механизмҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи ҳифзи моликияти зеҳнӣ, ташкили шароитҳо барои риоя намудани маҳдудиятҳои бо қонунгузорӣ муқарраршуда барои дастрасӣ ба иттилооти махфӣ устувор карда шаванд;

-озодии иттилооти умум, манъи сензура қафолат дода шавад;

-ба тартибу ташвиқоте, ки барои барангехтани адовати иҷтимоӣ, нажотпарастӣ, миллатгароӣ ё мазҳабӣ мусоидат менамояд, роҳ дода нашавад;

-иттилоотро дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ ҷамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардан манъ карда шавад.

Унсури дуюм - таъмини иттилоотии сиёсати давлатӣ, вобаста ба расонидани иттилооти саҳеҳ ба халқи Тоҷикистон ва ҷомеаи байналмилалӣ дар бораи сиёсати давлат, мавқеи расмӣ он оид ба рӯйдодҳои аз ҷиҳати сиёсӣ муҳим

аҳамиятноки ҷумҳурӣ ва ҳаёти байналмилалӣ, бо таъмини дастрасии шаҳрвандон бо захираҳои иттилоотии кушодаи давлатиро дар бар мегирад. Барои ноил шудан ба ин гуна манфиатҳо зарур аст, ки:

- воситаҳои иттилоотии умуми давлатӣ, васеъ намудани имкониятҳои сари вақт ба шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва хориҷӣ расонидани иттилооти саҳеҳ пурқувват карда шаванд;

- захираҳои иттилоотии кушодаи давлатӣ босуръат ташаккул дода шаванд.

Унсuri сеюм – истифодаи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ, ташкили саноати ватании иттилоот, аз ҷумла саноатикунони воситаҳои иттилоокунони телекоммуникатсионӣ ва алоқа, таъмини талаботи бозори дохилӣ бо маҳсулоти он, инчунин таъмини ҷамъшавӣ, бе осеб нигоҳ доштан ва истифодаи самараноки захираҳои иттилоотии ватаниро дар бар мегирад. Ба ин хотир чунин чораҳо бармеоянд:

- инкишоф ва такмил додани фазои ягонаи инфрасохтори иттилоотии ҷумҳурӣ;

- ташкили саноати ватании хизматрасонии иттилоотӣ, воситаҳои дастгоҳӣ ва барномавии ҳифзи иттилоот;

- таъмини дастгирии давлатии тадқиқот дар соҳаҳои иттилооткунонӣ, телекоммуникатсиякунонӣ ва алоқа.

Унсuri чорум – ҳимояи захираҳои иттилоотӣ аз дастрасии беиҷозат, таъмини амнияти системаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба қор андохташуда ва ҳам сохташавандаро дар бар мегирад. Ба ин хотир зарур аст, ки:

- амнияти системаҳои иттилоотӣ (шабакаҳои алоқа, шабакаҳои ибтидоии системаҳои иттилоотии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, соҳаҳои молиявӣ-қарздиҳӣ ва бонкӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, инчунин воситаҳои иттилоотикунони Қувваҳои Мусаллаҳ ва техникаи ҳарбӣ, системаи идоракунии кӯшунҳо ва аслиҳаҳо таъмин карда шаванд;

- таъмини ҳифзи маълумоте, ки сирри давлатиро ташкил менамоянд;

- васеъ намудани ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи инкишоф ва беҳавф истифода бурдани захираҳои иттилоотӣ.

Дар таҳти мафҳуми амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолати ҳимояшавии манфиатҳои миллии он дар соҳаи иттилоот, ки ба маҷмӯи манфиатҳои мутавозини шахсият, ҷамъият ва давлат муайян мегарданд, фаҳмида мешавад [2, 51]. Дар ин ҷо бояд хотирнишон сохт, ки манфиатҳои шахсият дар соҳаи иттилоот дар дастрасӣ ба иттилоот, истифодаи он дар фаъолияти аз тарафи қонун манънашуда ба хоҳири рушди ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ, инчунин муҳофизати иттилооте, ки амнияти шахсии шаҳрвандонро таъмин менамояд, ифода меёбад.

Мафҳуми *манбаъҳои таҳдиди амнияти иттилоотӣ*, намудҳои гуногуни хатарро дар бар мегирад, аз ҷумла: кӯшиши душманонро барои ҳалалнок сохтани манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои иттилоотии ҷаҳон, маҳдуд намудани он дар бозори дохиливу хориҷӣ, тезутунд намудани рақобати байналхалқӣ дар соҳаи дастрас намудани захираҳои иттилоотиву техникӣ ва ғайра.

«Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи чораҳо оид ба тақмили амнияти иттилоотии он ба амал бароварда шуданд. Ба ташкили заминаи таъмини ҳуқукии амнияти иттилоотӣ оғоз карда шуда, он такмил ёфта истодааст. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри давлатӣ», «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои иттилооти омма», «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ», «Дар бораи таъбу нашр», «Дар бораи алоқа», «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи иттилоотонӣ», «Дар бораи ҳазинаи бойгонии миллий ва муассисаҳои бойгонӣ», «Дар бораи иттилоот» ва «Дар бораи ҳифзи иттилоот» қабул шудаанд. Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 7 ноябри соли

2003, № 1176) тасдиқ шудааст, марҳилаи нави ташаккули сиёсати давлатӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ мебошад» [1, 78-79].

Маҷмӯи ақидаҳои расмӣ оид ба мақсад, вазифаҳо, принципҳо ва самтҳои асосии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Консепсия ифода шудааст, барои ташкили сиёсати давлатӣ дар соҳаи таъминоти амнияти иттилоотии миллии ҷумҳурӣ ва таҳияи барномаҳои мақсадноки кишвар дар ин соҳа ҳамчун асос хизмат менамояд.

Чорабиниҳои таъмини амнияти иттилоотӣ манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин месозад. Ин аз он ҷиҳат зарур аст, ки соҳаи иттилоотӣ омили ташкилкунандаи низоми ҳаёти ҷамъиятӣ гаштааст.

Афзудани нақши соҳаи иттилоотӣ, ки ба ҷамъоварӣ, ташаккул, паҳш ва истифодаи иттилоот, инчунин низоми танзими муносибатҳои ҷамъиятии дар ин ҳол бавучудомадаро амалӣ менамояд, вобаста буда, вай ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, мудофия ва ғайра, ки амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамояд, ғаёлона таъсир мерасонад.

Манфиатҳои шахсият дар соҳаи иттилоот аз татбиқи ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дастрасӣ ба иттилоот, барои истифодаи иттилоот ба манфиати амалӣ шудани ғаёлияти бо қонун манънашуда, инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ, инчунин ҳимояи иттилооте, ки амнияти шахсиро таъмин менамояд, иборат аст.

Манфиатҳои ҷамъият дар соҳаи иттилоот аз таъмини манфиати шахсият дар ин соҳа, пойдеории демократия, бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона, қомеъӣ ва пуштибонии ризоияти ҷамъиятӣ, тозагии маънавии Тоҷикистон иборатанд.

Манфиатҳои давлат дар соҳаи иттилоот аз ташкили шароитҳо барои инкишофи мутаносиби инфраструктураҳои иттилоотӣ, барои татбиқи ҳуқуқу озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар соҳаи гирифтани ва истифодаи иттилоот бо мақсади таъмини мустақамии сохтори конституционӣ, соҳибхитиёрӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, устувории сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, таъмини қатъии қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, инкишофи ҳамкориҳои баробарҳуқуқ ва муфиди байналмилалӣ иборат мебошад.

Дар асоси манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот, вазифаҳои стратегӣ ва ҷорӣ сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ ташаккул дода мешаванд.

Сарчашмаҳои таҳдид ба амнияти иттилоотӣ гуногун буда, аз ҷумла қўшиши ҳарифони эҳтимоли ба маҳдуд намудани манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ, танг карда баровардани вай аз бозори хориҷӣ ва дохилӣ, тезутундшавии рақобати ҷаҳонӣ барои ба даст овардани захираҳои иттилоотӣ техникаро дар бар мегирад.

Қобили зикр аст, ки мафҳуми амнияти иттилоотӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Бахши иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат дар таъмини беҳатарии иттилоотӣ манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамояд. Чунки беҳатарии иттилоотӣ омили ташкилкунандаи ҳаёти босуботонаи шаҳрвандон ва фазои рушди иқтисодӣ иҷтимоии мамлакат мебошад.

Адабиёт

1. Ниёзов А.С., Шамсов И.С. Правительство Республики Таджикистан как эффективная технология оказания государственных услуг: состояние и перспективы / А.С. Ниёзов, И.С. Шамсов // [Вестник Астраханского государственного технического университета](#). – Астрахан, 2016, №3, -С.77-84.
2. Ниёзов А.С. Технологияҳои иттилоотӣ, амалиёти иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ / А.С. Ниёзов // Паёми ДТИХД. – Душанбе, 2012.- № 4. - С. 42-67.
3. Сафаров С.С. Информационное общество, интернет и информационные войны / С.С. Сафаров, М.С. Бобошоев, Б.Н. Иркаев // Таджикистан и современный мир (Издание

Центра стратегических исследований при Президенте РТ). - Душанбе, 2012. - №3(32).- С. 20-31.

4. Шамсов И. С. Ҳукумати электронӣ дар раванди рушди ҷомеаи иттилоотӣ / И.С. Шамсов // Паёми ДМТ, 2016.- №2/2(197).- С. 33-37.

5. Шерстюк В.П. Информационная безопасность в системе обеспечения национальной безопасности России, федеральные и региональные аспекты обеспечения информационной безопасности / Шерстюк В.П. // Информационное общество. –М., 1999.- №5. - С. 3-5.

УСУЛҲОИ ҲИСОБИ ИНТЕГРАЛҲО АЗ РӯИ ХАТИ КАЧИ САРБАСТ

Кабиров Абубакр Тиллоевич - муаллими калони кафедраи математикаи олии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734069, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Kabirov@fit.tj Телефон: 777 07 19 05.

Дар мақола оид ба интегралҳо аз рӯи хати каҷи сарбаст сухан рафта, усулҳои ҳисоби онҳо бо ёрии хосиятҳои интегралҳо аз рӯи контур, теорема дар бораи беохир дифференсиронидашавандагии функсияҳои аналитикӣ, теоремаи асосии Коши, формулаи интегралҳои Коши ва теоремаи асосии тафриқҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳа, контур, давра, дифференсиронидашавандагӣ, интегралҳо аз рӯи хати каҷи сарбаст, нуқтаи махсус, функсияи аналитикӣ, теоремаҳои Коши, тафриқҳо.

МЕТОДЫ ВЫЧИСЛЕННЫЕ ИНТЕГРАЛОВ ПО ЗАМКНУТОЙ КРИВОЙ

Кабиров Абубакр Тиллоевич - старший преподаватель кафедры высшей математики Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734069, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Kabirov@fit.tj Телефон: 777 07 19 05.

В статье показаны методы вычисленные интегралов по замкнутой кривой с помощью свойства интегралов по контуру, основной теоремы Коши, интегральная формула Коши, бесконечное дифференцируемость аналитической функции и основная теорема вычетов.

Ключевые слова: область, контур, окружность, дифференцируемость, особая точка, аналитическая функция, теоремы Коши, вычеты.

METHODS OF CALCULATING INTEGRALS OVER A CLOSED CURVE

Kabirov Abubakr Tilloevich - senior lecturer of the Department Mathematics of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: Tajikistan, 734069, Dushanbe City, Nahimov Street 64. E-mail: Kabirov@fit.tj Phone.: 777 07 19 05.

The article shows methods of calculating integrals over a closed curve using the properties of integrals along the contour of the main theorem the Cauchy, Cauchy's integral formula, infinite differentiability of analytic functions and the main theorem of deduction.

Keywords: region, circuit, circumference, differentiability, singular point, analytic function, Cauchy's theorem, deductions.

Барои ҳисоби интегралҳо аз рӯи хати каҷи сарбаст (контур) теоремаҳо ва формулаҳоеро меорем, ки дар таҷқиқи интегралҳои функсияҳои тағйирёбандашон комплексӣ васеъ истифода мешаванд.

Теоремаи 1 (теоремаи асосии Коши). Агар хати каҷи сарбастии L соҳаи яқалоқии D - ро маҳдуд намуда, функсияи зеринтегралӣ $f(z)$ дар

соҳаи D' ($D' = D + L$) аналитикӣ бошад, он гоҳ

$$\int_L f(z) dz = 0 \quad (1)$$

мешавад.

Теоремаи 2 (формулаи интегралҳои Коши). Агар хати қасри сарбастии L соҳаи яқалоқии D - ро маҳдуд намуда, функсияи зеринтегралӣ $f(z)$ дар соҳаи D' ($D' = D + L$) аналитикӣ бошад, он гоҳ барои ҳар гуна нуқтаи z аз соҳаи D

$$f(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{f(t)}{t-z} dt \quad (2)$$

мешавад.

Исботи теоремаҳои боло дар адабиёти [2], [3], [4], [5] оварда шудаанд.

Формулаи 2 хосияти фундаменталии функсияҳои аналитикиро ифода мекунад, ки дар ин ҷо нуқтаи $z \in D$, L - контури сарбастии соҳаи D - ро маҳдудкунанда, $f(z)$ - функсияи аналитикӣ дар контури сарбастии D'

($D' = D + L$) мебошанд. Формулаи интегралҳои Коши дар он ҳолат татбиқшаванда аст, агар $f(z)$ дар дохили соҳаи D фақат функсияи аналитикӣ буда, берун аз он бефосила бошад.

Теоремаи 3. Функсияи аналитикӣ беохир дифференсиронидашаванда мебошад ва формулаи

$$f^{(n)}(z) = \frac{n!}{2\pi i} \int_L \frac{f(t)}{(t-z)^{n+1}} dt, \quad \text{ҳангоми } n = 1, 2, 3, \dots \quad (3)$$

ҷой дорад.

Аз ин чунин натиҷа мебарояд, ки агар ҳосилаи тартиби якуми функсияи $f(z)$ дар соҳаи сарбастии D мавҷуд бошад, он гоҳ ҳамаи ҳосилаҳои он низ мавҷуданд.

Теоремаи 4 (теоремаи асосии назарияи тафриқҳо). Бигузур функсияи $f(z)$ дар тамоми соҳаи сарбастии $\bar{D}$, ба ғайр аз қиматҳои охиноки нуқтаҳои махсуси ҷудошуда z_k , $k = \overline{1, N}$, ки дар дохили соҳаи D воқеъ мебошанд, функсияи аналитикӣ бошад. Он гоҳ,

$$\int_L f(z) dz = 2\pi i \sum_{j=1}^n \lim_{z \rightarrow a_j} \text{тафриқ} f(z) \Big|_{z=a_j} = 2\pi i \sum_{j=1}^n \lim_{z \rightarrow a_j} f(z) \quad (4),$$

ки дар ин ҷо L - сарҳади соҳаи D , ки бо самти мусбат (соҳаи D аз чап меистад) мегузарад.

Ҳисоби интегралҳои зеринро дида мебароем.

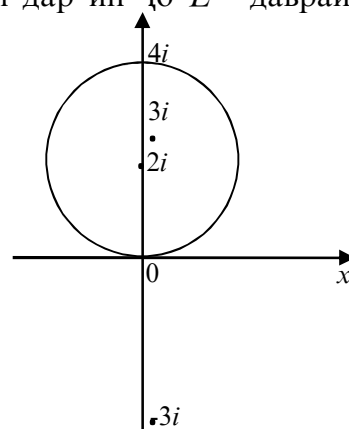
Мисоли 1. Интегралҳои $\int_L \frac{dz}{z^2 + 9}$ - ро ҳисоб кунед, ки дар ин ҷо L - давраи $|z - 2i| = 2$ мебошад.

$$\text{Ҳал.} \quad \int_{|z-2i|=2} \frac{dz}{z^2 + 9} = \int_L \frac{dz}{z^2 - 9i^2} = \frac{dz}{(z - 3i)(z + 3i)}.$$

Барои ёфтани нуқтаҳои махсуси функсияи зеринтегралӣ маҳраҷи касрро ба сифр баробар мекунем: $(z - 3i)(z + 3i) = 0$. Аз ин ҷо $z = \pm 3i$.

Нуқтаи махсуси $z = -3i$ берун аз давраи марказаш нуқтаи $(0; 2i)$ ва радиусаш $R = 2$ (нақша) воқеъ аст, бинобар ин функсияи зеринтегралӣ

дар ин соҳаи функсия аналитикӣ мебошад ва дар асоси формулаи (1) ба сифр баробар аст. Дар нуқтаи махсуси $z = 3i$, ки дар дохили давра воқеъ аст, теоремаи асосии Коши татбиқ намешавад, бинобар ин интегралро бо усулҳои зерин ҳисоб карда метавонем:

Усули 1. Аз формулаи интегралҳои Коши истифода мебарем:

$$\int_{|z-2i|=2} \frac{dz}{z^2+9} = \frac{dz}{(z-3i)(z+3i)} = \int_{|z-2i|=2} \frac{\frac{dz}{z+3i}}{z-3i} = 2\pi i \left(\frac{1}{z+3i} \right)_{z=3i} = 2\pi i \cdot \frac{1}{6i} = \frac{\pi}{3}.$$

Усули 2. Аз теоремаи асосии тафрикҳо истифода мебарем:

$$\int_{|z-2i|=2} \frac{dz}{z^2+9} = 2\pi i \lim_{z \rightarrow 3i} \frac{1}{(z-3i)(z+3i)} \cdot (z-3i) = 2\pi i \lim_{z \rightarrow 3i} \frac{1}{z+3i} = 2\pi i \cdot \frac{1}{6i} = \frac{\pi}{3}.$$

Мисоли 2. Интеграл $\int_L \frac{e^z dz}{z^2-1}$ - ро ҳисоб кунед, ки дар ин ҷо L - давраи марказаш нуқтаи $O(0;0)$ ва радиусаш $R=2$ мебошад.

$$\text{Ҳал. } \int_L \frac{e^z dz}{z^2-1} = \int_{|z|=2} \frac{e^z dz}{(z-1)(z+1)}.$$

Нуқтаҳои $z = \pm 1$ - нуқтаҳои махсуси функсияи зеринтегралӣ. Ин нуқтаҳо дар дохили давраи $|z|=2$ ҷойгир мебошанд. Барои ин нуқтаҳо теоремаи асосии Коши иҷро намешавад.

Усули 1. Аз формулаи интегралҳои Коши истифода мебарем:

$$\begin{aligned} \int_L \frac{e^z dz}{z^2-1} &= \int_{|z|=2} \frac{e^z dz}{(z-1)(z+1)} = \int_{|z|=2} \frac{\frac{e^z dz}{z+1}}{z-1} + \int_{|z|=2} \frac{\frac{e^z dz}{z-1}}{z+1} = 2\pi i \left[\left(\frac{e^z}{z+1} \right)_{z=1} + \left(\frac{e^z}{z-1} \right)_{z=-1} \right] = \\ &= 2\pi i \left(\frac{e}{2} - \frac{e^{-1}}{2} \right) = 2\pi i \left(\frac{e}{2} - \frac{1}{2e} \right) = 2\pi i \cdot \frac{e^2-1}{2e} = \frac{\pi(e^2-1)}{e} \cdot i. \end{aligned}$$

Усули 2. Аз формулаи (4) истифода мебарем:

$$\begin{aligned} \int_L \frac{e^z dz}{z^2-1} &= \int_{|z|=2} \frac{e^z dz}{(z-1)(z+1)} = 2\pi i \operatorname{тафрик} \left(\frac{e^z dz}{z^2-1} \right) \Big|_{z=\pm 1} = \\ &= 2\pi i \left(\lim_{z \rightarrow 1} \frac{e^z}{z+1} + \lim_{z \rightarrow -1} \frac{e^z}{z-1} \right) = 2\pi i \left(\frac{e}{2} - \frac{1}{2e} \right) = 2\pi i \cdot \frac{e^2-1}{2e} = \frac{\pi(e^2-1)}{e} \cdot i. \end{aligned}$$

Мисоли 3. Интеграл $\int_L \frac{z^2 dz}{(z-2)^3}$ - ро ҳисоб кунед, агар

а) $|z-1|=0,5$; б) $|z-1|=4$ бошад.

Ҳал.

а) Хати қачи сарбаст - давраи марказаш нуқтаи $(1;0)$ ва радиусаш

$R=0,5$ мебошад. Нуқтаи махсус $z=2$ берун аз давра ҷойгир аст. Пас, дар дохили давра (соҳаи D) функсия аналитикӣ буда, дар асоси теоремаи асосии Коши

ба сифр баробар мешавад: $\int_L \frac{z^2 dz}{(z-2)^3} = 0.$

б) Хати қачи сарбаст - давраи марказаш нуқтаи $(1;0)$ ва радиусаш

$R = 4$ мебошад. Нуқтаи махсус $z = 2$ дар дохили давра ҷойгир аст. Пас, дар дохили давра (соҳаи D) функсия аналитикӣ нест ва барои он теоремаи асосии Коши ҷой надорад.

Усули 1. Аз теоремаи беохир дифференсиронидашавандагии функсияҳои аналитикӣ (формулаи 3) истифода намуда, интегралӣ додашударо ҳисоб мекунем:

$$\int_{|z-1|=4} \frac{z^2 dz}{(z-2)^3} = 2\pi i \cdot \frac{1}{2!} \left[\frac{d^2 \left[(z-2)^3 \cdot \frac{z^2}{(z-2)^3} \right]}{dz^2} \right]_{z=2} =$$

$$= \pi i \left(\frac{d^2 z^2}{dz^2} \right)_{z=2} = \pi i \left(\frac{2dz^2}{dz^2} \right)_{z=2} = 2\pi i.$$

Усули 2. Аз формулаи 4 истифода менамоем:

$$\int_{|z-1|=4} \frac{z^2 dz}{(z-2)^3} = 2\pi i \cdot \frac{1}{2!} \lim_{z \rightarrow 2} \frac{d^2 \left[(z-2)^3 \cdot \frac{z^2}{(z-2)^3} \right]}{dz^2} =$$

$$= \pi i \cdot \lim_{z \rightarrow 2} \frac{d^2 z^2}{dz^2} = \pi i \cdot \lim_{z \rightarrow 2} \frac{2dz^2}{dz^2} = 2\pi i.$$

Ҳамин тавр, агар нуқтаи махсуси $z = a$ дар дохили хати қасри L (соҳаи D) ҷойгир бошад, он гоҳ функсия дар ин нуқта аналитикӣ нест. Бинобар ин интегралро аз рӯи хати қасри сарбаст дар нуқтаи $z = a$ ҳисоб мекунем. Дар ҳолати нуқтаи $z = a$ берун аз хати қасри воқеъ будан, интеграл аз рӯи хати қасри сарбаст дар асоси теоремаи Коши (формулаи 1) ба сифр баробар мешавад. Агар нуқтаи $z = a$ дар хати қасри воқеъ бошад, интеграл аз рӯи хати қасри сарбаст ба беохирӣ баробар мешавад [2].

Хулоса, барои ҳисоби интеграл аз рӯи хати қасри сарбаст теоремаи асосии Коши, формулаи интегралҳои Коши, беохир дифференсиронидашавандагии функсияҳои аналитикӣ ва теоремаи асосии тафриқҳо нақши асосиро иҷро мекунанд.

Адабиёт

1. Данко П.Е. Высшая математика в упражнениях и задачах. Учебное пособие / П.Е.Данко, А.Г.Попов, Т.Я.Кожевникова. – М.: Высшая школа, 1986. – Глава 7, 304с.
2. Кабиров А.Т. Элементҳои назарияи функсияи тағйирёбандааш комплексӣ. Дастури методӣ / А.Т.Кабиров, Н.Н.Усмонзода. – Д.: ДМИТ, 2016. – С.45–70.
3. Лаврентьев М.А. Методы теории функций комплексного переменного / М.А.Лаврентьев, Б.В.Шабат. – М.: Наука, 1973. – 260с.
4. Привалов И.И. Введение в теорию функций комплексного переменного / И.И. Привалов. – М.: Наука, 1977. – 200с.
5. Хапланов М.Г. Теория функции комплексного переменного / М.Г. Хапланов. – М.: Просвещение, 1965. – 158с.
6. Хамов Г.Г. Теория функции комплексного переменного / Г.Г. Хамов. – М.: РГПУ, 2006. – 168с.

ҶАМЪИЯТӢ – ОБЩЕСТВЕННЫЕ

НАҚШИ ФАРҲАНГИ ОРИЁӢ ДАР ТАМАДДУНИ ҶАҲОН

Ҳақназаров Абдуназар – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Насриддинов Хуршед Назарович – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 938048811. E-mail: Khurshed.nasriddinov@mail.ru.

Дар мақола маълумотҳои ҷуғрофӣ, табиӣ-иқлимӣ ва ҳодисоти таърихӣ тасвир ёфтаанд, ки барои тамаддуни ориёӣ - қадимтарин тамаддуни ҷаҳон восита шудаанд. Олимони бостонишинос муҳлати тавлиди инсонро қариб 2 миллиону 600 ҳазор сол пеш гуфтаву аҷдодони онро бузину одамакл шуморидаанд. Ин равиҷро таърихшигориҳои давраи Шӯравӣ сабки материалистии марксистона (ҳоло ратсионалистӣ) - услуби дақиқи илмӣ шуморидаанд. Асноди асосии собиткунандаи пайдоишу руиши таърихро бо оломи меҳнатширо рӯзгордорӣ, ки аз боишигоҳҳои одамони атиқа, дар мавзеҳои гуногуни манотиқи Африқо, Аврупо ва Осиё дарёфтшуда ҳисоб кардаанд.

Калидвожаҳо: Африқо, Осиё, Аврупо, таълимоти Бон, свастика, ориёӣ, Зардушт, Каюмарс, Ҷамшед, Фаридун.

РОЛЬ АРИЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Ҳақназаров Абдуназар – доктор исторических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14

Насриддинов Хуршед Назарович – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. тел.: 938 04 88 11. E-mail: Khurshed.nasriddinov@mail.ru.

В статье обращено внимание на освещенные географические, природно-климатические условия и другие факторы, способствующие появлению человека на Земле. Учёные археологи определяют длительность жизни человечества в 2 миллиона 600 тысяч лет и приматов считают его предками. Это историческое направление советские учёные называли марксистско-материалистическим направлением и считали его точным и научным. Основные находки, подтверждающие данную теорию, были найдены в результате раскопок в разных регионах Африки, Европы и Азии.

Ключевые слова: Африка, Азия, Европа, учение Бона, свастика, ориец, Заратуштра, Каюмарс, Джемшед, Фаридун.

THE ROLE OF ARIAN CULTURE IN THE FORMATION OF WORLD CIVILIZATION

Khaknazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Humanitarian Disciplines of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan.

Nasriddinov Khurshed Nazarovich - Candidate of Historical Sciences, associate professor, head of the Department of Humanitarian Disciplines of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone.: 938 04 88 11. E-mail: Khurshed.nasriddinov@mail.ru.

The article focuses on illuminated geographical, natural climatic conditions and other factors contributing to the emergence of man on Earth. Scientists archeologists determine the duration of human life in 2 million and 600 thousand years and the primates consider it ancestors. This historical

direction Soviet scientists called the Marxist-materialist trend and considered it accurate and scientific. The main findings confirming this theory were found in excavations in various regions of Africa, Europe and Asia.

Key words: *Africa, Asia, Europe, TonpaShenrab, the doctrine of Bona, the swastika, the Orient, the Indo-Arian, Zarathushtra, Kayumars, Jamshed, Faridun.*

Олимони бостоншинос “таърихи инсоният”-ро дар Замири ҷаҳон дар се минтақа – Африқо, Осиё ва соҳилҳои баҳри Миёназамину Аврупо муқаррар кардаанд. Муҳаққиқони ҳар минтақа дар қолаби геотсентри ҷуғрофия таҳқиқкардаи худро маркази таърих ва таърихшиносӣ инсон шуморидаанд. Ҷонибдорони пайдоиши одами африқоӣ таърихи инсонро дар ҳудудҳои Шарқӣ ё Ҷанубии Африқо гуфтаанд. Гурӯҳи дуюм тасдиқ кардаанд, ки одам дар як қатор ноҳияҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқӣ ба вуҷуд омадааст. Қисми сеюми муҳаққиқон ба ин ду маркази аввал музофотҳои миёни вилояти баҳри Миёназамин ва қитъаи Аврупо низ ҳамроҳ кардаанд [4, 51-52]. Таърихи он бошад, наздик ба 2,6 млн. сол муқаррар шудааст [4, 45].

Олимони шӯравӣ бо идеологияи марксистӣ сабакиҳои синфӣ таърихшиносоӣ ба қор оварданд, ки ба бисёр масоили сипаригардӣ таърихи умумӣ ҳақиқат намекунад. Яке маъруфӣ онҳо В.И. Пяков, ки дар таърихшиносоӣ тоҷик нақши барҷаста дорад, изҳор кардааст: “Одам 99,99% ҳаёти худро дар асри санг гузаронидааст. Агар рақами 2,6 млн. соли таърихи инсонро ба инсон дар асл қабул намоем, пас дар ин миён то давраи истифодаи он аз аввалин порчаи фазлӣ дар ҳазораҳои 9-7 тафовутӣ ниҳоят қалба миён меояд” [4, 45], ки барои тасдиқи он маълумоти бозғамӣ боварибахш вуҷуд надорад.

Қиёсҳои осорҳои бостонӣ дар Тоҷикистон чун манбаи муҳими таърихшиносоӣ с.1938/39 оғоз ёфтанд. Бостоншиносоӣ асри санг дар ин ҳудудҳои солҳои 100 000-15 000/12000 тасдиқ намуда, таърихи бештар аз 2,5 миллионсолаи инсонро аз эътибор соқат кардаанд. Таърихшиносоӣ фарҳанги соқинонаро бо сабаки умумӣ дар санъати эҷодсозӣ олои меҳнатӣ тасвир карда, доирӣ расму русум, урфу одат ва ҳолати зехнии онҳо, ки дар ҳалқаи маънавии дину оиндорӣ зоҳир мешуданд, аз мадди назар дур мондаанд.

Даврабандии ин давра бо пайравӣ ба олимони қаблӣ “Палеолит” (аз лафзи фаронсавӣ ба маънои асри ҳаҷар-сангӣ барвақт) номида шудааст. “Палеолит” вобаста ба санъати эҷодӣ олои маймунҳои “одамшакл” ба се давраи умумӣ тақсимот: палеолит (асри поёнӣ), мезолит (асри миёна) ва неолит (асри нави санг) ҷудо карда шудааст. Номи давраҳо ва осорҳои ёфташуда бо номи мавзеъҳои гузашта шудаанд, ки аввалин бор кашфиёти гузаронида шудаанд, масалан дар Фаронса, Олмон ва Африқо. Осорҳои аз бошишҳои минбаъда кашфшуда, ки бо санъат ва тобишҳои худ ба олои қаблӣ монданд, низ ҳамон ҳел номгузорӣ шудаанд. Вале музофоти таърихи аслии аввалини инсон қучо бошад, то ҳанӯз аниқ нест.

Кашфиёти аввалини осори одамони қадима дар кишварҳои номбурда дар асрҳои XVIII-XIX гузаронида шуда буданд. Дар Осиёи Миёна бошад, дар солҳои 30-юми асри XX оғоз ёфтаанд. Дар Тоҷикистон оғози ин ҳодиса дар солҳои 1938/39 тасодуфан бо дарёфтҳои осори қадима дар кӯҳи Сугд сурат гирифт ва вобаста ба имкониятҳои молиявии кишвар идома ёфт. Дар Тоҷикистон нишонаҳои одамони зинаи ибтидоӣ ёфт нашудаанд, вале ин маъно надорад, ки онҳо вуҷуд надошта бошанд, балки то ҳанӯз ба тадриҷ ҷустуҷӯ нагаштаанд.

Ҳафриёти ба зинаи болотари палеолитӣ тааллуқдоштаи Қӯлдараи Балҷувон – деҳаи Лохутӣ ва теплакҳои Қаратови ноҳияи Ёвон нишонаи қадимагии тоҷикон шуда метавонанд, вале барои тасдиқи асосгузори тамаддуни ҳақиқӣ будани онҳо қиёсӣ намекунад. Осори ин мавзеъ ба олои соқинони африқоӣ аврупоӣ монандии наздик дошта бошанд ҳам, соҳибони аслишон ба қиёс алоқа доранд,

равшан нест. Дар Тешиктоши (Сӯроҳии санг) наздикии шаҳри Термиз, воҳаи Тургондарёи кӯҳсори Бойсун устухонҳои писарбачаи 9-10 сола пайдошударо ба одамони мустеи дар деҳаи Неандертали Олмон ёфтшуда мутааллиқ донистаанд, ки гӯё ба инчо омада бошанд.

Чехрашиносони машҳури Шӯравӣ М.А.Гемиятский, М.М. Герасимов, Г. Ф. Дебетс ва В.П. Алексеевич ҳайкалчаи ўро ба таври ҳаёли дар сурати писарбачаи зангии африқой сохтаанд. Баъдтар чехрашиноси дигари замони Шӯравӣ К. П. Кияткина изҳор кард, ки ин писарбача ба авлоди Неандертали маймунҳои Эрингсдорфи Олмон наздиқӣ надорад. Дар Осиёи Миёна ғайри одамони неандерталӣ архантропҳо ва наслҳои дигар низ вучуд доштанд [4, 525]. Аммо ба кадом тоифаи ин одамон наздиқӣ доштани писарбачаю ниёғони тоҷикон, то ҳанӯз муаммои торик аст. Зеро фарзияи дар боло зикрёфта, воқеан сурат гирифтаниш мумкин набуд. Шароитҳои иқлимӣ чуғрофии 800-700 ҳаз. сол пеш имконият намедоданд, ки наслҳои африқой ба Олмон бирасанд ва баъд ба Осиёи Миёна баргарданд. Хусусан, барои писарбачаи 9-сола бо танҳои ин гуна саёҳат ҳеҷ имкон надошт. Инчунин омилҳои иқлимӣ табиӣ ин ҷо барои тавлиди инкишофи насли африқой мусоид нестанд.

Сарчашмаҳои хаттии Авесто, Инҷилу Таврот ва Қуръон доири пайдоиши одам ақидаи дигар доранд. Пайдоиши онро дар сайёраи Замин бо иродаи Худо – Соҳиби Олам мутааллиқ медонанд. Масалан, дар яке аз китобҳои авестой – “Бундаҳишн” дар боби “Офариниш” гуфта шудааст: “Каюмарс рост бар болои рӯди Даотӣ (Омӯ) истод. Ахурамаздо Каюмарсро ҷу хуршед равшан офарид. Рост бар болои рӯди Даотӣ (ки) дар миёни ҷаҳон истад”. Бархе аз сарчашмаҳои Ведой бар онанд, ки одамон наслҳои эзадҳо ва худоёни аз Кайҳон ба замин фурудонида мебошанд.

Муаллифони исломӣ, ба монанди Табарӣ, Муҳаммади Балъамӣ ва дигарон макони пайдоиши аввалин одам – Каюмарсро дар Балх гуфтаанд. Балъамӣ навиштааст, ки Каюмарс 6013 сол пеш аз пайғамбари Ислом – Муҳаммад (с) (с.570 м.) ба дунё омадааст [1, 38]. Муҳаммад Ғаззоли ин санадро то замони пайғамбар Довуд (ҳаз. 11-и т. м.) 4 ҳазор сол нишон додааст [8, 40], ки ба 6 ҳазори боло баробар аст. Ҳоча Ҳофиз бошад, дар як рубоии хеш изҳор кардааст, ки: “...На ҳафтҳазорсола шодии ҷаҳон” ба ғами ҳафтруза меарзад [8, 644].

Дар таъя ба ахбори донишмандони қаблӣ бо идроки зехнии худ -Абӯрайҳон Берунӣ дар асарҳои “Осору-л-боқия” (тақрибан с.1000) ва “Кибу-л-Ҳинд” (1030) ба таҳқиқ тааллуқоти аҷдодию қавмии наслҳои инсонро муайян сохт.

Маълумоти мадрақаҳои исломӣ, ки аллакай ба ҷаҳон маълум буданд, дар миёнаи асри XIX ҳаракати муайян кардани аввалин механизми ориёӣҳоро ба вучуд оварданд. Муҳаққиқон онро дар ҳудудҳои Осиёи Сағир, Марказӣ ва Миёна суроғ карда, то Помир расиданд. Олимони немис Карл Рихтер ва Макс Миллер ҷустуҷӯи нахустмехани ориёӣҳоро дар сарғаҳи дарёҳои Омӯ ва Сирдарё дар маҳаллаҳои водии Помир, Тибети Ғарбӣ тавсия карданд. Тавсияҳои мушаххаси ин ду олим тарафдорони зиёде пайдо кард. Зоирони бисёре аз кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба хоҳири зиёрати оромгоҳи Бобои Одам ба ин ҷойҳо сафар карданд. Дар охири асри XIX ва аввали асри XX олимони дигари аврупоӣ, ба монанди Потт, Лассен, Гримм, Шлейхер, Моммесен ва дигарон “тасаллути ориёӣ”-ро гармона истиқбол карданд.

Аммо масъалаи назария ба ориёӣҳо тааллуқ доштани тоҷикон дар оғози асри XX ба бунбасти “инқилоби маданӣ”-и болшевикон дучор омада, то охири он ба торикӣ афтод. Дар солҳои 30-40 ин аср ҳодисаи дигаре рӯй доду ин назария аз таърих бо тамои бардошта шуд.

Соли 1929 муҳаққиқони Шӯравӣ ба таҳқиқи қотёнаи наботот ва сарватҳои табиӣ Тоҷикистон машғул шуданд. Дар гузаронидани Ёзомияи илмӣ Помир, иштироки олимони олмониро низ дар он зарур донистанд. Олимони немис

мақсади дигаре доштанд. То ин дам онҳо аллакай нақшаи дар Олмон барқарор кардани насли ориёихоро тарҳрезӣ карда буданд. Аз маълумотҳои зиёди таърихӣ тасмим гирифта буданд, ки сифатҳои бехтарини бузурги шарафмандонаи инсонӣ танҳо ба ориёӣҳо тааллуқ доранд. Онҳо аз эъзомияҳои дар Помиру Тибет гузаронидаашон ба Мюнхен свастикаи эзадии ориёӣ, аспҳо ва занбӯрҳои асале, ки гӯё ба ориёӣҳо тааллуқ дошта бошанд, оварда, мавриди таҳқиқу татбиқ қарор доданд. Фашистон бошанд, ҳамаи ин асолати фарҳангии овозадори озодагароиро ба идеологияи наҷодпарастонаи худ табдил дода, ба дигар наҷодҳо генотсид чорӣ карданд. Мурофияи Нюренбург солҳои 1945/46 ғаъолияти ҷинояткории фашистонро маҳкум намуд ва назарияи “ориёӣ” дар адабиёти таърихӣ мавриди танқиду таҳдид қарор гирифт.

Осори хаттӣю омӯзишҳои ҳарҷонибаи Осиёи Марказӣ аз ҷониби олимони бурунмарзӣ пурра сохтанд, ки ин минтақа маркази асили пайдоиши инсон ва тамаддуни ориёӣ аст. Он бо хусусиятҳои ҷуғрофӣ, иқлимию табиӣ, фароҳдоманию бузургӣ, зебоию хурраи бихишти рӯи заминро мемонад ва ба пайдоиши инсон пурра мутобиқат мекунад.

Воқеан, дар ин сарзамин, ҳанӯз 18 ҳаз. сол пеш аз солшумории масеҳӣ давлате бо номи “Таҷиг” ва 12 ҳазор сол баъд (дар ҳаз. VI-V п. аз м.) давлатҳои дигар - Бохтар, Суғд, Хоразми Бузург ва якҷанд вилоёти мустақили ориёӣ ба вучуд омада буданд. Геоморфологияи он низ бо худ хусусияти хос дорад ва хеле гуногуншакл аст. Онро аз се ҷониб кӯҳҳои осмонбӯси то баландии 7500 м (қуллаи Исмоили Сомонӣ) аз сатҳи баҳр қомат ороста, дар шарқ қаторкӯҳҳои Помиру Олой, дар шимол Тиёншон, Талас - Олтой, дар ҷануб - Ҳиндукуш ва теппакӯҳҳои Копедог то баҳри Ҳазар фаро гирифта шудааст. Паҳнояшро дашту биёбонҳои кабиру фароҳи Қароқум, Қизилқум ва водии зарнигор ташкил медиҳанд. Доманакӯҳҳои Читқол, Бӯстонӣ, Шаҳристон, Зарафшон, Ҳисор, Дарвозу Қаротегин, Шоҳдара ҳама дорой манзараҳои зебою дилрабо, кӯлу дарёҳо ва чашмасоронанд.

Наҷибии ин минтақа боз дар он зоҳир гаштааст, ки дар маркази ҷарҳи Замин - дар зери самти ҳаракати Оғтоби нурафшон ҷойгир аст. Дар болояш аз қисмати шарқӣ-ҷанубии осмон ба шимолу ғарбӣ галаситораҳои хатти “Қаҳқашон” ҷойгир шудаанд ва аз шафоати ҳафт сайёраи силсилаи оғтобӣ - Қамар (Моҳтоб), Аторуд - Уторид, Тир, (Меркурий), Зухра (Венера), Зухал (Сатурн), Муштарӣ (Юпитер), Миррих (Марс) ва Оғтоб (Хуршед) баҳравар аст [7, 69-70]. Ҳар яки ин сайёра бо қонуниятҳои асил дар нигоҳдорӣ ва рушди сайёраи Замин дар тӯли ҳазор сол бо ҳамгироии якдигар мутасаддӣ гаштаанд. Дар ин радиф ақидаи Хоҷа Ҳофизро доири нақши ҳар яки ин сайёраҳо дар пешрафти таърихи инсон дар Замин ба ҳисоб гирем, чунин тартиб акс меёбад. Ҷ, замони худро давраи Қамар номбар кардааст, ки воқеан аз ҳазораи 1 масеҳӣ оғоз ёфтааст. Шаш давраи аввалин ба шаш сайёраҳои дигари номбаргашта тааллуқ доранд. Пас ин давраҳо ба ҳазораҳои давраи Каюмарс, Ҷамшед, Заҳҳок, Фаридуну фарзандонаш ва ду ҳазор соли ҳукумати Каёнӣёну Ҳахоманишҳо рост меоянд.

Бо хусусиятҳои иқлимии худ ин минтақа як қисми томи маркази “Ҳилоли ҳосилхез” - аввалин ҳавзаи пайдоиш ва рушди маданияти кишоварзиро ташкил медиҳад. Масоҳати он аз ибтидо дар ғарб аз Осиёи Наздик – Анатولی ва Вавилон то ба доманакӯҳҳои Помир ва қаторкӯҳҳои Қафқоз мерасид. Дар шарқ водии ҳосилхези рӯдҳои Омӯ, Сир ва Зарафшонро фаро гирифтааст. Сарҳади шимолии минтақаи “Ҳилоли ҳосилхез” баҳри Сиёхро убур мекунад ва марказаш дар Осиёи Сағир, дар миёни соҳилҳои баҳри Ҳазару Ҳалиҷи Форс ҷой дорад. Дар умум се минтақаи “ғавҳораи инсон” шуморидашуда ба марзи “Ҳилоли ҳосилхез” ворид шудаанд ва як “ғавҳора”-ро ташкил додаанд.

Ин марз ба он хотир номи “Ҳилоли ҳосилхез”-ро гирифтааст, ки аз ғарб ба шарқ шакли ниммоҳаро дорад [10, 13-14]. Умри киши гидрогеологияи замин дар қисмати шарқаш, дар минтақаҳои Помиру Дарвоз ва Қаротегин ба 2-3 млрд. сол

мерасад. Ғафсии қисмати маъдани он тахмин 10 км-ро ташкил медиҳад [3, 36]. Тамаддунҳои минбаъдаи Мисрӣ, Бобулӣ, Ҳетӣ, Ливихо, Урарту ва дигарҳо паёпай 1000-2000-солаҳо баъдтар аз давлатҳои ориёӣ низ дар ҳамин ҳалқаи ниммоҳа ба вучуд омадаанд. Агарчи ин тамаддунҳо хусусиятҳои хоси худро дошта бошанд ҳам, аммо дар маҷмӯъ маҳсули хиради инсонанд, ки аз доираи ҷаҳонбинии дар муҳити мушаххаси табиӣ-иқлимӣ бавучудодаи он рӯй додаанд.

Дар китоби “История древнего Востока” навишта шудааст: “Миср, ки аз лиҳози ҷуғрофию табиӣ барои пешрафти фарҳангӣ шароитҳои хуби мусоид дошт, дар охири ҳаз. VI т. м. қабоиلى Саҳара, саҳроҳои Ливия, вилояти Эфиопияи имрӯза ба инчо кӯчида муқимӣ гаштанд ва тадриҷан “ҳалқияти мисриҳо”-ро ташкил доданд” [5, 13-14]. Аммо муаллифи ин сатрҳо аз таърихи пайдоишу тааллуқоти наҷодии қабоиلى номбурда маълумот наҷодааст, чунки дар ин биёбонҳои сӯзони кумзор беобу гиёҳ, насли инсон тавлид шудаю зист карда наметавонист. Онҳо муҳочироне буданд, ки дар ҷустуҷӯи макони зисти нав чун роҳгузар аз ин саҳроҳо ба соҳилҳои хушиқлими Нил расиданд. Олими маъруфи тоҷик Шерзод Абдуллозода санади пайдоиши ин тамаддунро мушаххас карда, навиштааст: “Марказҳои сиёсӣ фарҳангӣ дар Миср, дар саргах ва резингоҳи дарёи Нил (мавзёҳои муносиби зироатчиӣ), тахминан дар солҳои 2900 т.м. ба вучуд омаданд. Дар ташаккули тамаддуни Байнаннаҳрайн бошад, ҳиссаи арзанда доштани қабоиلى кӯчии ориёӣ, аз баҳс берун аст”.

Ҳодисоти муҳочирати паёпайи мардумони ориёӣ ба манотиқи дигар, лашкаркашиҳои бепоёни қабоиلى бадавӣ ва давлатҳои абарқудрати навбунёд ва мулкҳои онҳо, аз он хабар додаанд, ки гӯё меҳани онҳо бо нафосати табиаш маҳз ба хотири тавлиду рушди фарҳанги аслии моддию маънавии инсон ва густариши он ба ҷаҳон офарида шуда бошад. Наслҳои нави инсон ба хотири баҳрабардорӣ аз ин неъматҳои офаридаи мардуми он задухӯрдҳои зиёде содир кардаанд. Олимонӣ сайёҳон ба омӯзишу таҳқиқи асрорҳои иқлимию табиӣ он машғул шуданд ва чун “оромгоҳи Бобои инсон” ба зиёратгоҳи зоирони ҷаҳон қарор гирифт. Таърих гувоҳ аст, ки ягон минтақаи дигари ҷаҳон бо ин дастур боиси истифодаи дигарон қарор наёфтааст. Дар садсолаҳои охир (асрҳои XIII-XX), дар ин сарзамин нуфузи мардуми ғайриориёӣ туркҳо, муғулҳо, қирғизҳо, туркманҳо, қазоқҳо ва ўзбекҳо боло баромад. Дар таркиби онҳо боз даҳҳо қавмҳои дигари дар русуми чорводорию саҳрогарди қарордошта, бо истифода аз фарҳанги ориёӣҳо давлату тахт оростанд. Дар ибтидои асри XX Ҳукумати Шӯравӣ ин минтақаро бо марказҳои муҳимтари фарҳангиаш ба қабоиلى ғайриориёӣ арзонӣ гардонд ва соҳибватанонро ба як қисмати кӯчаки кӯҳии аввалин меҳанашон маҳдуд гардонд.

Рӯйдоди ҳодисаҳои таърихию табиӣ гоҳо қисматсозу гоҳо ғоҷианок дар ин сарзамин ҳатман ҳикмате доштанд, ки боиси аз нав эҳғардӣ шаванд. Бо ҳидояти азали дар оғози ҳазораи нави духазорум ба ин баҳш заминаи воқеӣ ба вучуд омад. Соҳибистиклолии тоҷикон воқеӣ гашт. Давлати тозаташкили онҳо - Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дастгоҳ ба ҳифзу рушди тамаддуни ниёгон ба худ масъулият гирифт. Дар он насли нави нобиғаҳои сиёсӣ, илмию адабӣ ва фарҳангии миллӣ аллақай барои фарҳанги баландғояи илҳомбахш замина тайёр карда истодаанд. Ҳидояти Пешвои миллат, Раиси ҷумҳур - Эмомалӣ Раҳмон: “Шукронаи ин давлат кунед!” бе муболиға садои аз тӯли қарнҳо бафалакпечидаи ниёгон аст.

Бисёр паҳлуҳои фарҳанги ориёиро адабиёти чинӣ, юнонию румӣ, арманию туркии қадима дар худ таҷассум кардаанд. Ба равшангардонии шуълаи он дар охири асри XIX пайдоиши илми нави соҳаи таъриху фалсафа “Диншиносӣ” нақши амиқ гузошт. Дар соли 1873 аввал дар Женева якто, соли 1876 дар Ҳуланд чорто, соли 1884 дар донишгоҳи Брюссел кафедраҳои диншиносӣ ва соли 1885 баҳши маҳсуи илмҳои динӣ дар Донишгоҳи “Сорбон” ташкил ёфтанд. Соли 1910 кафедраи динҳо дар донишгоҳҳои Берлин, Лейпциг ва Бонн ба вучуд омаданд [10, 11]. Дар натиҷа, ҳулосаи умумие ба вучуд омад, ки инсон дар ҳазораҳои 40-25 п. аз

м.[10, 21] – (зинаи мезолит) ба шакли боварию эътиқод ва динҳо аллакай манбаъҳои маънавии худро эҷод кардааст. Ҷаҳонбинии он бошад, дар шинохти ягонагии олам ифода ёфтааст.

Адибон, файласуфон ва таърихшиносони олам ба хоҳири равшанӣ андохтан муҳтавои маънавии ориёӣҳоро ба осорҳои адабӣ -“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, достонҳои “Ғаршоспнома”-и Асадии Тӯсӣ, “Барзунома”-и Атоии Розӣ, “Вис ва Ромин”-и Фаҳриддини Ғургонӣ, ашъори Рӯдакӣ, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Бедил, Ҳофизӣ Шерозӣ ва бисёре аз дигарон рӯ оварданд. Нобигаҳои олам - Ғиётею Ғюго, Пушқину Митскевич, Хайневу Чернишевский, Толстою Есенин, Франкою Барес ба номи онҳо ситоишҳои арзанда ирсол намуданд. Ғете дар така ба осори Бедил, Саъдию Ҳофиз ва дигар адибони варзидаи форсу тоҷик асари махсус бо унвони “Девони Шарқ ва Ғарб”-ро офарид. Пушкин дар сабки “Шоҳнома” асари бадеӣ-таърихӣ “Руслан ва Людмила”-ро ба вучуд овард.

Тавассути тарҷумаҳо “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, рубоҳои Хайём, “Бӯстон”-у Гулистон”-и Саъдӣ, ашъори Ҳофиз китобҳои рӯимизии донишмандони олам гаштанд. Шиносии аврупоӣҳо ба “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳанӯз дар асри XV111 аз тарҷумаи шарқшиноси англис У. Ҷоне шинос шуда буданд. Л. Ланглеи англис тарҷумаи “Шоҳнома”-ро бо услуби наср анҷом дода буд. Шарқшиносии франсавӣ Валенбург ва Амаде Журден дар асрҳои XV111-X1X ба таблиғи “Шоҳнома” гузаштанд. Шарқшиноси фаронсавӣ Жюль Мол дар асри X1X, дар тарҷумаи пурраи “Шоҳнома” 50 сол сарф кард. Дар ин аср ва солҳои дигар “Шоҳнома” дар Нидерландия, Олмон, Россия ва дигар мамлиқ тарҷумаю нашр гашт.

Мадрақаҳои номбурда собит кардаанд, ки иттиҳорӣ ба қонуниятии ягонагӣю алоқамандии Замину Кайҳон тавассути динҳои худ, пеш аз ҳама, дар мафкураи ориёӣҳо ба вучуд омадааст. Муаллифон Дякова, Т. Барроу, С.Нафисӣ, М. Муъин, Пури Довуд, Аҳмадали Кӯҳзод, М. Рашшод, Стеблин-Каменский, Ҷаводпур адиби шинохтаи тоҷик Муҳтарам Ҳотам ва бисёри дигароне, ки дар боло зикр шудаанд, минтақаи номбурдаро “нофи замин” ва маркази тамаддуни ҳоси то ориёӣ ва ориёӣ шуморидаанд. Тибқи ахбори онҳо, ба ин сарзамин намояндагони сайёраҳои Кайҳон - эзадҳо (фариштаҳо) фуруд омада, бо шоҳони заминӣ издивоҷ карданд ва ба тавлиди фарҳанги малакутӣ асос гузоштанд. Маркази фурудонии онҳо дар ҳудудҳои манотиқи бихиштосои шарқии Бадахшон, ғарбии Чин - аз Хутан то доманақӯҳҳои Тиёншон ва қисматҳои ғарбию ҷанубии он қарор гирифтааст.

Махсусан, Муҳтарам Ҳотам дар ин ҷода хизмати назаррасро иҷро кардааст. Ӯ дар осори бадеию таърихӣ худ - “Ҳисор дар бомдоди таърих”, (Душанбе, 2011.-151 с.); “Эрони гумшуда” (Душанбе, 2012.-681 с.); “Ҳинди гумшуда”(2015.-782 с.) ва зиёда аз 100 мақолаю ахбороти худ тамаддуни то ориёӣю тоҷиконро пайгирӣ намуда, бисёр масоили ҷолиби диққатро ошкор кардааст. Ӯ дар мақолаи худ - «Устод Шенраб ва кишвари Тачиг: 18 000 сол пеш аз ин» доири қадимтарин насли инсон будани тоҷикон маводи пурқиматро ба таъъ расонидааст. Устод Тонпа Шенраб чун ҳақими бузург ба дунё омада, умри зиёд дидааст. Асарҳои ӯ, - «Ганҷур», ва «Данҷур»-ро ровиёни чинӣ, муғулӣ, бирмагӣ, японӣ, туркӣ, хантӣ, мансӣ ва ғайра бо талқин ба таври васеъ истифода кардаанд. Дар ин сарчашма, кишвари дар параллели ҷуғрофӣю номбурда вучуддошта, Олмо Лунгринг номбар шудааст [9, 4].

Шарҳи ҳоли Тонпа Шенраб Миво ва ҷуғрофиёи пайдоиши ойини ӯ чун шахси малакутӣ, бо номи Олмо Лунгринг-Тачиг, дар самти ғарбии Тибет бо фарогири Тоҷикистони кунунӣ тавсиф шудааст. Бо тарҳи ҷуғрофияш ин кишвар аз се як қисми ҷаҳонро фаро гирифта, шакли нилуфари шукуфтаи ҳаштбарг ё сурати чарҳи ҳаштдандонадорро доштааст. Дар маркази кишвари Тачиг кӯҳе бо номи Юнгдунг Гутсег, чун «Свастикаи Нуҳ Аҳром» қад қашида буда, рамзи абадият ва вайронинопазирии онро ифода мекард. Боз нуҳ свастикаи дигар рамзи нуҳ

тариқати Бонро ташкил медоданд. «Аҳолии ин кишвар – Таҷиг бо шаклҳо ва овознавишти гуногун – тағзик, тазик, таҷик, стакзик, Ткаҷик, Тацик ва ғайра зикр шудааст». Ин тасвирот дар тавсиф ба кӯхи Меру (Помир), чаҳор дарё - Панҷу Вахш ва Зарафшону Сирдарё иртиботи бевосита дорад.

М. Ҳотам аз китоби «Дайри тибетии Юнгдрунг Бон воқеъ дар Ҳинд» (с.1983) овардааст: Дар маркази он кӯхи Юнгдрунг Гудсег қад афрохтааст. Дар доманаи ин кӯх чор дарё (Панҷ, Вахш, Омӯ ва Сирдарёи ҳозира) ба чор самт қорӣ мегарданд. Кӯх бо боғҳову қасрҳо ихота ёфтааст. Дар самти ҷанубии он кохи Барпо Соге воқеъ аст, ки Тонпа Шенраб дар он ба дунё омадааст. Дар самтҳои ғарб ва шимоли ин кӯх кохҳои бунёд ёфта буданд, ки дар онҳо зан ва фарзандони Тонпа Шенраб иқомат мекарданд. Дар шафати шарқии онҳо маъбаде бо номи Шампо Лхатсе воқеъ гашта будааст». Вилояти марказии Олмо Лунгрингро таҷаммуъи кохҳо, дарёҳо, боғҳо ва кӯхи Юнгдрунг ташкил медоданд. Вилояти миёна (Барлинг) аз дувоздаҳ шаҳр иборат будааст, ки чаҳортои онҳо ба чаҳор самти дунё менигаристанд. Вилояти сеюм (Талинг) заминҳои берунии кишварро муттаҳид карда будааст. Ин се вилоятро се дарё: Вахш, Панҷ ва Омӯ ва силсилакӯҳҳои барфпӯш ихота мекарданд.

Бо маълумотҳои муҳаққиқони номбурда, то имрӯз се нусхаи шарҳи ҳоли хаттии Тонпа Шенраб боқӣ мондааст. Нусхаи қадимтарин ва кӯтохтарини он шарҳномаҳо «Доду» («Ҳикматҳо») ва асари дигар дар ду ҷилд «Зермиг» («Чашми гузаро») ном доштаанд. Ин китобҳо мутаносибан дар асрҳои X-XI м. навишта шуда будаанд. Китоби сеюм, дар 12 ҷилд бо номи «Дурахшон», ки гӯё ба тариқи ваҳй омада будааст, аз ҷониби Лонден Нингпо ном роҳибе дар асри XIV нигошта шудааст. Дар ин росто, гуфтан зарур мешавад, донишмандон, баҳусус сайёҳон шояд ин вожаи тоҷикро дар асрҳои X- XI ба истеъмолот ворид сохтаанд.

Ин мадрақаҳо, ҳамчунин хабар додаанд, ки ҳудоҳо ва эзадҳо ба ин сарзамин бо тоҷи равшани пурдурахши нукрафои болои сардошта фуруд омадаанд. Ворисони онҳо шоҳони тоҷдор, бо эътиқод бо ҳодисоти табиӣ, ба монанди барқ – Индра (яке аз ҳудоҳои ҳиндувон), ҷирмҳои осмонӣ ситорагон - бо вожаи Варуна, Митро - хуршед, Агнӣ – оташ Моҳ, Тиргон ва ғайра меҳри хешро зоҳир кардаанду бо шукрона аз онҳо аз бадкирдорию беадолатиҳо дури ҷустаанд. Чунин будааст, ки дар заминаи оини Бон тадриҷан динҳои яздонпарастӣ (ба Худо-Ҳурмузд) наздик - “Каюмарсия” ва “Зарвония”, ки муҳтавоияшон дар муборизаи нур бо зулумот ва некӣ бо бадӣ ифода меёфт, ба вучуд омадаанд.

Бо маълумотҳои адабиёти Ведой 15 000 то 3 000 сол пеш аз пайдоиши таълимоти Тонпо Шенраб силсила муҳоҷиратҳои гурӯҳҳо ва қавмҳои тоҷигон, ки хатту алифбои худро низ доштанд, ба минтақаҳои гуногуни дунё сурат гирифта будааст. Дар натиҷа, ҳарчанд ки номи кишвар ва забони онҳо тағйир пазируфта бошад ҳам, вале номҳои мавқеияти ҷойгиршудаи кӯҳҳо, маҳалҳо, дарёҳо дар хотирашон мондааст, ки дар самти ҳаракаташон онҳоро такроран номгузорӣ кардаанд.

Рисолаҳои «Ҳиндуҳо», «Русҳо-Славянҳо», «Немисҳо», «Тамаддунҳои муҳоҷир» низ ёдовар шудаанд, ки тоҷигон ҳанӯз зиёда аз 20 ҳазор сол пеш соҳиби умумияти забониву қавмӣ доштанд ва ба аксари халқҳои дунё аз лиҳози наҷодӣ ҳешутабор шуда будаанд [10, 45]. Ба онҳо бо дарозии таърих таҳсиrotи урфу одат, маросим ва маънавиёти худро гузаронида, тамаддуни на ҳиндуаврупой, балки тамаддуни ориёии эрониро бунёд кардаанд.

Тоҷигон дар тӯли қариб 20-30 ҳазорсолаҳо бар ҳиҷратҳои паёпай машғулбуда ва ному забонҳои худро гумкарда (таҳминан дар ҳаз. VII- VI п.м.) тамаддуни нав эҳё намуданд, ки бо ишораҳои мадрақаҳо дар Балхи кунунии воқеъ дар шимолии Афғонистон сурат гирифтааст. Ин маконе буд, ки бо ахбори адабиёти Авестой Каюмарс ба Замин фуруд омада, ин шаҳрро асос гузоштааст. Ҳангоме ки ӯ бо фарзандонаш машғули сохтмон буд, марде ба суроғаш омад. Ёро аз дур нашинохт,

чун наздик шуданд ва кӣ будани онро аниқ кард, гуфт: “Бал ахун лӣ би таҳқиқ” (аниқ, ки бародари ман аст) [1, 62]. Баъд аз ин шаҳр бо номи Балх овозадор шуду чун маркази ҳукумати “Пешдодиён” ва “Каёниён” хизмат кард. Баъдтар муҳаққиқи юнонӣ Ҳеродот ба он унвони “модар”-и шаҳрхоро дод.

Бархе аз таърихнигорон санади таваллуди асосгузори идеологияи ориёӣ Иброҳими Зардуштро дар ҳудуди 660 п.аз м. а.VII ва гурӯҳи дигар дар солҳои 1500 1000 (байни аа. XV то X т.м.) тахмин кардаанд [13, 90]. Таърих бошад, далели муҳимтару аниқтарро дар ёд дорад. Зардушт дар овони пирӣ ба боргоҳи шоҳи Каёнӣ - Гуштосб расид, ки тахминан ба охири ҳазораи VI ва оғози ҳазораи III то м. рост меояд, ки аз нишондодҳои аввала дида хеле барвақтар аст. Ин санад тасодуфӣ нест, дар таърихи ҷаҳонӣ ба давраи оғоз ва густариши нуфузи филизот дар ҳаёти инсон рост омадааст. Зухури таълимоти ӯ ба пешрафти фарҳанги модии ориёӣ, дар истеҳсолоти кишоварзӣ дар шакли “ҷомаҳои деҳгонӣ” (дехотӣ) ва маънавӣ бо эътиқодҳо ба чирмҳои кайҳонӣ, ҷисму ҳодисоти табиӣ ва баъд, динҳои бузурги тавҳидии яктопарастии ориёӣ - Зардуштия ва ҳиндуориёӣ – Буддоия (с.560 т.м.) хеле барвақт зоҳир шуда буд.

Ахбори мадрақаҳо дар маҷмӯъ чунин натиҷаи воқеъ доранд. Дар ҳазораҳои V-VI п.м. (замони подшоҳии Ҷамшед) дар Байнаннаҳрайн (байни рӯдҳои Дачла ва Фурот) аввалин марказҳои сукувати одамон ба вучуд омаданд, ки бештарашон бевосита ба қабоили сомӣ ва ориёӣҳои ҷанубию шарқии Эрон тааллуқ доштанд. Ин сарзамин минбаъд бо унвони кишвари Басраю Ироқ машҳур гашт ва якҷоя бо Ҳинд, Порс, Ҳичоз, Яман, Турк, Ҳазар, Чин, Рум, Рус, (Илан) Олондар ҳазораи III п. аз м. ба шоҳаншоҳии Фаридун – Эрон тааллуқ доштанд.

Идороти Фаридунӣ дар тамаддуни минбаъдаи Шарқӣ бо унвони шоҳаншоҳӣ ва дар Ғарб – импературӣ қабул гардид. Рукнҳои шоҳаншоҳии Фаридунӣ бо такмилоту навовариҳои маъмурӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Каёниён, Куруши Кабир ва Дорои I-и Бузург то давраи истилоғариҳои Искандари Мақдунӣ (с. 336-326 т.м.) идома ёфтанд.

Дар қисмати ғарбии Эрон давлати бузургу абаркудрати Ошур таъсис ёфта буд, ки бо русуми Каёниён муомилоти шартӣ: насияфурушӣ, вомҳои нузулӣ, ҳуччатҳои озод (чекҳои хусусӣ) чорӣ карда буданд. Ориёӣҳои ба Ҳиндустон кӯчида, баъди 600 соли зухури Зардуштия дини буддоиро ба вучуд оварданд ва ба оғози тамаддуни “Ҳиндуориёӣ” замина гузоштанд. Ин тамаддун бо ниҳодҳои ғоявии худ ба оини Бон чунон наздикӣ дорад, ки сарчашмаҳои ибтидоӣ асосгузори Буддоия - шоҳзодаи ҳинду Гаутам Шакямунро шогирди устод Тонпа Шенраб гуфтаанд.

Густаришу фароҳгардии фарҳангӣ маънавии ориёӣ, дар осори донишмандони юнонӣ румӣ: Ҳеродот, Фукидид, Плутарх, Ксенафон ва ҳафрийтҳои дар ҷазираи Крит (дар Юнон наздик ба а.IX - VIII т. м.) хеле равшану возеҳона тасвир шудааст. Онҳо тасдиқ кардаанд, ки ақоиди динии Юнони бостон аз бисёрхудоии навъи ориёӣ манша гирифтаанд. Дар ашъори Ҳомер муҳочирати ҷаҳор ақвоми ориёӣ Ашёнҳо, Ионианҳо, Дуриёҳо ва Аеолиёнҳо ба Ғарб зикр шудаанд. Аз миёни онҳо Аеолиёнҳо аз нимҷазираи Балкан гузашта, дар соҳилҳои ғарбии Осиёи Хурд маскун гаштаанд. Сокинони қисми шарқии он бошанд, ин сарзаминро бо номи онҳо “Аюиён” ва баъдан Юнон номгузорӣ карданд. Ин гуфтаҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар аҳди шоҳаншоҳи эронӣ Фаридун (ҳаз. VI т. м.) сокинони аслии Юнонро наслҳои ориёӣ ташкил додаанд. Зеро дар замони нашъунамои шоҳаншоҳии Эрони Фаридун, қисмати ғарбии он дар ҳаёти Рум, Рус, Олон (Илан) бо номи Сармон (Рум) таъсис ёфта буд. Бесабаб нест, ки донишмандони юнонӣ Руми қадим чун тарғиботчиёни ғаёли фарҳанги маънавию модии ориёӣҳо баромад кардаанд. Бохтарро кишвари “ҳазор шаҳр” ё модари шаҳрҳо ва макони қадимаи зироаткорӣ, чорводорӣ, боғу тоқпарварӣ номидаанд. Масалан, дар мавриде ки Куруши Кабир ин ҳавзахоро ба тобеоти худ даровард, танҳо дар як қисмати Эрони Фаридунӣ – Мод 1200 шаҳрро ёдоварӣ

кардаанд. Муаррихи римӣ Квинт Куртсий Руф навиштааст: “Хоки Бохтар хеле гуногун аст... дар он харгуна дарахтон ва тоқҳои ангури калон-калони сершира мерӯянд; замини ҳосилхезро чашмаҳои бисёре обшор мекунад; дар ингуна заминҳо гандум мекоранд, заминҳои дигар чарогоҳ мебошанд” [6, 8]. Ё ки Ҳеродот гуфта буд: «Куруш подшоҳи сода, баландҳикмат ва родмарди шучоъ буд. Ӯ порсонро аз боч додан раҳонид ва соҳибони империяи ҷаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид».

Куруш ва Доро аз хонадони Ҳахоманишҳо, ки аз пушти хусравони Каёнӣ буданд, дар тӯли қариб 300 сол дар Ғарб то гулӯгоҳи Дарденел, баҳри Миёназамин, дар Шарқ рӯдҳои Синду (Ҳинд), дар Шимол дарёи Гургон, кӯҳҳои Қавқоз ва дар Ҷануб Халиҷи Форс ва нимҷазираи Арабистонро дар ихтиёр доштанд. Ин давлат бо воситаи «Эълумияи ҳуқуқи башар» ба ҷаҳон тартиботи маъмурии вилоятдориро бо вологии қонун мерос гузошт. Меъёрҳои сиёсӣ, моддию маънавии он аз ақидаҳои яктопарастӣ – ягонагӣ, иттиҳоди таҳаммулпазиронаи миллатҳо, адолати раиятдорӣ ва санадҳои ахлоқӣ манша мегирифтанд. Идеологияи сиёсии Курушу Доро, ки аз ақидаҳои тавҳидии Зардушт асос ёфта буд, дар ин манотик бисёрдинию гуломдориро маҳдуд сохт ва динҳои қабилавиро аз таҳдиди динҳои ашрофон озод кард ва фарогири ҷаҳони қадима гашт.

Адабиёт

1. Абӯалӣ Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Иборат аз 2 ҷилд Ҷ.1./А.М. Балъамӣ.-Техрон, 1380/2001.- 380 с.
2. Алексеев В.И. Становление человечества. Монография / В.И. Алексеев – М.: Политиздат, 1984.-256 с.
3. Баротов Р. Горы и недра Таджикистана. Монография /Р.Баротов – Душанбе: Ирфон, 1989. -233 с.
4. История таджикского народа. Т. 1. /- Душанбе, 1998.-317 с.
5. История древнего Востока. Изд. второй. /– М.: Высшая школа, 1988. -312 с.
6. Мирхонд. Равзату-с-сафо фи сирати-л-анбиёи ва-л-мулуки ва-л-хулафо. Ҷ.1. / пешгуфтор ва таълифоту ҳавоии Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2004.-438 с.
7. Муҳаммад Ғаззоӣ. Насихату-л-мулук. / М. Ғаззоӣ. – Душанбе: Ирфон, 1993. -180 с.
8. Назаров Ҳ. Нақши эронӣ – тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон. Монография/ Ҳ. Назаров. - Душанбе, 2005.
9. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. Монография / Э. Раҳмонов.- Душанбе, 2006. -230 с.
10. Ҳазраткулов М. Ориёӣҳо ва тамаддуни ориёӣ. Монография / М.Ҳазраткулов-Душанбе, 2006. -217 с.

ТАРБИЯИ ИНТИЗОМИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ВАЗИФАШИНОСӢ – ГАРАВИ ПЕШРАФТ ВА МАҲСУЛНОКИИ МЕҲНАТ

Носиров Саъдулло Шукулов – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ, сардори шӯъбаи таъбу наири Донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992-93-531-17-71; E-mail: nosirov1965@mail.ru

Дар мақола сухан дар бораи тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ рафта, муаллиф мушкилоти сари вақт иҷро нагардидан ва ё иҷроии бисифати супоришу вазифаҳои ба зиммадоштаро дар бархӯрдор набудан аз ин унсuri тарбия мебинад.

Дар ҳамаи самтҳои фаъолияти инсон тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ гарави нешравиҳо буда, дараҷаи муваффақият ва самаранокии меҳнат, истеҳсолот ва соҳаи хизматрасонӣ аз он вобастагӣ дорад. Тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ дар ташаққули инсон ва нақшии вай дар ҷомеаи шахрвандӣ, назар ба дигар ҷузъҳои таркибии тарбияи шахрвандӣ, аҳамияти бештаре дорад.

Муаллиф аҳамияти тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносиро дар ташаққули маҳорату малака ва қобилияти муҳассилин, ҳамчунин дар ҳаёти инсон ва нешрафти ҷомеа шарҳ дода, ҷорӣ намудани онро дар барномаҳои тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии кишвар муҳим меҳисобад.

Калидвожаҳо: интизоми истеҳсолӣ, вазифашиносӣ, маҳорат, санъат, фарҳанги роҳбарӣ, истифодаи принципҳо, фаъолияти меҳнатӣ, муҳити солим, муваффақияту дастовардҳо, сарфаи вақт, маҳсулнокии меҳнат.

ВОСПИТАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ И ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ – ЗАЛОГ УСПЕХА И ПРОДУКТИВНОСТИ ТРУДА

Носиров Саъдулло Шукуроевич - кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных наук, заведующий отделом издательства и печати Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992 93-531-17-71. E-mail: nosirov1965@mail.ru

В статье затрагивается проблема несвоевременного исполнения и некачественного выполнения в учреждениях и предприятиях поручений, задач, распоряжений, приказов и пр.

Во всех сферах человеческой деятельности производственная и исполнительная дисциплина являются залогом успехов, будь она сферой духовной культуры, производства материальных благ или сферой обслуживания. От качества производственной и исполнительной дисциплины зависит степень успеха и эффективность работы человека, производства и сферы обслуживания. Воспитание производственной и исполнительной дисциплины человека имеет не меньшее значение в формировании человека и гражданина, его социальной роли в гражданском обществе, чем другие составные элементы гражданского воспитания.

В связи с этим данная статья направлена на изучение воспитания производственной и исполнительной дисциплины в общеобразовательных учреждениях и высших учебных заведениях, на роль и значение данного воспитания в формировании навыков, умений и способностей обучаемых.

Ключевые слова: производственная и исполнительная дисциплина, умение, искусство, культура руководства, использование принципов, трудовая деятельность, здоровая среда, успехи и достижения, экономия времени, продуктивность труда.

EDUCATION OF INDUSTRIAL AND EXECUTIVE DISCIPLINE - EARNEST OF SUCCESS AND PRODUCTIVITY OF LABOR

Nosirov Sadullo Shukrulloevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities, Head of the Department of Publishing and Printing of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: +992 93-531-17-71. E-mail: nosirov1965@mail.ru

The article analyses the problems of untimely and improper execution in enterprises and agencies, tasks, divisions, orders, etc.

In all spheres of human activity, the productive and executive discipline is the key to success, whether it is the sphere of spiritual culture, the production of material goods or the sphere of service. From the quality of the production and executive discipline depends the degree of success and effectiveness of human work, production and service.

The upbringing of man's productive and executive discipline is of no less importance in the formation of man and citizen, his social role in civil society than other constituent elements of civic education.

In this regard, this article is aimed at studying the education of production and executive discipline in general education institutions and higher education institutions, the role and importance of this education in the formation of skills, abilities and abilities of trainees.

Key words: *production and executive discipline, skill, art, leadership culture, use of principles, labor activity, healthy environment, successes and achievements, time saving, labor productivity.*

Тарбия, ки падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ мебошад, барои рушди инсон ва умуман барои ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият замина мегузорад. Тарбия баҳри тараққӣ ва пешрафти ҷомеа хизмат менамояд. Аз ин лиҳоз, тарбия ҳамчун фаъолияти махсус бояд бошуурона ва мақсаднок ба роҳ монда шавад.

Бояд гуфт, ки мақсад ва вазифаҳои тарбия дар ҳар даври замон тибқи талаботи инкишофи қувваҳои истеҳсолӣ ва муносибатҳои он роҳандозӣ мешавад.

Хусусияти хоси тарбия нисбат ба дигар омилҳои инкишофи шахсият дар он аст, ки тарбиятдиҳанда шуурона мақсади муайян мегузорад ва барои ноил шудан ба он саъю кӯшиш намуда, воситаҳои амалӣ гардонидани мақсадро пайдо мекунад.

Вобаста ба ин дар тарбияи шахрвандӣ, ки унсурҳои таркибии он зиёда аз 30-то мебошанд, тарбияи интизоми истеҳсолӣ (дар баъзе маъхазҳо интизоми иҷронамӯй омадааст) ва вазифашиносӣ яке аз ҷойҳои асосиро ишғол менамояд.

Ҳар кадом ҷузъҳои таркибии тарбияи миллӣ дар ташаккул ва рушди инсон ҳамчун шахсият нақши худро мегузорад ва аз ин тарбияи интизоми истеҳсолӣ (иҷронамӯй) ва вазифашиносӣ истисно нест.

Ин ҷо мо тасмим гирифтаем, ки назари хешро роҷеъ ба тарбияи интизоми истеҳсолӣ (иҷронамӯй) ва вазифашиносӣ ибраз намуда, хусусият, моҳият ва зарурати мубрамияти онро дар шароити муосир қадри имкон шарҳ диҳем.

Пеш аз ҳама, тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ омили пешрафт, сифати меҳнат ва истеҳсол, гавари маҳсулнокии меҳнат ва билохира, ноил шудан ба дастоварду қомебиҳо дар самти фаъолият махсус меёбад, ки моҳияти он дар ҳамин таҷассум ёфтааст.

Барои он ки моҳияти масъалаи мавриди назар ба ҳамагон, бахусус ба мутахассисони ҷавон равшантар гардад, зарур донистем, ки аввалан мафҳуми интизомро, каме ҳам бошад, шарҳ диҳем. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маъноҳои ин вожаҳо дарёфтаем: интизом (аз арабӣ) - тартиб ва низом, дуруст сохта шудан, ҷо ба ҷо будани қорҳо, батартибӣ, ба тартиб даромадан [5].

Интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ маънии **интизоми иҷронамӯиро ифода карда, мазмуну муҳтавои он иҷроиши сифатноку батартиби супоришҳои нақшавӣ, дастурҳо, амру фармонҳо ва қарорҳоро дар муҳлати муайянишуда дарбар мегирад.**

Таҷрибаи бисёрсолаи фаъолияти меҳнатӣ нишон медиҳад, ки баъзан талаботи низомномаҳо, дастурамалҳо, қонуну қарорҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои, ки иҷроишашон дар сатҳи зарурӣ бояд таъмин шавад, иҷронашуда мемонад.

Бояд гуфт, ки риоя нагардидани интизоми меҳнат, вайронкунии қоидаҳои тартиботи дохила, саркашӣ аз супоришу вазифа ва уҳдадорӣҳои базиммадошта ё худ сари вақт иҷро нагардидани қонуну қоидаҳо, амру супориш ва фармониҳо аз ҷониби бархе аз мутахассисон дар ташкилоту муассиса ва қорхонаҳо аз қастагии тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ дарак медиҳад.

Ин аст, ки тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносиро ҳамчун унсури муҳими тарбияи шахрвандӣ дар барномаҳои тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ ҷой додаву роҳандозии онро дар амалияи таълим ва тарбия зарур медонем. Ба он маъно, ки интизомнокӣ, масъулиятшиносӣ, уҳдабарӣ ва салоҳиятнокиро дар ниҳоди ҳар фарди ҷомеа аз қудакӣ бояд ҷой дод ва ин сифатҳо ҳамчун одат, баъдан ба хислат (характер) даромада, тадричан

ташақкул меёбанд. Ин гуфтаҳо ро ақидаҳои педагогӣ низ тақвият медиҳанд: «Тарбияи интизоми истеҳсоли ва вазифашиносӣ дар шакли сода ҳанӯз аз хурдсолӣ дар оила, муассисаҳои таълимии томақтабӣ оғоз гашта, баъдан, аввал дар мактаб, сипас, зина ба зина дар рафти қор ва ҳаёти минбаъда инкишоф ёфта, идома меёбад» [4, 84].

Дар ин ниҳодҳои иҷтимоӣ - оила, муассисаҳои таълими вақте ба фарзанд, толибилм вазифа ё супориш дода мешавад, ба сатҳу сифат, вақти иҷроиш, дараҷаи фаҳмиш ва ғайра эътибор дода, аз рӯи он назорати ҳамешагӣ бурдан шартӣ асосӣ ба шумор меравад. Онҳо ро бо ҳамин тарзу шеваи қорбарӣ ва талабот одат қунонида, донишу малақа, маҳорат ва қобилияту салоҳиятнокиашон ро бояд ташақкул дод.

Бо мақсади амиқу равшантар сохтани моҳият ва вижагиҳои махсуси тарбияи интизоми истеҳсоли ва вазифашиносӣ ва дарки он дар шуури шахс як қатор сифатҳо ро, ки хоси ҳамин тарбияанд, ишора менамоем. Аз қумла, масъулиятшиносӣ, ҷавобгарӣ, иҷрои саривақтии амру супоришҳо, рафтору муносибати қуқу бовиҷдонона, содиқона, софдилона, эҳтиром қузоштан ба худ, қоллектив ва роҳбар, ба қадри вазифа расидан, боварӣ ба худ, муътақидӣ (принципноқӣ), устуворӣ ва қатъият, тавақоӣ, уҳдабароӣ, арзиши вақт ва сарфаи он, дилгармӣ ба қор ин ҳама аломат ва сифатҳо еанд, ки тарбияи интизоми истеҳсоли ва вазифашиносӣ талаб менамояд ва дар ин замина баҳри ташақкул ёфтани шахсияти меҳнатқарини даврони муосир хизмат мерасонанд.

Инсон, ки давраи иҷтимоишавиро дар ҳар муҳиту шароит, аз қумла дар муҳити қонавода, муассисаи таълими, дар хизмати ҳарбӣ (барои мардон), қорқона ва қойҳои қамъиятӣ аз сар меқузаронад, бояд масъулиятшинос ба қамол расад. Аз ин бармеояд, ки агар тарбияи интизоми истеҳсоли ва вазифашиносиро аз қӯдақӣ, аз оила шуруъ намоем, ба ақидаи ин қониб, ба мақсад мувофиқтар аст. Зеро интизомноқӣ ва вазифашиносӣ аз ҳамин маншаъ меқирад. Дар натиҷа, қисми бештари афроди қомеаро ашхоси боинтизому вазифашинос фаро меқирад. Он гоҳ мо метавонем аз иҷрои супоришу вазифаҳои муҳим наҳаросида, бидуни баҳонапешоварӣ фаъолиятанонро дар ин ё он муассисиву ташқилот ва ё вазифаву қорқои қамъиятӣ дар сатҳи дарқорӣ бо сарбаландӣ пеш барем. **Ҳар қадаре ки ташқили қор беҳтар ба роҳ монда шавад, ҳамон қадар дараҷаи интизоми истеҳсоли ва иҷроиш, новобаста аз ҳаҷми қор, баланд меғардад.** Дар ин баробар, дилхоҳ қорқона низ ба қомёбиву дастовардҳо ноил гашта, қомеа рушд қардаву пеш меравад. Дар робита ба ин гуфтаҳо моро лозим меояд, ки дар қоргоҳамон бо вайронқунандагони интизоми иҷронамоӣ пайваста қор барем.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки қомеаи мутамаддину рушдқардаи мамлақатҳои пешрафта аз лиҳози фарҳанг, маориф, тиб, ҳамқунин дар самти истеҳсолот, аз қумла соҳаи саноат, нақлиёт, қишоварзӣ ва ғайра яқинан аз қавҳари тарбияи интизоми истеҳсоли ва вазифашиносӣ бархӯрдор гаштаанду имрӯз он ҳама пешрафту рӯ ба инкишоф оварданҳои ҳам ҳуду ҳам зодбумашон маҳз ба ҳамин падида вобастагии қавӣ дорад. Ҳамзамон сифати истеҳсолот, дараҷаи болоравии маҳсулноқии меҳнат, умуман фаъолият бо дарки баланди масъулият он қуна роҳандозӣ гардидааст, ки маводи истеҳсолнамуда ва ба мизоқ дастрасқардашон дар бозори истеъмолӣ муштарӣи зиёд дорад. Ин қуна қорбарӣ, бешубҳа, аз оғаҳои қомил доштан аз тарбияи интизоми истеҳсоли ва вазифашинос будани онҳо шаҳодат медиҳад. Мусаллам аст, ки агар мутахассис дар истеҳсолот фаъолият намуда, қонуну қоида, тартибу низом, талабот ва вазифаю уҳдадорӣҳои ба зимма дошташро сари вақт, ҳушсифат, поквиҷдонона ва боинтизомона иҷро нақунад, диғар ҳоқат ба баёни талабот ва сифати молҳои истеҳсолқардаи он қоргоҳ намемонад.

Меёри асосии баҳоғузориш қори иҷрошударо асосан риояи муҳлат, иҷроиш, сифат ва ҳаҷми қор муайян менамояд. Мураттабӣ, муназзамӣ, покизақорӣ,

дақиқназарӣ инҳо сифатҳоеанд, ки вазифашиносӣ ва интизоми иҷронамоиро нишон медиҳанд.

Бароҳмонии тарбияи интизоми истехсолӣ пахлуҳои мусбии дигар ҳам дорад. Чунончи, масъулиятмандӣ ва иҷрои ҳолисонаи супоришу уҳдадорихои бардӯшгирифта кадрӣ манзалати шахсро дар назди коллективи меҳнатӣ ва ҷомеа зиёдтар мекунад. Дар баробари ин, корманди вазифашиносу интизомнок, бешубҳа, метавонад ба дигарон, алаҳусус ба мутахассисони ҷавон намунаи ибрат шавад ва ҳамчун идеал ба вай пайравӣ кунанд. Дар он сурат, дар коргоҳ ҳам тартибу низом, дуруст бароҳмонии кор, ҷо ба ҷо будани вазифаҳо, ба тартиб даромадан, ҳуласа ҳама талабот риоя шуда, ҷаъолияти меҳнатӣ самарноктар мегардад. Шахс аз ин рӯҳан болидаҳотир ва аз натиҷаи кори кардааш низ қаноатманд мегардад.

Акнун чанд андешаро дар бораи қисмати дигари тарбия, ки вазифашиносӣ унвон гирифтааст, баён менамоем. Азбаски ҳамин вожа мафҳумҳои «вазифа» ва «шинос»-ро дар бар мегирад, ҳолат ба тафсири маънии он намеронад.

Ба ҷуз он ки ба фаҳми вазифашиносӣ расидан кори ҳар як корманд дар корхона аст, ҳамзамон вазифашинос будану шартҳои онро риоя намудан ба ҳар фарди ҷомеа басо зарур аст. Дар муҳтавои ин тарбия, асосан, тарбияи вазифашиносии шахсони масъул, мансабдор ва тарбияи ашхоси роҳбарикунанда дар назар дошта мешавад. Ин мафҳумро метавон тарбияи хизматӣ ҳам ном бурд. Яъне, вобаста ба он ки корманд дар муассиса, корхона ва ягон ширкати ватанию хориҷӣ кору ҷаъолият мебарад, ҳамчунин баробари дар сари вазифа қарор доштан, ӯ бояд вазифашинос бошад худро масъули вазифа ҳисобад. Талаботи низомнома ва дастурамали вазифавии кори худро хуб донад, дар асоси қонунҳои амалкунанда ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қорро дуруст ба роҳ монад. Масъулиятшиносӣ дар вазифа ва риояи интизоми меҳнат, интизоми иҷронамоӣ, риояи талаботи кодекси меҳнат ва қонунҳои амалкунанда, пеш аз ҳама, вазифашиносӣ ва маданиятнокиро дар корманд нишон дода, эътибору нуфузи ӯро зиёдтар мегардонад. Дар чунин ҳолат, шахс ҷаъолияти сохтореро, ки ба уҳда дорад, бояд ҳамчун роҳбари вазифашинос дар сатҳи зарурӣ пеш барад. Дар ин кор интизом, вичдони пок, дониши баланд, қобилият, фарҳанг, таҷрибаи ҳаёти ва истехсолӣ ва доираи васеи ҷаҳонбинӣ лозим аст.

Ногуфта намеронад, ки ҳолатҳои мунтазами иҷро накардани кору супоришҳо барои даст задан ба амалҳои коррупсионӣ, фасод, сӯистифода аз мансаб ё вазифа имконият ва шароит муҳайё месозанд, ки дар натиҷа ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон поймол мегарданд.

Дар ҷаъолияти роҳбарӣ истифодаи принципҳои авторитарӣ, демократӣ, тоталитарӣ хеле маъмуланд. Мафҳумҳои «авторитарӣ», «демократӣ», «тоталитарӣ» ба тарз ва роҳи усулҳои кори роҳбарӣ хос буда, шахсони мансабдор ё вазифадор вобаста ба хусусияту талаботи кор ва коллективи кормандон ва ҳамзамон ба муҳиту шароити он маҳорат, санъат, фарҳанги роҳбарии худро бо истифода аз ҳамин принципҳо ба кор мебаранд. Аз назари равонӣ бошад, асосан ба таъб, ҳислат, менталитет, ташкилотчиӣ ва сатҳи ҷаҳонбинии роҳбар рабт дода мешавад. Бояд гуфт, ки дар шароити ҳозира қорғирӣ аз принципҳои демократӣ дар ҷаъолияти меҳнатӣ муҳити солиро эҷод карда, барои расидан ба муваффақияту дастовардҳои мақсаднок мусоидат мекунад.

Пахлуҳои дигари масъалаи мавриди назарро таҳлил намуда, дар така ба мушоҳидаҳо ҳаминро бояд қайд кард, ки роҳбар моҳияти вазифа ва уҳдадориро салоҳиятнокии онро ба таври бояду шояд дарк кунад. Ба ҳайси роҳбар ифои вазифа намуда, вазифа, кор ва нозуқиҳои соҳаро надоништан ба ноқомии, ба эҷоди монса дар пешравии қомебиҳо бурда мерасонад. Зинаҳои хидматиро нагузашта, якбора ба вазифаи масъулиятнок пешбарӣ ва таъйин гардидани шахс, қамдонишию қамтаҷрибагӣ, доираи ҷаҳонбини маҳдуд ва қофӣ набудани

маънавиёти ўро нишон медиҳад. Агар ҳамин тавр бошад, пас ба сифати роҳбари ягон сохтор таъйин шудан замон, ўро зарур аст, ки дар сатҳи даркорӣ аз талаботи оиннома, низомнома, дастурамали вазифавӣ ва дигар қонунҳои амалкунандаю санадҳои меъёрию ҳукукии соҳа хешро ҳатман воқиф гардонад.

Илова ба ин, аз фарҳангу одоби муошират, муносибат бо зердастону атрофиён, таҳаммулноқӣ ва ғайра огаҳ буда, саъй намояд, ки дар қабули қарору фармоишҳо камбудӣ содир накунад. Як сухану амали ночо ва безъитиноӣ нисбати ин ё он таклифу пешниҳоди судманд ва созандаи аҳли меҳнат ё ашхоси алоҳида метавонад нуфузу эътибори вазифадорро коста гардонад. Дар ҳар сурат, ба ҷо овардани иззату икромии роҳбар аз сӯи аҳли меҳнат, асосан, аз ҳуди ӯ вобаста аст.

Ин ҷо самти дигарашро ёдрас мешавем, ки дар вазифа будан, на фақат роҳбарӣ, назорат, корро пеш бурдану нақша ва супоришҳои сатҳи боло (звеноҳои болоӣ) ва ғайраро иҷро кардан аст, низ маънои онро дорад, ки роҳбар созанда, наовару навҷӯ шуда, бо бархӯрдорӣ аз инноватсияи технологӣ, корҳои ташкилӣ ва идора, инноватсияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳукуқӣ фаъолиятро ба роҳ монад.

Барои мисол, бобати бароҳмонии «тарзҳои нави омодаسازیи маҳсулот, технологияҳои нави истеҳсол, шаклу усулҳои нави кор, ба сохтор ва усулҳои идораи истеҳсолот суръат бахшидан, сабуктар кардан ва ё беҳтар намудани ҳалли вазифаҳо ба иваз сохтани ҷузъиёти низоми идора (ё низоми умумӣ), тағйироти мусбат дар соҳаи молия, муҳосибот, ҳамзамон банақшагирӣ, ҳавасмандӣ ва пардохти музди кор ва арзёбии натиҷаҳои фаъолият, беҳбуди шароити моддию иҷтимоии кормандон, шароити беҳатарӣ ва беҳдошти кор, ташаққули одату малакаҳои судманд, ноил шудан ба дараҷаи баланди одобу ахлоқ, меҳнати босамари фикрию ҷисмонӣ, дар инноватсияи ҳукуқӣ бошад, қонунҳои нав ё тағйирдодашуда» [6, 224-226] ва ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳукуқиро сари вақт мавриди баррасӣ қарор дода, барои омодаسازیи ва бозомӯзии кормандон тадбирҳои судманд бояд андешид.

Гузашта аз ин, роҳбари корхона ё муассиса дар таҳияи лоиҳаҳои нави инвеститсионӣ ё грантӣ, ки ба буҷаи корхона ғолида меорад, бояд ширкат варзад ва дигаронро ба ин ҷалб ва раҳнамун созад.

Ҳап сари наwgониҳо рафт, месазад ин ҷо гуфтаҳои олими маъруфи соҳаи педагогика Ф. Шарифзодаро, ки ба андешаҳои мо мувофиқанд, биёрем: «Наwgониҳо ба муҳити мушаххас мутобиқ намуда, қарахтии сохторҳои мавҷударо аз байн бурдан зарур аст» [6, 223]. Яъне, роҳбари вазифашиносии навоари даврони муосир қадри тавон усулу муносибатҳои куҳнаро бояд иваз созад, идея ва таклифу андешаҳои созандаро дастгирӣ намояд, корро пеш барад. Иқтисодшиносон сухани пурмаъние доранд, ки ханӯз дар як ҷо истодан, ин қафомонист, зеро ҷомеа пеш меравад. Ин андеша ҳам ба соҳаи маориф - таълиму тарбия рост меояду ҳам ба истеҳсолоту дигар соҳаҳои иҷтимоӣ.

Чунин тарзи муносибат ва ҳамқадами замон будан мақому манзалат ва мавқеи вазифадорро боз ҳам устувортар мегардонад.

Умуман, барои роҳбари муваффақ шудан, на танҳо масъулияти баланд, эҷодкору навоар будан кофист, балки ғамхору дастгир, ҳалиму саҳтгир ва серталаб будан шарт аст. Сифатҳои, ки зикрашон кардем, салоҳиятнокии роҳбарро нишон дода, бархӯрдорӣ аз онҳо вазифашиносии ўро мукамалтар месозанд.

Шояд ин масъала дар дигар илм ё фанҳо бо назардошти моҳияти фан ба таври хос фаҳмонида шавад. Вале, чун тарбия категорияи педагогӣ асту он унсурҳои зиёд дорад, бароҳмонӣ ва омӯзиши тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносиро тавассути машғулиятҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти олии касбӣ ҷоиз медонем. Алалхусус дар соатҳои тарбиявӣ, дар ҷараёни дарсу машғулиятҳои амалӣ мисолу суханҳои асоснок бештар гуфта, ҳолатҳои воқеиро таҳлил ва шогирдонро дар ин хусус ба баҳсу мунозира бояд кашид, онҳоро ба андеша водор кард. Чунин усули навоаронаи

таълим ба тафаккури зеҳнӣ тақон бахшида, донишу малака, маҳорат ва қобилияти онҳоро дар ин самт ташаккул медиҳад. Маҳз барои донишҷӯён – мутахассисони оянда ин василаест, ки аз моҳият ва зарурати тарбия бархӯрдор мегарданд.

Зимни омӯзиши ин тарбия доираи назару ақидаи муҳассилин вусъат меёбад ва ин ба онҳо ёрӣ мерасонад, ки баъдтар ҳини кор дар истеҳсолот ба қадри заҳмату самаранокии меҳнат ва қимати вақт расанд ва мояи ифтихори корхонаю муассиса шуда тавонанд. Дар ниҳоди шахрванд дар синни кӯдакӣ, наврасӣ, ҷавонӣ ва умуман, дар тамоми давраҳои иҷтимоишавии шахс ҷой додани сифатҳои интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ басо кори муҳим мебошад.

Сифатнокии интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ, пеш аз ҳама, дараҷаи комёбӣ ва самарабахшии фаъолияти корманд, соҳаи истеҳсолот ва хизматрасониеро, ки ӯ иҷро менамояд, дучанд боло мебардорад. Мусаллам аст, ки шахси ба дараҷаи зарурӣ тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ надошта, аввал ба худаш, оилааш, ва ба он соҳае, ки фаъолият мебарад, зарари ҷиддӣ мерасонад, бар замми ин, ба давлат ва ҷомеа низ зиён меоварад. Дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ гарави ҳамаи муваффақиятҳои ӯ буда метавонад.

Ба андешаи мо, ҷое ки интизом ҳаст, назму низом, тартибот, дурустии кор, сарфаи вақт, маҳсулнокии меҳнат ва билохира, маромнокӣ ба касбу кор ва эҳтирому муносибати байнишахсӣ дар сатҳи зарурӣ ҳукмфармо мегардад.

Фаразан, дар корхонае сардор ё умуман, роҳбар бо ягон сабаби ҳадафманд дар ҷойи кор ҳозир нест, ё ба ҷое даъват мешавад. Дар ин муддат кормандоне, ки дар иҷрои уҳдадорихои ба зимма будаашон безътиноянд, аз худ саҳлангорӣ зоҳир намуда, ба фаъолияти бесамар даст мезананд, ки чунин тарзи муносибат ба кор натиҷаи дилхоҳ ба бор намеоварад. Ё ба таври дигар гӯем, бо истифода аз ин лаҳзаҳои «мувофик» барои баъзе корманд кор ранги дигар гирифта, дерӯй, аз кор барвақтравӣ, дамгириҳои бечӯ (телефонбозӣ, мусиқиғӯшкунӣ, тамокукашӣ) ё амалҳои дигари бемаънӣ ва оқибат баровардани молҳои пастсифат (хусусан дар корхонаҳои истеҳсолӣ) аз ҳамин рӯй мезанад.

Метавон гуфт, ки интизоми истеҳсолӣ ба интизоми меҳнат рабт дошта, дигар тарафу ҷабҳаҳои фаъолиятро дар истеҳсолот дар бар мегирад. Ҳадаф аз ҷорӣ намудани ин унсури тарбия ва эътибор додан ба риояи он ин аст, ки то чӣ андоза дар ҷараёни кор, ҳосатан дар истеҳсолот ба сифат, тозагӣ ва ҷавобгӯ будани молу маҳсулот, коршоямӣ ва бенуқсонии маводи истеҳсолшуда таваҷҷуҳ дода мешавад.

Ҷойи зикр аст, ки пастсифатии маҳсулот, пурнуқсонӣ дар маводу масолеҳи бинокорӣ ва ба таъхир мондани сохтмонҳо аз надоштани тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ гувоҳӣ дода, он ба корношоямӣ (брак) биноҳои манзилӣ, пулҳо ва дигар иншооту сохтмонҳо оварда мерасонад. Мутаассифона, чунин безътиноиву саҳлангориҳо дар ҳислату тафаккури бархе аз афроди ҷомеа ҷой гирифтааст, ки ин ба нафъи ҷомеа нест.

Инро ҳам бояд гуфт, ки баъзан аз сӯи иҷрокунандагон на суръати иҷроиш тезонида мешаваду на аз ҷониби мақомот ё сохтору роҳбарият назорати саривақтии он. Ҳол он ки иҷрои қонуну қоидаҳои амалкунанда, ки бевосита ба ин ё он соҳа иртибот доранд, бояд дар сатҳи даркорӣ таъмин карда шаванд, вале дар ин самт ҳам бесалоҳиятиро безътинойи дида мешавад. **Ҷое, ки дар амалу фаъолият бесарумомониву бетартибӣ ҳукмфармоист, он ҷо ягон кор ва натиҷаи дилхоҳро интизор шудан нашояд.**

Устуворӣ, қатъият, боҷуръатӣ дар дастгоҳи идорӣ барои иҷрои супориш ва корҳои додашуда масъулияти роҳбарро тақвият мебахшад.

Роҳбари вазифашинос ҳамин нуктаро низ бояд ба назар гирад, ки «ба чашмаш хок напоянд», зеро чунин кирдор одати кормандони бесалоҳият ва бемасъулият шудааст. Дар ин ҳолат, тавсия дода мешавад, ки роҳбар, новобаста аз

сатҳаш, бояд ҳам бовар кунад ва ҳам санҷад, ки то чӣ андоза риояи интизоми истехсолӣ ва вазифашиносӣ дар корхона таъмин мегардад.

Ҳарчанд мониторинг - назорати сифати самтҳои фаъолияткунанда дар аксари сохторҳо ба роҳ монда шуда бошад ҳам, вале баҳри сифати кор, иҷроӣш ва аз рӯи талабот кор бурдан аз ҷониби масъулини бесалоҳият кӯшиш дида намешавад.

Тазаккур бояд дод, ки **назорати интизоми иҷронамӯй вариантҳои дастӣ ва автоматикунонидашуда дорад.** Имрӯз оғайи доштан аз низоми автоматикунонидаю кор гирифтани аз он тақозои давру замон аст. Низоми автоматикунонида ҷиҳати таъмини баланд ва саривақтии интизоми иҷронамӯй мусоидат менамояд. Мутаассифона, на ҳамаи ташкилоту муассисаҳо ба ин шакли фаъолият гузаштаанд аз он сару кор мегиранд. Ба низоми инноватсионӣ нагузаштани онҳоро дар сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дидан мумкин аст, ки ин метавонад дар бароҳмонии интизоми иҷронамӯй монеа эҷод кунад.

Мо, ки дар муассисаи таҳсилоти фаъолият мебарем, месазад дар ин ҷода чанд назаре баён намоем. Баъди воқиф шудан аз ҳолат ва камбудии ҷойдошта ва баргараф сохтани онҳо фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣ самарманд хоҳад гашт.

Роҳандозӣ ва сурат гирифтани тарбияи интизоми истехсолӣ ва вазифашиносиро метавон дар муассисаҳои таълимӣ ҳам мушоҳида кард, ки он чӣ гуна ва дар кадом сатҳ амалӣ мешавад?

Ин ҷо ба сифати мисол, муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳуриро меорем. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баробари шӯрои олимон, ҷун мақомоти олии роҳбарикунанда, инчунин раёсат ва шӯрои илмию методӣ баргузор мешавад, ки ҳар чаласаи онҳо аз рӯи масъалагузорӣ қарорҳои дахлдор қабул менамояд. Гоҳо қарорҳо ё иҷро намешаванд, ё иҷрошашон ба таъхир меафтад ва натиҷааш ин мешавад, ки масъалаҳо такрор ба такрор дар рӯзномаи чаласаҳои минбаъда ҷой дода шуда, дигарбора мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Интизоми истехсолию вазифашиносии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ, асосан дар таълиму тарбия, ки раванди бисёр мураккаб аст, зоҳир мегардад. Онро метавон маҳз аз тарзи дарсгузарӣ ва самаранокии дарс баҳо дод.

Дар муассисаҳои таълимӣ ба ҷуз омӯзгорон, ки бевосита ба таълиму тарбияи муҳассилин сару кор доранд, ҳамзамон як қатор сохторҳои воҳидӣ низ амал менамоянд, ки дар он мутахассисон фаъолият мебаранд. Ҳар кадом сохтор масъул, мутасаддӣ ё худ роҳбаре дорад, ки аз рӯи низомнома ва дастурамали вазифавӣ кори соҳаро ба роҳ мемонад ва бевосита дар пешравиҳои муассиса ҷойи зарурии худро ишғол менамояд. Интизоми истехсолӣ ва вазифашиносии онҳоро дар сохторҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки онҳо воҳидҳои кории ёрирасон зиёданд, мавриди назар қарор медиҳем.

Тавре зикр рафт, фаъолияти ҳар мутахассис тавассути дастурамали вазифавӣ, фармоиши роҳбарияти муассиса ва қонунҳои амалкунанда дар кишвар ба роҳ монда мешавад ва тибқи талабот вазифаҳои бауҳдадошташонро иҷро менамоянд. Яке дар сатҳи зарурӣ, дигаре мувофиқ ба дарку фаҳмиш, сеюмӣ бошад, ба қавле, «аробаашро базӯр мекашад» (аз камдонишӣ ва бесалоҳиятӣ). Аммо дар гирифтани музди меҳнат, якумию дуюмию сеюмӣ, новобаста ба иҷро ва сифату дараҷаи интизоми истехсолӣ, баробаранд. Ана ҳамин баробарӣ дар иҷрои супоришу вазифаҳо ва гирифтани музди меҳнати якхела дилсардиро дар байни аҳли меҳнат ба вуҷуд меорад. Яъне, онҳо, ки корро босифат ва сари вақт иҷро мекунад ва ҳам он нафаре, ки дар иҷрои кор ба сахлангорӣ роҳ медиҳад, як аст. Муҳим аз ҳама, натиҷаи кор ва супоришҳо муқоиса ва сатҳи иҷроӣш аз рӯи сифат ва мазмуннокӣ бояд ба эътибор гирифта шавад.

Ҳастанд роҳбарони кордону ботачрибае, ки ҷунин ҳолатро пай бурда, роҳҳои ҳалли ин масъаларо меёбанд, масалан, бо роҳи ҳавасмандсозӣ ҷорӣ намудани музди маоши тафриқавӣ, мукофотпулӣ, дастгириҳои моддӣ,

сарфарозгардонӣ бо ифтихорнома ва ғайра. Албатта, ин хуб аст ва натиҷаи дилхоҳ ҳам медиҳад, кормандро дилгарм месозад, муваффақиятро дар қор ва пешрафтро ба вучуд меорад.

Аслан, чехраҳои шинохта, шахсиятҳои бузург аз ҳамин интизоми истеҳсолӣ ва вазифашинос буданашон маъруф ва ба дараҷаҳои баланди шуҳрат расидаанд.

Ишора менамоем, ки интизоми истеҳсолӣ ба он маъно ифода меёбад, ки дар ҷои қор ҳама қорҳо, супоришу вазифаҳо боинтизомона, сифатнок ва сари вақт бояд ба анҷом расанд. Новобаста аз он ки қорхона истеҳсолӣ аст, ё муассисаи таълимӣ ва ё соҳаи дигар, зарур аст, ки ҳар қорманд риояи талаботи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносиро ба ҷо биёрад. Дар он сурат, ҳамон қитъа ва ё сохтори ба ӯ вобасташуда пеш рафта, ба дастовардҳо ноил мегардад ва дар маҷмӯъ, ба рушди муассиса таъсири мусбӣ мерасонад.

Ногуфта намонад, ки коста будани интизоми истеҳсолӣ (ичронамоӣ) ва вазифашиносӣ метавонад дар миёни аҳли меҳнат низоъро ба вучуд орад. Низоъ дар коллективи меҳнатӣ бештар аз камдонии, нодонӣ, ноухдабарой, коҳилӣ, тоб наовардан ба талаботи мавҷуда аз ҷониби қорманд ва аз бесалоҳияту вазифашинос набудани сардор сар мезанад. Рафъ сохтани низоъ ва ё шиддати онро паст кардан аз қордонии сардор саҳт вобастагӣ дорад. Дар бисёр маврид иҷрои қонуну қарорҳо, супоришу уҳдадорӣҳо муаллақ ё худ нотамо менамояд. Ин аст, ки сардор аз ноухдабарой ва бемаъсулияти қормандон ва зердастонаш шиква мекунаду онҳо бошанд, аз принсипнокӣ ва серталабии сардорашон. Пас, риояи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ омили пешравии фаъолият буда, муносибати бошуурога гавари расидан ба ҳадафҳо ва ташкили фазои дилкашу гуворо дар ҷомеаи шаҳрвандист.

Нақши тарбияи мазкур дар фаъолӣ, содиқӣ, боғайратӣ ва серҳаракатии шахс таъсири нишонрас мегузорад. Бояд гуфт, ки рафтори маданияи мутахассис дар болобурди дараҷаи донишҳои замонавӣ заминагузор буда, василаест дар инкишофи қобилият ва истеъдоди шахсии ӯ.

Тавре дар аввал зикр кардем, тарбияи шаҳрвандӣ аз 30 ҷузъи таркибӣ бештар иборат аст, ки 8-тои он мутлақо пешниҳоди мо буда, тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ низ аз шумори унсурҳои таркибии он маҳсуб меёбад [4, 154].

Хотиррасон менамоем, ки Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 март соли 2006 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст ва он аз 18 унсури таркибии тарбия иборат мебошад. Мутаассифона, дар ин ҳуҷҷати муҳим дар бораи тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ чизе гуфта нашудааст. Дар ҳоле, ки моҳият, мақсаду вазифа ва мазмуни тарбияи миллии ташаккули шахсияти инсонӣ комил мебошад ва ин тарбияи пешниҳодкардаи мо метавонад ҳамчун ҷузъи таркибӣ дар ин раванд хидмат кунад.

Умуман, аҳамияти тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ дар ташаккули инсон ва шаҳрванд ва нақши иҷтимоии ӯ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ аз дигар ҷузъҳои таркибии тарбияи шаҳрвандӣ кам нест.

Набояд фаромӯш кард, ки таълим додан ва тарбия намудани насли наврас ва ҷавони давронсоз дар ҷомеаи муосир муҳимтарин омилу воситаи расидан ба ҳадафи воқеан волею муқаддас мебошад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои зикршуда, зарурат ва муҳим будани тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ ва дар ин замина тарбия ва ташаккули тафаккури муҳассилин, ки ба дастбӣ ба қомебиҳо дар истеҳсолот ва пешрафти ҷомеа асос мегардад, чанд тақлифи судманд пешниҳод менамоем:

1. Тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилотӣ ба роҳ монда шавад.

2. Дар дарсҳои тарбиявӣ ва раванди дигар машғулиятҳои таълимӣ моҳияти тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ, ҳамчун ҷузъи таркибии тарбияи шаҳрвандӣ ба муҳассилин фаҳмонида шавад.
3. Дар корхона ва муассисаҳои истеҳсолӣ аз рӯйи тарбияи интизоми истеҳсолӣ (ичронамоӣ) ва вазифашиносӣ назорати қатъӣ бурда шавад.
4. Дар давраи гузаштан аз муҳлати озмоишӣ дар кадом сатҳ қарор доштани тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносии корманд аз тарафи масъулин муайян карда шавад.
5. Бо ҳар тарзу усул ва тавассути методҳои гуногун (анкета, саволнома, пурсиш, тест ва ғайра) интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносии корманд санҷида шавад.
6. Дар сурати аз нав таҷдиди назар ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 март соли 2006 бо Қарори Ҳукумати ҚТ) тарбияи интизоми истеҳсолӣ ва вазифашиносӣ ҳамчун унсуре таркибии муҳимми тарбияи миллий ба он шомил карда шавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Душанбе, 2004. – 64с.
2. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2006. – 24с.
3. Буйдоқов Х. Психология в практике управления / Х. Буйдоқов. -Душанбе, 2002. -175с.
4. Носиров С.Ш. Тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар чараёни таълими фанни ҳукуки инсон. Монография / С.Ш. Носиров. – Душанбе: Ирфон, 2007. –192с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. - Москва: Советская энциклопедия, 1969.
6. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ /Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 544 с.

ЗИКРИ САДА ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ

Муллоҷонов Асадулло Кучакович – номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 93 412 6000 . E-mail: Asadullo1976@mail.ru

Сангинов Далер Негматович - ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 918 70 04 92, E-mail: Saden_tj@mail.ru

Дар ин мақола дар асоси манобеи таърихӣ ҷаиши Сада баррасӣ мегардад. Қайд карда мешавад, ки Сада яке аз ҷаишҳои мардуми ориёитабор буда, пешиниён онро бо шукӯҳу шаҳомат, бо ҳама ҷузъиёташ баргузор мекарданд. Аммо бо мурури замон ин ҷаиши миллию мардумӣ аз ёдҳо рафта, таҷлилиаш дар қаламрави мамлакат баргузор намешуд. Аз сабаби аз даврони дури таърихӣ омада расиданиш оид ба маъно, пайдоиши он маълумоти фаровон ва мухталиф мавҷуданд. Ҳамчунин дар мақола суннатҳо, анъанаҳо ва тарзи ҷаишгирии ҷаиши Сада таҳлил гардидааст. Аз ҷумла гуфта мешавад, ки барои баргузори ҷаиши Сада дар ҷойҳои махсус мардум ҷамъ гаишта, онро таҷлил менамуданд. Ҳар нафаре ҳунару маҳорати худро намоиш медод. Дастархони ҷаишӣ меоростанд. Бо душманон роҳи ошӣ ҷустан, либоси хуб пӯшидан, ба хонаи ҳамсоя шир бурдан, ба аёдати беморон рафтан аз суннатҳои ҷаиши мазкур ба ҳисоб мерафт.

Калидвожаҳо: Сада, таърих, ҷаиш, ориёӣ, анъана, маросим, отаи, равишанӣ.

САДА В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Муллоджонов Асадулло Кучакович - кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес:

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. тел.: 93 412 6000 . E-mail: Asadullo1976@mail.ru

Сангинов Далер Негматович - ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. тел.: 918 70 04 92, E-mail: Saden_tj@mail.ru

В данной статье на основе исторических источников даётся информация об истории праздника Сада. Отмечается, что Сада является одной из арийских праздников которое наши предки отмечали со всеми почестями. Но со временем это национальный и народный праздник был забыт и не отмечалось в стране. Так как этот праздник имеет давнюю историю, существуют много и различные информации о значении и появлении праздника. Также в статье проанализированы обычаи, традиции и способы празднования праздника Сада. В том числе говорится, что для проведения праздника Сада люди собирались в специальных местах и праздновали его. Каждый человек демонстрировал свои навыки и умения. Накрывались праздничные столы (дастарханы). Достижение мира с врагами, одевать красивые одежды, отнести соседу молоко и посещать больных являлись обычаями данного праздника.

Ключевые слова: Сада, история, праздник, арийцы, традиция, обряд, огонь, просвет.

SADA IN HISTORICAL SOURCES

Mullojonov Asadullo Kuchakovich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanitarian Sciences of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 93 412 6000. E-mail: Asadullo1976@mail.ru

Sanginov Daler Negmatovich - assistant of the Department of Humanitarian Sciences of the Financial and Economic Institute of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 918 70 04 92, E-mail: Saden_tj@mail.ru

In this article, based on historical sources, information on the history of the Garden holiday is given. It is noted that the Garden is one of the Aryan holidays that our ancestors celebrated with all the honors. But over time this national and national holiday was forgotten and was not celebrated in the country. Since this holiday has a long history, there are many and various information about the meaning and appearance of the holiday. Also, the article analyzes the customs, traditions and ways of celebrating the holiday of the Garden. Including it is said that for the celebration of the Garden people gathered in special places and celebrated it. Festive tables (dastarkhany) were set. Achieving peace with the enemies, dressing beautiful clothes, taking the neighbor milk and visiting the sick were the customs of this holiday.

Key words: Garden, history, holiday, Aryans, tradition, rite, fire, skylight.

Бо туфайли истиқлолият ва ваҳдати миллӣ масъалаи худшиносии миллӣ, эҳёи суннатҳои таърихӣ фарҳанги ниёгон, тарғибу ташвиқи анъанаҳои волои аҷдодӣ, инкишофи ойини бузургон ва дар ин замина, парвариши инсонии бофарҳангу ватанпараст, ҳудогоҳу инсондӯст ба мадди аввал баромадааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки гузаштагонам - ориёӣҳо аз худ мероси гаронбаҳои фарҳангӣ боқӣ гузоштаанд. Аз зумраи он мероси аҷдодӣ одату ҷашнҳои суннатӣ - Сада, Наврӯз ва Меҳргон махсуб ёфта, дар рушди маънавиёти ҷомеа саҳмгузор аст. Яке аз вижагиҳои муҳими ҷашнҳои эронӣ дар ин аст, ки бар хилофи бисёре аз миллатҳои гуногун, баргирифта аз дастурҳои динӣ ва мазҳабӣ набуда, бештар аз падидаҳои иқлимӣ, иҷтимоӣ ва кайҳонӣ мебошад. Аммо ҳамвора дар ин замон пайравони бархе адён кӯшиш кардаанд то ҷашнҳои муҳим ва густурдaro ба ҳар шакл ба дин пайванд зананд, ба он ранг ва бўи мазҳабӣ бидиҳанд ва ҷомаи тоза бар тани он бипӯшонанд.

Ҷашнҳои мазкур рӯзгори ҳамешагӣ, фалсафаи ҳаёт, афқору ҷаҳонбинӣ, ҷаҳоншиносӣ ва ҳислатҳои равонии ҷомеаро таҷассум карда, ҳар яке дар

мавсимҳои дигаргуншавии табиат, ки бо зиндагии созандаи кишоварзон иртибот дорад, чашн гирифта мешуд. Наврӯз - рӯзи нав, яъне фарорасии соли нав, ки дар рӯзи якуми моҳи фарвардин, (мутобиқ ба 21-22-уми март); Мехргон - мавсими чамъоварии ҳосил, ки дар рӯзҳои 16-21-уми Мехрмоҳ, (мутобиқ ба рӯзҳои 23-уми сентябр - 25-уми октябр) ва ниҳоят, Сада мавсими омодагӣ ба кишту кор, ки дар рӯзи даҳуми Баҳманмоҳ, (мутобиқ ба 30-31-уми январ) доир шуда, бо хусусиятҳои аз ҳам фарқкунанда, бо сурури нишот ва шодмонӣ чашн гирифта мешуд [4, 31-32].

Ҳар чашн сабаб, моҳият ва таърихи худро доро мебошад. Мехостем, ки онро аз нигоҳи худ шарҳ диҳем. Албатта, дар як мақола дар бар гирифтани ҳамаи паҳлуҳои масъала аз имкон берун аст. Мо дар ин ҷо мекӯшем, то андозае ба ҷараёни таърих таъя намуда, паҳлуҳои гуногуни таърихи чашни Садаро рӯшан созем.

Истилоҳи “Сада” - аз вожаи “сад” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Сада калимаи тоҷикӣ буда, дар забони паҳлавӣ дар шакли “сат”, “сатаг”, “сазак”, “саз” ёд мешуд ва арабҳо бошанд, онро саадак меномиданд. Дар Ғиёс-ул-луғот овардаанд: “Сада дар форсӣ номи чашне аз чашнҳои муғон, ки рӯзи даҳуми баҳман бошад” [5, 13].

Аз рӯи манобеи таърихӣ Сада қадимтарин чашни ориёӣ ба ҳисоб меравад. Абулқосими Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” роҷеъ ба чашну ойинҳои эронӣ бостон маълумоти ҷолиб оварда, бо меҳру муҳаббат ба таъриху суннатҳои ниёкони худ аз онҳо ёд мекунад [7, 123-124]. Тибқи гуфтаи Фирдавсӣ Ҳушанг - подшоҳи Пешдодӣ рӯзе дар домани кӯҳ мореро дид ва санг гирифта, ба сӯи мор андохт ва мор гурехт. Аммо аз бархурди сангҳо оташ ба вучуд омад.

Баромад зи санги гарон санги хурд.

Фурӯге падида омад аз ҳар ду санг.

Ҳамин тарз оташ кашф гардид. Пайдоиши оташ аз аҳди Ҳушанг сар карда, ба рушду нумуи ҷомеа, ба роҳ мондани умури кишоварзӣ мусоидат кардааст. Ба ҳамин хотир, оташ дар Ясно ва Яштҳо сутуда шудааст. Дар «Авесто» оташ дар шаклҳои «атар», «азар», «атад», дар форси бостон «отар», дар форсии муосир «озар» омадааст. Сипандормоз фариштаи ниғаҳбони замин хонда мешавад. Риг-Ведаи ҳиндӣ низ дар суруди оташ шурӯъ мешавад, ки аз рӯзгори муштараки ҳиндуэронӣ дар аҳди қадим дарак медиҳад.

Равшаноии оташ, нури Хуршед, гармии Офтоб ва дигар аносири нуронӣ мазҳари давоми бақои зиндагии инсон, рӯйишу наҷд ва борварии табиат маҳсуб мешавад. Оташ ба ҷуз хусусиятҳои моддӣ фазилатҳои маънавӣ низ дорад. Он худ бидуни ҳар гуна олоиш аст ва дигар чизҳо, аз ҷумла, қалби инсонро аз олоишу кудурат пок месозад, ки ба боло забона мезанад ва инсон низ мисли оташ ба боло ба сӯи маънавияту руҳоният бояд иртибот пайдо кунад. Ҳамчунин инсон бояд мисли оташ дар зиндагӣ фаъол бошад.

Аз мушоҳида ва боварҳо бармеояд, ки ба тадриҷ инсонҳо ба моҳияти оташ, ки гармӣ дораду рӯшанӣ ва хоҷро пухта мегардонад, мучиби таҳриқи ҳаводиси олам аст, расиданд. Миллату ақвоми олам кашфи оташро бо оин ва анъанаву маросим алоқаманд карда, идвораҳо сомон додаанд. Аз рӯи маълумоти А. Фирдавсӣ гузаштагонӣ мо низ ба хоҷири ихтирои оташ чашни Садаро барпо кардаанд. Фирдавсӣ подшоҳи пешдодӣ Ҳушангро асосгузори ин чашн мешуморад.

Яке чашн кард он шабу бода хвард,

Сада номи он чашни фархунда кард.

Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,

Басе бод ҷу ё дигар шахриёр [7, 123-124].

Тибқи баъзан сарчашмаҳо подшоҳе ба расмияти чашн даст дошт, Гуштосп буд. Ба қавли Ибни Балхӣ Гуштосп буд, ки “Аввал оташкада сохт ба Балх ва дувум оташкада ба Озарбойҷон ба ҷойе ва саввум оташкадаи Истаҳри Порс”. Аз ҳама бузургтарин оташкадаҳо “Навбаҳор” ва “Мехрбарзин” дар Балх буданд. Пас

аз ӯ Лухросп дар Балх чашнгоҳ барои Наврӯз, Меҳргон ва Сада бунёд ниҳод, ки бозору дӯкон ва расадҳо дошт.

Мавриди зикр аст, ки иди Сада ҳам чун Наврӯзу Меҳргон ба гардиши офтобу дигаргунии фасли сол вобаста буд. Бино бар ишораҳои дар “Авесто” зикр ёфта, ниёғони мо ориёҳо солро ба ду фасл чудо мекарданд. Фасли аввал тобистон аз фарвардин то меҳр (7 моҳ) давом ёфта, онро “ҳама” мегуфтанд. Фасли дуввум зимистон аз обон то охири исфанд (5 моҳ) давом мекард ва “зайана” мегуфтанд. Зимистон, ки аз даймоҳ ва чилаи калон (21, XII) оғоз мешавад. Бо воридаи чилаи хурд, ки 10-уми Баҳман ва 30-юми январ аст, Сада таҷлил мешавад. Берунӣ оварда, ки “Сада Обонрӯз” аст аз Баҳманмоҳ. Ва он даҳум бошад ва андар шабаш, ки рӯз 10 аст миёни 11, оташ афрӯзанд ва шодӣ кунанд. Ба қавли Маҳмуди Гардезӣ дар Баҳманмоҳ “Рӯзи дуҷум Баҳманчана, панҷум Барсада ва даҳум Сада бошад”. Бино ба қавли муҳаққиқон Барсадаро Навсада ҳам меғоянд, ки омодагӣ ба чашн аст.

Абурайҳони Берунӣ дар «Аттафҳим» сабаби Сада номгузорӣ шудани ин чашнро ба он мансуб медонад, ки аз рӯзи ин чашн то Наврӯз 50 шабу 50 рӯз боқӣ мемонад. Яъне, аз ибтидои зимистон (аввали обон) то даҳуми баҳман, ки чашни Сада аст, 100 рӯз ва аз даҳуми баҳман то Наврӯз ва аввали баҳор 50 рӯз ва 50 шаб будааст. Ҷамҷунин А. Берунӣ дар асари худ “Осор-ул-боқия” чунин менигорад: “Эронӣён пас аз он ки қабиса бартараф шуд, дар ин вақт мунтазир буданд, ки сармо низ аз эшон бартараф шавад ва давраи он ба сар ояд, зеро онҳо оғози зимистонро аз панҷ рӯзе, ки аз обонмоҳ (27 октябр) бигзарад, мешумориданд ва охири зимистон”-и бузургро даҳ рӯз аз баҳманмоҳ мегузашт (яъне, 31 январ) ба унвони Сада чашн мегирифтанд [2, 232].

Берунӣ дар ҳар ду асараш таъкид мекунад, ки Садаро «Навсада» низ ғоянд ва рӯзи панҷуми моҳи баҳман (яъне 26 январ)-ро «Баррасада», яъне панҷ рӯз пеш аз Сада меноманд. Яке аз нависандагони муосири Эрон Содик Ҳидоят дар «Найрангистон» ном асари бадеияш (чун дар чашни Сада оташ меафрӯхтанд) онро бо номи «Садасӯзӣ» ёд кардааст. Ҳоло зардуштиёни Эрон 50 рӯз пеш аз чашни Наврӯз хирвори ҳезумро чамъ оварда, дар маҳалли муносибе чашни Садаро таҷлил менамоянд. Дар он мубадони зардуштӣ ташрифоти баргузори чашнро ба уҳдадоранд.

Сабаби дигари гирифтани ин чашн он аст, ки эронӣён ду моҳи миёнаи зимистонро, ки ҳамон дай ва баҳман аст, бисёр сахт ва ҳангоми неруманд гаштани Аҳриман медонистанд ва барои поён ёфтани ин ду моҳ дуову ниёишҳои вижае баргузор мекарданд. Аз шаби чилла, ки чиллаи бузург ҳам доништа мешавад ва дар он меҳр барои мубориза бо Аҳриман ду бор зода шуда буд, то шаби даҳуми баҳман, ки чашни Сада ва чиллаи кӯчак номида мешавад, баробар 40 рӯз аст ва ба сабаби ин ки оташ (мазҳари гармо ва зиндагӣ) дар рӯзи Сада кашф шуда буд ва василаи дигаре барои мубориза бо Аҳриман ва бинобар ин боиси рӯшноии шаб монанди рӯз шуд, аз шаби чиллаи кӯчак то аввали исфанд 20 рӯз ва 20 шаб (ҷамъан 40 шаб) аст [2, 243]. Ин чашни дилангез ва кӯҳан, дар шабҳои ёздаҳум ва дувоздаҳум ва сиздаҳуми баҳманмоҳ баргузор мешуд [5, 14].

Тибқи маълумоти китоби “Бурҳони қотеъ” Сада чашнест, ки порсиён дар рӯзи чашни даҳуми баҳманмоҳ (31 январ)-и ҳар сол баргузор мекунанд ва дар он рӯз оташи бисёр афрӯхта мешавад. Гардезӣ дар “Зайн-ул-ахбор” оид ба Сада менигорад, ки баъди тавассути нерӯҳои аҳриманӣ ба ҳалокат расидани аввалин қадҳудои ҷаҳон Каюмарс шумори фарзандони ӯ ба сад расид ва чашни Садаро ба ин хотир қайд кард. Аз таҷлили чашни Сада дар аҳди Ашкониёну Сосониён маълумоти қазой дар даст нест. Танҳо роҷеъ ба чашни пуршукуҳи Ардашери Бобакон дар баъзе маъхазҳо ишора гардидаанд. Дар аҳди ислом то истилои муғулҳо, баҳусус дар замони Қарахониён, Бувайҳиён, Салҷуқиён ва даврони баъд иттилоъ вучуддоранд. Шеърӯ сурудҳои зиёде низ дар бораи чашни Сада навишта

шудаанд, ки намунаи беҳтарини онҳо шояд шеърҳои Фаррухию Унсурӣ ва Манучехрӣ бошанд.

Сада чашни мулуки номдор аст,
Зи афридуну аз Чам ёдгор аст [5, 14].

Сада дар Таърихи Байҳақӣ низ зикр ёфта, махсусан бар аҳди Султон Масъуд он хеле бодабдаба таҷлил карда мешудааст. Ҳатто гуфта мешавад, ки дар яке аз сафарҳои Масъуд дар роҳи Марв чашни Сада расид ва султон фармуд чое оростанд ва саропардае дар лаби ҷӯй заданд, ва тоқҳо дуруст кунанд [1, 233-234].

Роҷеъ ба чашни бузурги Сада дар Исфаҳон дар аҳди Дайламиён дар “Комил-ут-таворих”-и Ибни Асир, чашни Сада дар замони Бувайҳиён, ки Имомуддавла дар Шероз барпо карда буд, маълумоти зиёде гирдоварӣ шудаанд. Чашни Сада дар байни юнониюну румиён ва дигар қавму миллатҳои Аврупо низ маъмул будааст. Нилсон дар тадқиқоти худ шарҳе аз маросиму одоби чашнхоро барои шиносоии аврупоиён ироа намудааст. Томас Ҳойд зимни таҳқиқи динҳои қадима чашни оташ ва монандии он бо чашни “Шаби дувоздахум”, ки дар Англия баргузор мегардид ва он аз Юнону Рум ба сарзамини Аврупо интишор ёфта буд, нишон додааст. Артур Кристенсен ба ин масъала дахл намуда, ба ҷиҳатҳои муштараки чашнӣ ва оташ бо чашнҳои роиҷ дар Аврупо ишора намудааст. Манҳарт чашни оташро баробар ба дуои дафъи шайтон номидааст. Оташи поки иди Фасхи Насоро, иди растохези Масеҳ ва ғайра дар намудҳои гуногун дар Германия, Италия, Шветсия, Голландия, Испания ва Африкаи Ҷанубӣ гузаронида мешавад, ки ёде аз чашни Сада мебошад.

Дар гузашта оид ба тарзи гузаронидани иди Сада анъанаҳои гуногун мавҷуд будааст. Тавре зикр намудем, чашни Сада дар оғози шомгоҳи даҳуми баҳманмоҳ, яъне рӯзи меҳр аз моҳи баҳман баргузор мешавад. Дар даҳумин рӯз ё обонрӯз аз баҳманмоҳ бо афрӯхтани ҳезуме, ки мардумон аз пагоҳи зуд бар боми хонаи худ ё баландии кӯхистон гирд овардаанд, ин чашн оғоз мешавад. Дар манобеи таърихӣ ин чашн ҳамеша ба шакли дастаҷамъӣ (коллективона) ва бо гирдиҳамоии ҳамаи мардуми шаҳру деҳа баргузор мешавад. Мардум дар ҷамъ овардани ҳезум ба якдигар ёрӣ мекунанд ва бад-ин тартиб чашни Сада чашни ҳамкорӣ ва ҳамбастагии мардум аст.

Дар ин рӯз базмгоҳҳо, оташкадаҳо ва хонаҳо зиннат меёфтанд. Маликону амирон ба раияте баргузида, рӯбарӯ ва паҳлуяшон дар атрофи гулхан менишастанд. Ба қавли Аҳмади Тӯсӣ оташ неъматӣ Худованд аст, ки аз кас дарег надошт, на аз маликон ва на мискинон. “Ва ин атои Офаридгор аст, ки дар ҳаққи бандагон кард, то гадову амир дар он яксон бошанд” [5, 33].

Мувофиқи амри шоҳон дар талу пуштаҳо ва базмгоҳҳо ҳезум аз гавзу бодом барчида, дар як вақту соат фурӯзон мекарданд. Рӯшаниву сурхӣ ҳама ҷоро фаро мегирифт.

Абурайҳони Берунӣ чунин ривоят мекунад, ки эронӣ дар шаби Сада дуд меангезанд, то дафъи музиррот кунанд, афрӯхтан ва шуълавар гардондани оташ дар ин шаб ва об додани ҳайвоноти ваҳшӣ ва тафреҳ намудан ҷузъи русуми ин чашн аст, дар Хуросон ин чашн тақрибан дар тамоми рустоҳо бо суруру шодӣ ва шукӯҳи хос баргузор мешавад. Бо вучуди гузашти чанд ҳазор сол ҳанӯз дар миёни мардум зиндаву ҷовид мондааст [2, 244].

Чашни Сада дастурхони ба худ хосеро дошт, ки дар атрофи он нишаста маҷлиси рақсу бозӣ меоростанд, овозхонӣ ва бадеҳагӯӣ мекарданд ва он то бомдоди дигар идома меёфт. Рӯзи баъд шоҳону мулукон ба пазирой менишастанд ва маҷлис ба мусобиқаи шоирону мадеҳагӯён табдил меёфт. Барои баргузориҳои ин чашн дар ҷойҳои махсус мардум ҷамъ гашта, онро таҷлил менамуданд. Ҳар тане ҳунару сарвати худро намоиш меод. Дастархони чашнӣ ё ҷиллағӣ меоростанд, ки аз мошу кичирӣ, лӯбию нахӯд, кашк, далда, ширрӯған, қурутоб, дӯғ, ҷӯшӣ, умоч, кочӣ ва ғайра иборат буд.

Чигунагии маросими чашни Сада дар Бағдодро Ҳошими Розӣ дар аҳди Маликшоҳи Салҷуқӣ ва Абулфазли Байҳақӣ дар “таърих”-и худ дар замони фармонравоии Султон Масъуд тасвир намудааст. Мувофиқи иттилои Байҳақӣ дар чараёни сафари Султон Масъуд рост омадааст. Султон дастур дод, ки дар роҳи Марв саропардае дар лаби ҷӯй бизананд, тоқҳо дуруст кунанд ва тахти баланде бисозанд. Вақте Сада фаро расид, Султон ба сари тахт нишаст, надимону мутрибон биомаданд ва оташ ба ҳезум заданд ва пас аз он шунидам, ки қариб аз даҳ фарсах фуруғи он оташ дида буданд... ва чунон Садае буд, ки дигар он чунон надидам ва он бо хуррам ба поён омад. Дар “Таърих”-и Байҳақӣ чашнҳои дигари Сада, ки дар қаламрави хилофат барпо мегардиданд, тасвир шудаанд [1, 233-234].

Дар таъя ба расму оин Берунӣ таъкид мекунад, ки мардумон “Садаро дар муқобили аз дӯзах ба рӯйи олам баровардани зимистон”, ба миён оварданд, ки то гармиро афзун кунанд. Ба оташи афрӯхта рустаниҳои хушбӯиро меандохтанд, ки осебу зиёни сардӣ андак шавад. Ба қавли Ироншоҳ бинни Абдулхайр (“Баҳманнома”), аҳду паймонро маъмулан дар канори об ва оташ мебастанд ва савганди садоқат изҳор медоштанд.

Бозиҳои бачагон ҷаҳони дигар буд. Бештар ба “гулафшонӣ”, навъе аз бозӣ, ки ба мушакпарронии кунунӣ шабеҳ аст, машғул мешуданд. Ва “Бо майи гулгун гулафшонӣ кун” гуфтани Ҳофизи Шерозӣ ишора ба ҳамин амал аст. Дӯшизаҳо меҳру орзуву омоли хешро дар матоъҳои сурху гулобию чигарӣ, ки ранги оташ ва сипанд, миҷози гарм доранд, мерезанд. Токии домодиро нигора мезаданд. Хурус, ки мардумро аз расидани бомдод мужда медиҳад. Аз ин рӯ, хӯрдани гӯшташ мамнӯъ буд. Рамзи моҳ ранги сафед буд. Кор аз рӯи хирад ба ҷо овардан ба хонаи доноён шудан ва аз суҳбати эшон баҳра бардоштан, бо ёрон машварат оростан, бо душманон роҳи ошӣ ҷустан, либоси хуб пӯшидан, ба хонаи ҳамсоя ширу мост бурдан, ба аёдати беморон рафтан аз суннатҳои чашни мазкур ба ҳисоб мерафт.

Ҳамин тавр, Сада яке аз чашнҳои бошукуҳи мардуми ориёитабор, аз ҷумла тоҷикон буда, аз замонҳои ниҳоят қадим ба мо мерос монда, пешиниён онро бо шукуҳу шаҳомат, бо ҳама ҷузъиётҳо баргузор мекарданд. Аммо бо мурури замон ин чашни миллию мардумӣ аз ёдҳо рафта, таҷлилиаш дар қаламрави мамлакат баргузор намешуд. Аз сабаби аз даврони дури таърихӣ омада расиданаш, оид ба маъно, пайдоиши он ривояту нақлҳои фаровон ва ҳатто мухталиф мавҷуданд. Сада нозанинтарин чашни аҷдод аст. Таҷлилиаш ҳеҷ гоҳ ба оташпарастӣ намекашад. Нишон аз меҳрпарасартӣ ва ихтирои бузурги инсоният дорад. Сада аз пой то сар ба зоҳиру ботин намунаи барҷастаи ҳикмати куҳан буд. Сада рӯзи арҷгузорӣ ва иззат ниҳодан ба гармӣ, нур, меҳр ва рӯ овардан ба рӯшанист. Тавлиди оташ таҷаллии нури Парвардигор, мазҳари ҳастӣ ва пирӯзии рӯшанӣ бар зулмот ва дод бар бедодист.

Адабиёт

1. Байҳақӣ А. Таърихи Байҳақӣ. Монография/А.Байҳақӣ.- Душанбе:Бухоро, 2014.-760 с.
2. Берунӣ А. Осор-ул-боқия.Монография/А.Берунӣ.-Душанбе: Ирфон,1990.- 324 с.
3. Гардезӣ Абусаъид Абдулхай. Зайнул Аҳбор.Монография /А.Гардезӣ.-Техрон,1345 ҳ.-455 с.
4. Муллоҷонов С. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / С.Муллоҷонов, А. Муллоҷонов. - Душанбе, 2012.-430 с.
5. Одина С. Идҳои ориёӣ. Монография / С.Одина. -Душанбе: Ҳумо, 2006.-40 с.
6. Табарӣ М. Таъриху-р-русули ва-л-мулк. Ҷ.1. Монография / М.Табарӣ. -Душанбе-2014.- 880 с.
7. Фирдавсӣ А. Шохнома. Ҷ.1.Монография/-Душанбе: Адиб, 2007.- 476 с.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИНЪИКОСИ ДАСТОВАРДҲОИ ИЛМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ «КОНСЕПСИЯҲОИ ТАБИАТШИНОСИИ МУОСИР»

***Маҳмадмуродов Абдусалим** - н.и.х., дотсенти кафедраи фанҳои табиатиносии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 918 24 34 53*

***Каландаров Асомуддин** - н.и.п., дотсенти кафедраи фанҳои табиатиносии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 919 76 91 10*

Комебиҳои техника, мукамалкунии асбобу дастгоҳҳо барои ченкунӣ ва мушоҳида асоси пурратар ва дақиқ шудани донишҳо оид ба табиат гардиданд.

Кӯшишҳои шарҳу тафсири дастовардҳои навини илмӣ, донистани хусусиятҳои хоси илмҳои табиатиносиё талаб менамоянд. Дар мақола истифодаи дурусти мафҳумҳо ва маънидодкунии илман асоснокӣ дастовардҳои табиатиносии муҳокима шудаанд.

***Калидвожаҳо:** мафҳум, фазо, вақт, функсияи мавҷӣ, химия, физика, заррачаҳои элементарӣ, клонӣ, намудан, гидрозитҳои газӣ.*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОТРАЖЕНИЯ НАУЧНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА “КОНЦЕПЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ”

***Маҳмадмуродов Абдусалим** – к.х.н., доцент кафедры естественных наук Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. тел.: 918 24 34 53*

***Каландаров Асомуддин** – к.п.н., доцент кафедры естественных наук Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. тел.: 919 76 91 10*

В статье отмечаются успехи техники, совершенствование инструментов и приборов, создание новой аппаратуры для измерения и наблюдения создали основу для полного и точного знания о природе.

Попытки объяснения новейших научных достижений требуют знаний об особенностях естествознания.

В статье обсуждается правильное использование понятий и научно обоснованное объяснение достижений естествознания.

***Ключевые слова:** понятие, пространство, время, волновые функции, химия, физика, элементарная частица, клонирование, газовый гидратов.*

SOME PROBLEMS REFLECT THE SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS IN THE PROCESS OF TEACHING "THE CONCEPTS OF MODERN SCIENCE"

***Mahmadmurodov Abdusalim** - PhD in Chemistry, Associate Professor, teacher of Natural sciences department of the Financial and Economic Institute of Tajikistan Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 918 24 34 53*

***Kalandarov Asomyddin** - PhD in Pedagogical, Associate Professor, teacher of Natural sciences department of the Financial and Economic Institute of Tajikistan Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 919 76 91 10*

The successes of technology, the improvement of instruments and instruments, the creation of new instruments for measurement and observation have created the basis for a complete and accurate knowledge of nature.

Attempts to announce the latest scientific achievements require knowledge of the features of natural science.

The article discusses the correct use of concepts and a scientifically special announcement of the achievement of natural science.

Ҳаёти имрӯзаи ҷомеа чунин амалӣ мегардад, ки дастовардҳои илмҳои табиатшиносӣ ҳар фардро дар фаъолият фарогир буда, воситаҳои пуриктидори электроники ахбору иттилоот ба майнаи инсоният маълумоти зиёди илмӣ ва ғайриилмиро фурӯ мерезанд. Дуруст баҳо дода тавонистани ин рӯйдодҳои ҳаёти имрӯза ва муайян карда тавонистани муносибату мавқеи зарурӣ нисбати онҳо аз мутахассисони оянда донишу ҷаҳонбинии васеи илмиро талаб менамоянд.

Мақсади ба роҳ мондани таълими фанни “Концепсияҳои табиатшиносии муосир” омӯхтан ва дарк намудани моҳияти бунёди табиат дар симои табиатшиносии муосир, ки ба он адади сершумори қонуниятҳои физика, химия, биология шомиланд, инчунин шиносшавӣ бо қонунҳои тарҳрезии илмии ҳодисаҳои табиат ва ташаккул додани тасаввуроти равшан доир ба тасвири материалистии олам дар асоси табиати ягона ва гуногуншакл мебошад. Аммо то ҳол оид ба мундариҷа, мақом, ҳадафҳои асосии ин фан нуқтаи назари ягона, мукамал ва устувор нест, ки ин боиси ба миён омадани бисёр душвориҳои назариявӣ методӣ дар омӯхтану шарҳ додани миқдори зиёди масъалаҳои илмӣ мегарданд. Яке аз сабабҳои объективии ин вазъият дар он аст, ки табиатшиносии муосир аз соҳаи васеи донишҳои илмӣ ҷомеаи инсонӣ буда, чунин илмҳои замонавӣ - физика, химия, биология, геология, ситорашиносӣ, космология ва ғайраҳоро дар бар мегирад, ки ҷузъҳои таркибии ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои хосу қонуниятҳои худро доранд. Аз тарафи дигар, кӯшишҳои шарҳу тасвири дастовардҳои навини илмӣ донишҷӯи қонуниятҳои хоси соҳаҳои махсуси илмҳои табиатшиносиро тақозо менамоянд.

Дар таърихи тафаккури инсонӣ бештар сермаҳсул ҳамон самтҳои гардидаанд, ки ду усули гуногуни тафаккур ба ҳамдигар ҳамкорӣ доштанд. Ин усулҳои гуногуни тафаккур дар соҳаҳои гуногуни маданияти инсонӣ, дар вақтҳои гуногун решаҳои худро доштанд. Агар онҳо ҳамкорӣ ва таъсири мутақобиларо дар заминаҳои нави объективона идома диҳанд, умедвор шудан мумкин аст, ки кашфиётиҳои нав ва аҷоиб ба вуҷуд меоянд.

Табиатшиносии муосир дар замони мо ба соҳаҳои гуногуни маданият ворид шудааст. Ҷиҳати махсуси табиатшиносии муосир, ки онро нисбати соҳаҳои дигари илм бештар тавсиф менамояд, алоқаи қавии байни анъанаҳои маданияти гуногун мебошад. Гоҳо чунин шуда метавонад, ки барои ёфтани ҳалли масъала солҳо сипарӣ мешаванд ва пеш аз ёфтани ҳалли дурусти масъала он ҳал мешавад. Ин ҳалро на ягон гурӯҳи олимон, балки ҳуди табиат қабул мекунад. Табиатшиносии муосир занҷири дарози рушд буда, аз қорҳои Галилей, Нютон, Берунӣ, Форобӣ ва истифодаи амалии омӯзишҳои онҳо, барои пурратар ва нисбатан сахт шудани донишҳо оид ба табиат бунёд менамуданд.

Комебиҳои техника, мукамалкунии асбобу дастгоҳҳои ҷенкунӣ ва мушоҳидакунӣ бобати нисбатан пурратар ва дақиқ шудани донишҳои таҷрибавӣ оид ба табиат мусоидат намуданд. Рушди дарки табиат ва истифодаи риёзии қонунҳои он ҷиҳати истифодаи нави ин донишҳо дар техника роҳ кушоданд. Масалан, кашфи телескоп ва мукамалкунии он ба ситорашиносон имконият дод, ки ҳаракати ситораҳоро сахттар ҳисоб намоянд.

Кӯшишҳои шарҳу тафсири дастовардҳои навини илмӣ, донишҷӯи хусусиятҳои хоси соҳаҳои махсуси илмҳои табиатшиносиро тақозо менамояд. Дар ин замина, метавонад баъзе ҳолатҳои ноговор ҳам барои донишҷӯён ва ҳам барои омӯзгорон ба миён оянд. Як нафар донишҷӯ савол дод, ки тавассути телескопи “Хаббл”-и дар кайҳон васлшуда дар бораи аз тарафи “сӯроҳҳои сиёҳ” фурӯ бурда шудани ситорае маълумот дода шуд. Агар ин маълумот воқеӣ бошад, он исботи таҷрибавии мавҷудияти “сӯроҳҳои сиёҳ” мегардад, ки тибқи назарияи нисбии умумии Эйнштейн оид ба ҳосиятҳои фазою вақт пешгӯӣ шудаанд. Аммо дар вақти фаҳмонидани ин масъала ба баъзе номутобикии назариявӣ ва методӣ дучор шуда метавонем. Мувофиқи назарияи умумии нисбии Эйнштейн дар атрофи ҷисмҳои

ниҳоят бузурги кайҳонӣ вақт суст қорӣ шуда, фазо қач мешавад. Нури рӯшноӣ аз ин гуна фазо қачхатта паҳн шуда, ба манбаъ бармегардад. Азбаски онҳо ҳама чизро фуру мебаранд ва ҳеҷ чиз, ҳатто рӯшноиро хориҷ намекунанд, онҳоро “сӯроҳиҳои сиёҳ” меноманд [1]. Ин саволро дар асоси назарияи умумии нисбият то дараҷае шарҳ додан мумкин аст. Сухан оид ба миллиардҳои соли рӯшноӣ эквивалент меравад, ки акнун ба мо омада расидааст. Ин давра ба замони таркиши бузург ва ибтидои олам наздик аст ва як сонияи он вақта таҷрибаи ба 150-500 ҳазор соли ҳозира баробар аст [2]. Шояд ин фурубарӣ дар ҳамон давра як дақиқа давом карда бошад, ки дар замони ҳозира ба миллиард солҳо баробар аст.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки донишҷӯён сустшавии вақтро дар назарияи нисбӣ дуруст дарк намекунанд. Сустшавии вақтро аз мавқеи назарияи нисбӣ хуб маънидод намудан мумкин аст. Мушоҳидаи заррачаҳои элементарии мӯонҳо ин ақидаро тасдиқ менамоянд [3]. Муҳлати миёнаи давомнокии ҳаёти ин заррачаҳо тақрибан $2 \cdot 10^{-9}$ сония мебошад, лекин ба ин нигоҳ накарда, баъзе аз ин заррачаҳо, ки дар баландии 10 км ҳосил мешаванд, то сатҳи замин омада мерасанд. Ин далелро чӣ тавр шарҳ додан мумкин? Охир бо умри $2 \cdot 10^{-9}$ с онҳо масофаи 600 метрро тай мекунанд. Ҳама гап дар он аст, ки давомнокии умри мӯонҳо дар системаҳои гуногуни сарҳисоб бо роҳҳои гуногун муайян карда мешавад [2]. Аз сарҳисоби кайҳонӣ ҳаёти онҳо $2 \cdot 10^{-9}$ с мебошад, вале дар сарҳисоби заминӣ ҳеле дарозтар мешавад. Бинобар ин баъзе аз онҳо, ки бо суръати ба суръати рӯшноӣ наздик ҳаракат менамоянд, ба сатҳи замин омада мерасанд.

Назарияи нисбӣ боиси ба вучуд омадани натиҷаҳои ғайриоддӣ гардиданд, ки санҷиши таҷрибавиро талаб менамуданд. Лекин қайд менамоем, ки назарияи нисбӣ аз электродинамика ба вучуд омадааст, бинобар ин тамоми таҷрибаҳои, ки электродинамикаро тасдиқ менамоянд, инчунин назарияи нисбиро низ тасдиқ мекунанд.

Исботи мавҷуд надоштани эфир - моддаи махсусе, ки гӯё барандаи мавҷи рӯшноӣ мебошад, тасдиқи назарияи нисбии Эйнштейн мегардад. Агар эфир вучуд медошт, вақти паҳншавии нури рӯшноӣ аз рӯи самти горизонталӣ ҳаракати Замин ва перпендикулярӣ гуногун мебуд. Натиҷаи таҷрибаҳои Майкелсон нишон доданд, ки ягон фарқ вучуд надорад [3].

Табиатиносии манзараи равшан ва васеи олами моддиро бунёд намуд. Дар физика ин манзара бо мафҳумҳои тасвир мешуданд, ки онҳоро имрӯз мафҳумҳои механикаи классикӣ меноманд. Олам аз ашёҳои иборат аст, ки дар фазо ва вақт мавҷуданд. Материя қувваҳои ба вучуд меорад. Равандҳо бо роҳи таъсири материя ва қувваҳо амалӣ мегарданд. Комёбии донишҳо бо масъалаи гирифтани ғоидаи амалӣ аз ин донишҳо алоқаманд аст. Чунин вазъият на танҳо дар физика, химия, биология ҷой дорад. Комёбиҳои усулҳои нав дар тиб ва хоҷагии қишлоқ ба паҳншавии самтҳои нав мусоидат намуданд.

Акнун ба масъалае бармегардем, ки физикаи муосир ба ин раванд чӣ нагонӣ дохил намуд. Тағйирёбии муҳиме, ки натиҷаҳои физикаи муосир боис шуданд, вайрон намудани низоми бе ҳаракати мафҳумҳои асри XIX буд. Пештар ҳам кӯшишҳои баромадан аз ин низоми беҳаракат, ки барои дарки паҳлӯҳои муҳими ҳақиқат тангӣ мекарданд, буданд. Лекин ошкор намудан ғайриимкон буд, ки дар чунин мафҳумҳои асосӣ, ба монанди материя, фазо, вақт ва сабабият чӣ сохтакорӣ буд. Танҳо омӯзишҳои таҷрибавӣ, ки бо ёрии дастгоҳҳои муосир гузаронида шудаанд ва маънидодкунии риёзии онҳо барои таҳлили танқидӣ асос бунёд намуданд, ки дар ниҳояти қор ба вайроншавии низоми беҳаракат оварданд.

Мафҳумҳо танҳо пас аз гузаронидани амалиётҳои таҷрибавӣ, ки бо ёриашон онҳоро санҷидан мумкин аст, маънои равшан мегиранд. Мафҳум ба қадре имконияте мебошад, ки дар ҳолати мушаххас, дурустӣ ё нодурустии он нишон дода шавад. Он далел, ки масофа ва вақтро мушоҳидакунанда дар назарияи нисбӣ нисбати системаи сарҳисоби муайян муқаррар мекунад, ҳаргиз шаҳодат

намедихад, ки ин мафхумҳо хислати ихтиёрӣ доранд, ки субъект муқаррар кардааст. Субъект фақат муносибати об'ективиеро дар системаҳои сарҳисоби гуногун, ки байни равандҳо мегузаранд, саҳеҳ муайян ва қайд менамояд.

Ҳамин тавр, ба ҷойи мулоҳизаи назариявӣ оид ба ҳаракати мутлақ, дар назарияи нисбӣ ҳаракати мушаххаси ҷисмҳоро нисбати системаҳои сарҳисоби мушаххас муайян менамоянд.

Вайроншавии низоми бе ҳаракат тавассути ду иқдоми мустақил амалӣ шуд. Иқдоми аввал бо назарияи нисбии Эйнштейн алоқаманд буда, аз он иборат аст, ки мафхумҳои фазо ва вақт метавонанд тағйир ёбанд ва ҳатман бояд тағйир ёбанд. Ин тағйирёбӣ на он қадар ба истифодаи норавшани мафхумҳои фазо ва вақт дар забони одӣ дахл дорад, чӣ қадаре, ки ба забони илмӣ механикаи классикӣ дахл дошт, ки саҳван комил медонистанд.

Қадами дуюм маънидод намудани мафхуми материя буд, ки натиҷаи таҷрибаҳо оид ба сохти атом водор намуданд. Ақидаи материя дар алоқамандӣ бо натиҷаҳои нав бояд дигар мешуд, лекин мафхум асосан бе тағйир монд. Ягон ҳел душворӣ пеш намеомад, вақте ки сухан оид ба материя, оид ба далелҳо дар шарҳу эзоҳи таҷрибаҳо, оид ба атом ва натиҷаҳои он мерафт. Лекин имтидоди илмӣ ин мафхумҳо ба заррачаҳои элементарӣ ба душворӣ оварданд. Кашфӣётҳои нав хушдор доданд, ки аз истифодаи маҷбурии мафхумҳо дар соҳаҳои, ки ба онҳо мансуб нестанд, худдорӣ бояд кард.

Кӯшишҳои муайян намудани муносибати физика бо дигар илмҳо ба мушкилии ҷиддӣ меоранд. Гоҳо натиҷаҳои назариявӣ, баъзан натиҷаҳои таҷрибавӣ камӣ мекарданд. Баъзеҳо чунин меҳисобиданд, ки физика таҳкурсии устувори тамоми илмҳо мебошад. Агар чунин бошад, чаро тамоми илмҳо бо физика якҷоя карда намешаванд? Таҳлил нисбатан пурратар мешавад, агар функсияи мавҷиро мавриди омӯзиш қарор диҳем. Дар аввал чунин менамояд, ки ин функсия барои механикаи квантӣ ва химияи квантӣ умумӣ аст [4]. Функсияи мавҷӣ аз нуқтаи назари физика ва химия баробарқувва нест. Роҳҳои амалкунии функсияи мавҷӣ дар механикаи квантӣ ва химияи квантӣ гуногун мебошанд. Азбаски ин роҳҳо гуногунанд, бинобар ин моҳияти мафхумҳо ҳам тағйир меёбанд, лекин ҷиҳати даст кашидан аз тасаввуроти ягонагии функсияи мавҷӣ асосе нест.

Таъкид намудан муҳим аст, ки асоси функсияи мавҷӣ ҳам дар физикаи квантӣ ва ҳам дар химияи квантӣ ягона аст, лекин дар ҳар кадоме аз онҳо ба таври гуногун амалӣ мешавад.

Ҳамин тавр, мафхумҳои физикӣ ва химиявӣ монандии зоҳирӣ доранд. Онҳо ба ҳамдигар ҳеле наздиканд, лекин байни онҳо фарқият ҳам аст, аммо ин фарқ бартаарафнашаванда аст. Акнун он мушкилиҳое, ки дар раванди истифодаи мафхумҳои физикӣ дар дигар илмҳо дучор мешавем, фаҳмо мешаванд.

Нобоварӣ нисбати мафхумҳои дақиқи илмӣ чунин маъно надорад, ки бояд ҳудуди ҳатмии истифодаи тафаккури оқилона мавҷуд бошад. Баръакс, гуфтан мумкин, ки ба маънои муайян, қобилияти дарккунии инсон беҳудуд аст, лекин мафхумҳои илмӣ мавҷуда танҳо ба ягон соҳаи ҳеле маҳдуди ҳақиқат мувофиқ меоянд, соҳаҳои дигар, ки дар айни замон омӯхта нашудаанд, беохир боқӣ мемонанд.

Оид ба синну соли Замин фарзияҳо гуногунанд. Кашфи ҳодисаи радиактивии табиӣ ба масъалаи синну соли Замин равшанӣ андохт. Тақсимшавии радиоактивӣ бо ихроҷи гармӣ мегузарад ва гармкунии радиоактивӣ метавонад вақти хунукшавии Заминро то миллиард солҳо дароз намояд.

Гармии хориҷшуда ба ҳосил шудани газҳо ва буғҳои об боис гардиданд, ки ба сатҳи Замин баромада, ба ташаккули атмосфера ва муҳити обии сайёра мусоидат намуданд. Ақидаи усули радиометриро дар мисоли зерин шарҳ додан мумкин аст.

Калий яке аз элементҳои паҳншудаи қишри замин мебошад. Изотопи калий бо массаи молекулавии 40 тақсим шуда, ба аргони массаи молекулавии -40 мубаддал мешавад. Суръати ин реаксия хеле суст аст. Пас аз 1,3 млрд. сол аз ядроҳои аввалаи калий 50% боқӣ мемонад, яъне вақти нимтақсимшавии изотопи калий баробари 1,3 млрд. сол мебошад. Аргон моддаи газшакл аст ва гузаштаи он аз ҳолати ҷинсҳо вобаста аст. Агар ҷинс ғудохташуда бошад, он гоҳ аргон аз вай хориҷ мешавад, лекин баъди саҳт шудани ҷинс атомҳои аргон бо вай алоқаманд мешаванд. Аз лаҳзаи саҳтшавӣ ҷӣ қадаре вақти зиёд гузарад, ҳамон қадар аргон бештар ҷамъ мешавад. Таҳлили миқдори аргон - 40 ва калий - 40 дар ҷинс имконият медиҳад, ки доир ба синну соли вай фикру мулоҳиза намоем.

Ин гуфтаҳо ро он далел тасдиқ менамояд, ки массаи атоми аргони таркиби ҳаворо 40 воҳид ташкил медиҳад, дар қайҳон бошад, изотопи аргони массаи атомииаш 36 паҳн шудааст. Миқдори зиёди аргон -40 дар таркиби атмосфера - боз як ғувоҳ доир ба синну соли бузурги сайёраи мо мебошад.

Баҳодиҳии синну соли Замин, ки ба муқоисаи таркиби изотопии ҷинсҳои заминӣ, бо таркиби материоритҳо - порчаҳои ҳамон моддае, ки аз он як вақтҳо Замин ташкил шудааст, 4,6 млрд. солро ташкил медиҳад [2].

Яке аз муаммоҳои илми муосир ин секунҷаи Бермуд мебошад. Асрори секунҷаи Бермудро дар асоси ҳосил шудани гидратҳои газӣ маънидод намудан мумкин аст [5].

Гидратҳои газӣ аз об ва яке аз моддаҳои зерин: ксенон, метан, пропан, гидрогенсулфид, хлор ва ғайра ҳосил мешавад.

Гидратҳои газӣ аз ду моддаи аввалаи ғуногун ҳосил мешаванд, ки ҳосиятҳои индивидуалии ҳудро нигоҳ медоранд, зеро байни онҳо алоқаҳои валентӣ нест ва сабаби ҳосилшавии пайвасти нави монандии геометрӣ мебошад.

Соҳти кристаллии молекулаи обро бандҳои гидрогенӣ муайян менамоянд ва ин банд боиси ба вучуд омадани ковоқиҳои калон дар соҳтори об мегардад. Дар ин ковоқиҳо молекулаҳои метан, пропан, гидрогенсулфид ва хлор ҷойгир шуда метавонад.

Мувофиқи фарзияи мазкур дар натиҷаи вайрон шудани гидратҳои газии дар қаъри баҳрбуда газхориҷшавии бениҳоят бузург ба амал меояд. Ба сатҳи баҳр барои мода, газҳо обро ба кафки хубобчадор мубаддал менамоянд, ки дилхоҳ киштиро ғуру мебарад ва дар осмон пардаи тулӯкунандаи метанро ба вучуд меоранд, ки дар натиҷаи таркидани омехтаи метан ва ҳаво аз шуълаи муҳаррик боиси нобудшавии самолётҳо мегардад.

Хориҷшавии газҳо дар рӯи замин дар баҳри Каспий, соҳилҳои Панама, ҷазираҳои Новосибирск мушоҳида мешавад.

Ҳангоми баёни дастовардҳои генномухандисӣ ва идоракунии мақсадноки организмҳои зинда донишҷӯён мепурсанд: оё ҳайвонҳо одамонро нусхабардорӣ мекунанд?

Ин савол он қадар сода нест. Клонӣ намудан - ин бозтавлиди саҳеҳи ягон организмҳои зинда, ба миқдори муайян мебошад [1]. Табиист, ки тамоми нусхаҳои бозтавливуда бояд ахбороти наслии комилан мувофиқ дошта бошанд. Мувофиқи маълумотҳо дар шароити лабораторӣ амалӣ соҳтани ин раванд душворӣ надорад. Дар олам нусхаҳои дар “қолба” парваришёфта ҳастанд. Дар ин ҷо паҳлуи маънавию ахлоқии масъала, қобили қабул будан ё набудан ба рафти табиӣ инкишофи инсон ва оқибатҳои он муҳим аст. Маҳз бо ҳамин сабаб, ташкилотҳои солоҳиятноки байналмилалӣ гузаронидани ҷунин тадқиқотҳои илмиро назорат менамоянд.

Беназирии биология ҷунин аст, ки дар бораи онҳо ҳеҷ гоҳ бо боварӣ ғуфтан мумкин нест, ки ин асло намешавад. Бояд ғуфт, ки эҳтимолияти гузаштани он кам аст.

Бешубха, мулоҳизаҳои сахт ва бо далелҳои маълум асосёфта моро аз бисёр хатоҳои иштибоҳҳо ҳифз карда метавонанд, чунки ин амал баҳисобгирии шароити навро пешбинӣ менамояд ва бинобар он метавонад заминаи зарурӣ бобати пешрафти фаъолияти таълимии омӯзгор гардад. Агар таҷрибаи чандсолаи омӯзгори хулосабарорӣ намоем, мавҷудияти далелҳои иловагии ҷиддӣ байни фикру андеша ва қарорро зарур мешуморем. Лекин дар ҳаёти амалӣ хеле кам эҳтимол мешавад, ки қарори имконпазир бе душворӣ тамоми далелҳои мусбат ва манфиро дар бар гирад. Дар ниҳояти қор тавассути ба инобат нагирифтани баъзе далелҳо, ҳалли масъала қабул мегардад. Қарор зарур аст, чунки омӯзгор ба суҳанҳои мегуфтааш ва мазмуни асосии фаъолиятҳои боварии комил бояд дошта бошад.

Табиат ҳамчун мавзӯи омӯзиши табиатшиносӣ мураккаб ва гуногун буда, пайваста тағйир меёбад ва доимо дар ҳаракат мебошад. Доираи донишҳо оид ба табиат мунтазам васеъ мешаванд ва алоқамандкунии онҳо бо майдони беҳудуди нодонӣ ба ҳалқаи бузурге табдил меёбанд, ки бо ақидаҳои илмӣ фаро гирифта шудаанд. Баъзе аз ин ақидаҳо рушд ёфта, ба доираи донишҳои муосир ворид мешаванд ва боиси ба вучуд омадани ақидаҳои нав, консепсияҳои тибий-илмӣ нав мегарданд. Қисми дигарашон танҳо дар таърихи илм боқӣ мемонад, ки сипас онҳоро ақидаҳои мукамалтар иваз менамоянд.

Дар раванди умумии омӯзиш ҳар илм ягон паҳлуи ҳодисаи табиатро муаррифӣ менамоянд, лекин танҳо дар асоси дастовардҳои тамоми илмҳо ақидаи воқеӣ ва бо низомии ҳодиса бунёд мегардад.

Адабиёт

1. Ахундов М. Д. Концепции пространство и времени: история эволюции, перспективы. Учебное пособие / М. Д. Ахундов. - М.: Наука, 1982. - 209 с.
2. Свиридов В. В. Концепции современного естествознания Учебное пособие / В. В. Свиридов. - Санкт – Петербург: Изд - кий дом “Питер”, 2005. - 348 с.
3. Рузавин Г. И. Концепции современного естествознания. Учебное пособие / Г. И. Рузавин. – Москва: Инфра М, 2013. - 269 с.
4. Шреденгер Э. Избранные труды по квантовой механике / Э. Шреденгер.- Москва: Наука, 1979. - 194 с.
5. Махмадмуродов А. Консепсияҳои химияи муосир ва истифодаи амалии онҳо. / А. Махмадмуродов., М. Махмадмуродов., М. Усмонов., // Экология ва масъалаҳои таълиму тарбия. – Душанбе, 2014, ДДОТ ба номи С. Айни с. 30-33.

МОТИВАЦИОННЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВУЗА К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА

Кодирова Бунавишамох Азизуллоевна - старший преподаватель кафедры русского языка Финансово-экономического института Таджикистана, Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: 918-80-57-34.

На современном этапе подготовки квалифицированных кадров в высшем профессиональном образовании важным фактором является изучение русского языка в качестве обязательного учебного предмета.

Данная работа посвящена одной из актуальных проблем современного общества – формированию интереса к изучению русского языка у студентов экономических специальностей вузов Таджикистана.

Ключевые слова: *ситуация, студенты, фактор, компетентные специалисты, формирование, интерес, изучение, язык.*

**ЗАМИНАҲОИ МАҚСАДНОКИ ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ ТЕХНОЛОҒИ
ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ РАҒБАТИ ДОНИШЧҶҶНИ МАКОТИБИ ОЛИИ
ИҚТИСОДИ БА ОМҶҶХАНИ ЗАБОНИ РУСӢ**

Қодирова Бунавшамоҳ Азизуллоевна - муаллими калони кафедраи забони русии Дошишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: 918-80-57-34.

Дар замони муосир барои тайёр намудани кадрҳои баландихтисос дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ омӯхтани забони русӣ ҳамчун фанни таълимии ҳатмӣ омили муҳим мебошад.

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи муосир – ташаққули рағбати дошишҷӯни ихтисосҳои иқтисодии макотиби олии Тоҷикистон ба омӯхтани забони русӣ бахшида шудааст.

***Калидвожаҳо:** вазъият, дошишҷӯн, омил, мутахассисони салоҳиятнок, ташаққул, рағбат, омӯхтан, забон.*

**MOTIVATIONAL PREREQUISITES FOR THE USE OF GAME
TECHNOLOGIES AS A MEANS OF FORMING THE INTEREST OF ECONOMIC
UNIVERSITY STUDENTS TO STUDY RUSSIAN**

Kodirova Bynavshamoh Azizullaevna - senior lecturer of chair of Russian language. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova st. 64/14, Phone: 918-80-57-34.

At the present stage of training of qualified personnel in higher professional education an important factor is the study of the Russian language as a compulsory subject.

This work is devoted to one of the actual problems of modern society – the formation of interest in the study of the Russian language among students of economic specialties of higher educational institutions of Tajikistan.

***Keywords:** situation, students, factor, competent specialists, formation, interest, study, language.*

В настоящее время в образовательной структуре высших учебных заведений республики разрабатываются новые программы, создаются альтернативные учебники, предлагаются новые технологии обучения. Большое внимание уделяется индивидуальным особенностям студентов. Студент вуза становится продуктивным соучастником учебного процесса, а не простого наблюдателя. Но наряду с этим наблюдается серьезная проблема, связанная с отсутствием должного интереса студентов к изучению русского языка.

С позиции психолингвистики взоры мотивации направлены на специфику сложности и многоуровневой характеристики деятельности человека (речевая продуктивность, речевое поведение, речевая деятельность и пр.). Уровнем регуляции выступает сознательно-волевой настрой обучаемого. Обычно мотивационные предпосылки современного студента связаны с гораздо более сложными строениями, чем перечисление заранее придуманных мотивационных параметров. Всё это, «с одной стороны, позволяет определять мотивацию как сложную, многоуровневую неоднородную систему побудителей, включающую в себя потребности, мотивы, интересы, идеалы, стремления, установки, эмоции, нормы, ценности и т.п., а с другой, говорить о полимотивированности деятельности поведения человека и о доминирующем мотиве в их структуре» [1, 62].

Более того, «иерархическая структура мотивационной сферы определяет направленность личности человека, которая имеет разный характер в зависимости от того, какие именно мотивы по своему содержанию и строению становятся доминирующими» [2, 52].

Анализ учебной мотивации в системе учебной деятельности показал наличие доминирующего элемента - побудителя (мотива), учета всей структуры и компонентов

мотивационной составляющей обучаемого. Рассматривая учебную мотивацию в контексте связи с процессом учения, А. К. Маркова подчёркивает иерархичность её построения. В неё входят потребности в учении, осознание самой сути учения, мотив, цель, эмоции, отношение и интерес [4, 17].

Существенную роль в формировании интереса к изучению русского языка играет создание проблемной ситуации, адаптация студентов к всевозможным языковым трудностям, лингвокоммуникативному барьеру. Здесь недостаточны меры по преодолению интерференционных факторов, важны приобретения новых знаний и умения применять ранее усвоенные знания в новой ситуации профессионального общения.

Каждое учебное занятие должно быть направлено для передачи новой языковой информации с использованием рациональных приёмов введения и презентации и закрепления материала. Преподавательское умение разнообразить методы объяснения новой темы имеет цель привлечения внимания студентов, открывать для них новые языковые явления с позиции формирования их речевой профессиональной деятельности. Здесь проявляются признаки мотивационного взгляда студентов на изучаемый язык и языковые явления, которые служат основой практического владения языком. Опытный преподаватель всегда с большим удовольствием старается выработать у студентов когнитивно-познавательный интерес на базе подлежащего презентации материала.

Обучение русскому языку в экономическом вузе подразумевает формирования мотивационных качеств на почве когнитивно-познавательного прогресса студентов. Последнее предполагает собой сознательные действия, жажду знаний, потребность в приобретении новых языковых знаний, расширение словарно-терминологического запаса, углубление и систематизация усвоенной информации. Подобные интересы и мотивы в рамках учебного времени систематически подвергаются определенным изменениям в связи с психологическими факторами, физическим состоянием студентов, цейтнотом, отсутствием практического опыта в свободном овладении языком и пр. «Наибольшее влияние на академические успехи оказывает познавательная потребность в сочетании с высокой потребностью в когнитивном направлении» [5, 75].

В связи с этим хотелось бы сделать акценты на три условия, позволяющие создать замысел мотивации:

- внутренняя мотивация;
- психологический комфорт;
- установка.

Внутренняя мотивация – это потребность вступить в общение, исходящая от самого говорящего. Внутренняя мотивация обусловлена значимостью информации. В условиях обучения та или иная тема может не представлять какого-либо интереса для студента на занятии. Значимость информации на коммуникативном уровне и профессиональной перспективы не всегда могут заинтриговать студента. Отсюда возникают дополнительные меры для выработки мотивационных качеств в учебной деятельности студентов – будущих специалистов в сфере экономики.

Не менее важным в формировании интереса студентов – будущих экономистов к изучению русского языка считается самостоятельная работа, которая, как известно, принадлежит к числу позитивных факторов цельной и целостной оценки качества педагогической деятельности в вузе. Все это, безусловно, содействовало в деле формирования живого интереса к дисциплине «Русский язык», повлияло на прочное и сознательное восприятие и запоминание выработанных знаний, умений и навыков, выработке ценностных качеств саморазвития и самообразования студентов, творческому постижению знаний в области своей профессиональной деятельности.

Безусловно, самостоятельная работа, поиски в направлении приобретения новых знаний превращает студента в активного субъекта языкового пространства, дает ему возможность реализовать навыки критического мышления, проявлять инициативу, аргументировано изложить точку зрения, отстаивать позицию.

Выработка интереса к изучению русского языка у студентов экономического вуза проходит в условиях систематического совершенствования знаний, умений и навыков. Здесь должно быть соединение нескольких мотивирующих факторов в пользу достижения главной цели:

- интенсивное наполнение словарно-фразеологического и терминологического запаса, усвоение профессионально-ориентированной лексики, специфических экономических понятий;
- обеспечение режима точного и верного усвоения смыслового компонента языковых единиц, подлежащих активному изучению, что, в конечном счете, имеет цель понимания основополагающих характеристик приобретаемой профессии на базе строительного материала языка;
- реализация современных форм и методов организации педагогического и профессионального сотрудничества, взаимодействие путём моделирования равноправных партнёрских и деловых отношений.

Особое место занимает применение информационно-коммуникативной технологии (ИКТ) в обучении русскому языку в учебном процессе. Последнее формирует и пробуждает реальный интерес будущих экономистов к познанию функциональных аспектов, уровней, систем и подсистем русского языка в условиях профессиональной деятельности. Применение современной технологии обучения в преподавании русского языка направляется, в первую очередь, на создание профессиональной языковой среды и поэтапной подготовки квалифицированного специалиста в сфере экономики.

В целях формирования мотивации студентов мы специально разработали и лингвокультурологический подход к изучению русского языка в экономическом вузе. Задача состояла в том, чтобы изучение русского языка в экономическом вузе отвечало взаимодополняемости компонентов учебной деятельности на основе взаимосвязи языка и культуры в контексте избранной студентами экономической профессии. Для этого необходимо использовать тексты, имеющие в своем содержании элементы экономической информации и экономической культуры, речевого профессионального этикета, сведения о российской экономической ситуации и действительности и пр.

С целью повышения интереса и мотивации студентов, экономического вуза, развития их самостоятельных качеств в овладении русским языком существенную роль играют активные методы организации учебного процесса. Метод активного обучения - это целеустремленная деятельность преподавателя, разнообразие форм, методов, приемов и средств работы со студентами. Активные методы обучения позволяют выявить степень интереса и мотивации обучаемых, творческие задатки, позволяет научить их работать в команде, пробовать силы в сфере научно-исследовательской деятельности.

Имитационный вид, как метод активного обучения, имеет дело с применением определенной модели изучаемого материала. Его можно подразделить на игровые и неигровые разновидности. А неимитационный вид в отличие от имитационного вида обусловлен отсутствием той или иной модели в усвоении учебного материала, охватывает и включает лекции с проблемными элементами, практические и лабораторные занятия, семинары и дискуссии, конференции.

В целом, к игровым методам активного обучения относятся деловые игры, разыгрывание ролей, ситуативные задания и упражнения. К неигровым методам относятся анализ конкретной учебной ситуации, тренажеры, имитационные упражнения.

Одним из активных приёмов обучения русскому языку является ролевая игра. Используя ролевую игру на занятиях, преподаватель формирует и развивает у студентов навыки и умения нахождения необходимой информации. Приходится в необходимых случаях преобразовать ролевые позиции, актуализировать на их основе планы креативного обучения в стереотипных и в нестереотипных случаях.

Следует отметить, что ролевая игра относится к интерактивным методам обучения. Последнее представляет собой совокупность педагогических действий и приёмов, направленных на организацию учебного процесса по русскому языку, создающих условия, повышающие интерес и мотивацию студентов к самостоятельному, творческому осмыслению языкового материала в процессе когнитивно-познавательной деятельности.

Игровые методы делятся на:

- деловые игры;
- дидактические или учебные игры;
- игровые ситуации;
- игровые приёмы и процедуры;
- тренинги в активном режиме.

Так, к игровым приёмам и процедурам в целях усиления мотивации студентов к изучению русского языка относят реализацию отдельных, единичных принципов. В первую очередь, различные формы активизации лекций и других традиционных форм. Игровые ситуации представляют собой реализацию двух и более принципов, не совпадающих с деловой игрой (по количеству), составом элементов и не имеющим формализованной структуры, правил поведения на игровой площадке, регламента. Примером игровой ситуации можно считать дискуссионные занятия, проводимые в развёрнутом виде с незапланированными выступлениями и оппонированием, когда заранее неизвестно, кто и в каком качестве (докладчик, критик, провокатор) будет участвовать в обсуждении. Критериями оценки выступают понимание студентами культуры русского народа, сходств и различий в таджикской и русской национальной культуры, уровень владения ими русским языком.

Целями и задачами выработки мотивации при обучении русскому языку в контексте культурологического подхода является не только знание языка, который, несомненно, является частью культуры, но и овладение русской культурой. Развитие всех этих качеств, способствует формированию и развитию личности студента, способствует формированию профессиональных навыков, подготовку качественных специалистов, способных справиться с поставленными перед ними задачами.

Игровое моделирование планирует построение такой формы работы, где предложенная модель представляет собой реализацию характерных сегментов и свойств реального речевого акта, отражает учебные возможности субъектов ролевой игры как участников данного процесса. Здесь с особой значимостью проявляется степень активного участия преподавателя в контроле и актуализации ролевой игры на уровне умелого планирования, высокой ее организации.

Интерес студентов к ролевым играм не случаен в контексте использования русского языка как средство формирования коммуникативной компетенции на экономических факультетах, особенно навыков устной речи. В этих целях создаются реальные речевые ситуации, где студенты актуализируют приобретённые знания, навыки и умения.

Ролевая игра позволяет учитывать индивидуальные особенности студентов, мотивации и интересы, расширяет их культурное пространство, выступает в качестве эффективного средства снятия различных психологических барьеров в общении, как вербальными так и не вербальными средствами. Она также способствует реализации деятельного подхода в обучении русскому языку, когда в центре внимания находится

студент со своими интересами и потребностями. Ярко выраженный творческий характер игровой деятельности помогает создавать обучающую языковую среду, вовлекая в новое культурно-языковое пространство всех студентов.

Все расхождения языков и культур выявляется при их сопоставлении и активном их использовании при конкретных речевых ситуациях. В ролевой игре обучающиеся получают навык решать некоторые проблемы, осложняющие коммуникацию вообще, на русском языке в особенности. Каждое слово языка имеет свой, присущий данному языку масштабы значения, объемы понятия, законы сочетаемости.

У каждого слова своя лексическая сочетаемость, или валентная ценность. Она глубоко специфична (а не универсальна) в том смысле, что присуща только данному конкретному слову в данном конкретном языке. И насколько студент владеет этим навыком, становится, очевидно, только при неподготовленном высказывании, подобно тому, как родная культура выявляется при столкновении с чужой.

Изучая русский язык, нужно не заучивать слова в отдельности, по их значениям, а применять в естественных, наиболее устойчивых сочетаниях, присущих данному языку, а так же знать, как употреблять словосочетания в той или иной речевой ситуации. Даже обозначение цвета, такого, казалось бы «общечеловеческого» понятия, вызывает большие сомнения в плане его абсолютного лексического соответствия, поскольку наличие определенных метафорических и стилистических коннотаций не может не влиять на значения слова, а эти коннотации различны в разных языках.

Вуз готовит студентов не только к тому или иному объёму получаемой информации, но и тому, чтобы применить эти знания на практике. В настоящее время экономические вузы страны учебный процесс направили в сторону усиления методической организации педагогической деятельности, которая призвана развивать индивидуальные способности, профессиональное отношение и творческий подход каждого студента. В свою очередь, профессорско-преподавательский состав не отстает от внедрения современных инновационных технологий в обучении, реализации принципа гуманизма и когнитивно-коммуникативного подхода к личности студента.

Игровая технология впервые внедрялась в связи с разработкой теории сенсорного воспитания (Л.А Венгер, А.П. Уорф, В.Н. Авенесова и др.) Исследователями (З.М Богуславская, О.М. Дьяченко, Н.Е. Веркаса, Е.О. Смирнова и др.). Учеными было представлено обоснование игровых ситуаций по развитию когнитивной возможности студентов, их интеллектуального потенциала. По мнению большинства ученых, игровые элементы характеризуется «гибкостью, инициативностью мыслительных процессов, переносом сформированных умственных действий на новое содержание» [3;240].

Используя игровые технологии преподаватель имеет возможность интегрировать важные принципы обучения (индукция, дедукция) с элементами творческой активности студентов.

Применение игровой технологии связано с условиями реальной речевой ситуации, выступает как важное средство выработки у студентов мотивации и интереса, побуждения и стимулирования на занятиях по русскому языку. К слову, относительно каждой теме подбираются игровые задания, помогающие внедрить лингвистическую и коммуникативную функцию языка. Так, можно назвать следующую классификацию игровой технологии:

1. Фонетические игры.
2. Лексико-фразеологические игры.
3. Игры по морфемике и словообразованию.
4. «Я знаю правила орфографии».
5. «Пунктуация помогает стать мне грамотным».
6. «Синтаксис содействует стройности моей речи».

Использование игровых технологий в занятиях по русскому языку убедило, что возрастает активность студентов, появляется интерес к выработке культуры русской речи, желание пробовать себя в роли модератора КВН, лингвистической викторины, игры «Король словарного пространства» и пр.

Наблюдение за процессом обучения русскому языку в экономическом вузе с использованием игр и игровых ситуаций показывает, что применение их даёт возможность привить студентам интерес к языку, создаёт положительное отношение и естественную мотивацию к его изучению.

На основе вышеизложенного можно резюмировать, что игра – это, прежде всего, когнитивная деятельность; ценностная мотивированность; индивидуализированная личностно-качественная деятельность; обучение и воспитание в коллективе и через коллектив; развитие психических функций и способностей; “учение с увлечением”.

Игра направляет студентов к профессиональному контакту с окружающими, в том числе с преподавателем, создаёт одинаковые условия в речевом акте, ликвидирует искусственную преграду между преподавателем и студентом. Этому способствуют различные по содержанию игры на грамматическом, лексическом, фонетическом и орфографическом уровне, имеющие цель формирования коммуникативной компетенции. Так, изучение грамматического аспекта языка создаёт неограниченные возможности для выработки продуктивной речи студентов.

Первоосновой в формировании познавательных способностей студентов, развития их интереса к предмету «Русский язык» является окружающая среда, целенаправленное воздействие вуза, привлекательность содержания подаваемого учебного материала.

Исследуя проблему формирования познавательного интереса, учёные выделяют следующие разные его уровни. Это, прежде всего, отсутствие самого интереса, безразличие и негативное отношение к процессу изучения предмета. Далее можно рассмотреть позитивную реакцию на нечто новое, касающееся конкретных языковых фактов.

В процессе формирования и развития интереса студентов экономического вуза при изучении русского языка важной частью работы субъектов обучения является их любопытство. Оно позволяет выяснить степень положительной реакции и интереса студента относительно изучаемого языкового материала.

Наблюдая за процессом изучения русского языка в экономическом вузе, мы выявили различную степень заинтересованности студентов к данному предмету. Безусловно, мотивированных студентов к свободному владению русским языком много, но есть и такая их категория, которая не заинтересована к изучению данной учебной дисциплины. Занятия по русскому языку пробуждают интерес студентов к познанию русского языка и русской культуры, расширяют кругозор и мировоззрение студентов – будущих специалистов в сфере экономики.

Безусловно, центральной фигурой в познавательном аспекте обучения является преподаватель русского языка, его опыт и умение выстраивать эффективную линию изучения русского языка, формирование интереса студентов к данному предмету. Умелая организация работы со стороны преподавателя по внутреннему (психологическому) побуждению студентов к действию, возрастанию мотивов, стремления к получению знаний, любознательность, занимательность и прочее являются предпосылками формирования интереса к учению.

Более того, «иерархическая структура мотивационной сферы определяет направленность личности человека, которая имеет разный характер в зависимости от того, какие именно мотивы по своему содержанию и строению становятся доминирующими.

Литература

1. Болдырев Н.И. Методика работы классного руководителя / Н. И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1984. – 156 с.
2. Ваниева, С. Г. Система нравственно-эстетического воспитания учащейся молодежи / С. Г. Ваниева. – Владикавказ: СОГУ, 2001. – 133 с.
3. Выготский, Л. С. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Л. С. Выготский. – М.: МПУ, 1980. – 242 с.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения/ А.К. Маркова, Т.А. Маргис, А.Б.Орло. – М., 1990. – 215с.
5. Педагогика школы: Учеб. Пособие для пединститутов / Под ред. Щукиной. – М.: Просвещение, 1987. – 320 с.

ТЕРРОРИЗМУ И ФРОТГАРОЙ ВА ХАТАРИ ОН БА ҶАҶОНИ МУОСИР

Ниёзов Рафиқҷон Машиакирович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граҷидани Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Дар мақола аз таърихи пайдоиши терроризм огоз карда, то ҳолати имрӯзаи он маълумот фароҳам оварда шудааст. Терроризм ва ифротгароӣ ҳамчун зуҳуроти номатлуби замони имрӯза маънидод карда шуда, боиси ба миён омадани оқибатҳои нохуш, ба монанди таҳдид ва истифодаи зӯроварӣ, расонидани зарари вазнин, таҷовуз ба ҳаёти арбобони давлатӣ ё ҷамъиятӣ, барангехтани низои миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ будани он қайд карда шудааст.

Самтҳои паҳншавии терроризм, шаклҳои нави он ва таъсири он ба ҷомеаи имрӯза таҳлил шуда, қайд карда мешавад, ки террористон дар шакли гурӯҳҳои хурд-хурд имрӯз амал намуда, назорати аъзоёни навашонро пурқувват карда истодаанд. Дар доираи ташилотҳои террористӣ гурӯҳҳои махсус пайдо шуда истодаанд, ба монанди гурӯҳҳои маблағгузор, ҷосусӣ, таъмини яроқ ва лавозимоти махсус ва иҷроқунандагони амалҳои террористӣ.

Калидвожаҳо: терроризм, ҳолатҳои хатарнок, таҳдид, гурӯҳҳо, гаравгонгирӣ, сохти конститусионӣ, низои миллӣ, бадбинии динӣ ва этникӣ, фирорӣёни иҷборӣ, бекорӣ, гуруснагӣ, проблемаҳои иҷтимоӣ.

ТЕРРОРИЗМ, ЭКСТРЕМИЗМ И ЕГО ОПАСНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Ниёзов Рафиджон Машиакирович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры физической культуры и гражданской обороны Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

В статье рассматривается история и современность терроризма. И, в частности, говорится о том, что терроризм - постоянный спутник человечества, который относится к числу самых опасных и трудно прогнозируемых явлений современности, приобретающих все более разнообразные формы и угрожающие масштабы. В настоящее время современный терроризм можно также охарактеризовать по уровню его развития. В статье говорится о том, что произошла трансформация тактики терроризма. Раньше он осуществлялся, в основном, в форме единичных покушений на руководителей государств, правительств и на высокопоставленных чиновников. А в современном терроризме – это уже не разрозненные индивидуальные действия, а серии разнообразных террористических акций, направленных против широкого круга лиц и объектов со стороны квалифицированных кадров и хорошо организованных группировок.

Ключевые слова: терроризм, опасные явления, угроза, группировки, заложники, конституционный строй, национальные недовольства, религиозная и этническая ненависть, вынужденные беженцы, безработица, голодание, социальные проблемы.

MODERN TERRORISM, EXTREMISM AND MODERN WORLD

Niyozov Rafiqjon Mashakirovich – candidate of Pedagogical sciences, associate professor of physical culture and civil protection of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14.

Terror acts-constant companion of humanity, which related number of most dangerous and its heavy to forecast phenomenon in modern time, purchasing more of various forms threatening sizes. The number of terror acts steady grow every year.

Modern terrorism can characterized by level of development in the present time. The article says that in the terrorism get transformation. Earlier that was a single attempted forms on the lead of the republic, and high-level officials. But in the modern terrorism – there is not disparate individual action, but different many terror action, which goes against a wide range of people and object among qualified workforce and well-organized group.

Key words: terrorism, dangerous-phenomenon, threat, group, hostage, constitutional order, national dissatisfactions, national and ethnic hatred, forced refugees, employment, fasting, social problems.

Терроризм ба ҳодисаҳои аз ҳама хавфноктарин ва қариб пешгӯинашаванда мансуб аст, ки шаклу намудҳои нав ба нави он масоҳатҳои хеле калонро дарбар гирифта, шумораи амалҳои террористӣ сол то сол афзуда истодааст. Терроризм аз нимаи дуюми асри XIX сар карда, то оғози асри XX омили доимии манфии ҳаёти ҷомеа гаштааст. Авҷгирии терроризм ба бозиҳои олимпи Мюнхен мансуб аст, ки 5 сентябри соли 1972 ҷанговарони гурӯҳи террористии “Сентябри сиёҳ” варзишгарони Исроилро гаравгон гирифтанд ва дар вақти ҳамлаи қатъӣ ҳам варзишгарон, ҳам террористон ва ҳам пулис кушта шуданд.

Терроризм зухуроти мушкили гуногунҷабҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ буда, дорои таърихи чандинасра ва хусусиятҳои равиявию даҳшатнок мебошад, ки диққати ҷомеаи ҷаҳониرو ба худ ҷалб менамояд. Пайдоиши калимаи «террор» дар забони латинӣ маъноҳои:

1) «тарс», «даҳшат»;

2) «предмети тарс», «вахмандозандаи ҳолат»-ро дорост.

Баъди чунин маънидодкунии ин мафҳум дар асри 18 калимаи «террор» аз ҷониби олимони фаронсавӣ таҳти омӯзиш қарор дода шуд. Онҳо истилоҳи калимаи «terror»-ро ҳамчун «даҳшат» эътироф намуда, қайд карданд, ки даҳшатро дар таркиш, сӯхтор ва тирпаронӣ дидан мумкин аст. Ба забони русӣ мафҳумҳои «террор» ва «терроризм» каме дертар, аниқтараш, аввали асри 19 аз забони фаронсавӣ ворид гардид.

Соли 1816 олими рус И.И. Татишев аввалин маротиба мафҳуми «терроризм»-ро ҳамчун «системаи хавфноки идораӣ ва амалҳои даҳшатовар» шарҳ додааст [4].

Дар охири асри 19 аз ҷониби олимони ба ҳам монанд будани ин ду мафҳум «террор» ва «терроризм» муайян карда шуда, дар шаклҳои зерин маънидод карда шудаанд:

1. «Террор» - ҳамчун системаи сиёсии тарсонидани аҳоли бо мақсади нигоҳ доштани ҳизб, ё ин ки ҳукумат буда, баҳри расидан ба мақсадҳои гуногун анҷом дода мешавад.

2. «Терроризм» - даҳшат, тарсонидан, дар дили аҳоли ҷой намудани тарсу ваҳм бо намоиши ҳукмҳои қатл, одамкушӣ, ки сарҳади ин мафҳумро васеътар намудааст.

Терроризм ва ифротгароӣ яке аз зухуроти номатлуб дар замони имрӯза ба шумор меравад, зеро зухуроти мазкур боиси ба миён омадани оқибатҳои нохуш - таҳдид ё истифодаи зӯроварӣ, расонидани зарари вазнин, таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ, бенизомӣ, кӯшиши тағйири сохти конститутсионӣ дар

мамлакат, ғасби ҳокимият ва аз они худ кардани ваколатҳои он, барангехтани низои миллий, иҷтимоӣ ва динӣ мебошад.

Имрӯз терроризм дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон доман паҳн карда, хатари бузурги иҷтимоӣ эҷод карда истодааст, ки ин барои амнияти давлатҳои алоҳида ва минтақаҳо воқеан таҳдид эҷод менамояд. Айни замон марбут ба амалҳои террористӣ дар ҷаҳон ҳолат муташанниҷ боқӣ мемонад. Сарфи назар аз тадбирҳои солҳои охир андешидашуда дар бахши мубориза бо терроризм, таҳдиди амалҳои нави террористӣ на фақат аз байн нарафтааст, балки афзоиш ёфтааст. Дар ғушаҳои гуногуни ҷаҳон ғайриқонунии созмонҳои террористӣ ба ҷашм мерасанд, ки онҳо аз тарафи ташкилоту созмонҳои муттаҳиди ҷаҳонӣ маблағгузорӣ карда мешаванд.

Вобаста ба вазъияте, ки имрӯз дар ҷаҳон ба амал омадааст, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати сарони давлатҳо, ин мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм мебошад. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба ин таҳдиду талошҳо омадааст: «Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхушӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ иҷтимоӣ узви ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, дар ҷараёни таҳаввулоти босуръати ҷаҳонӣшавӣ муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёт қарор дорад» [2].

Имрӯз дар як қатор давлатҳо ҷангҳои ҳаробиовар идома дошта, боиси афзоиши шумораи фирориёни иҷборӣ, бекорӣ, гуруснагӣ ва шиддат гирифтани проблемаҳои дигари иҷтимоӣ гардидаанд. Терроризм ва ифротгароӣ беш аз ҳарвақта авҷ гирифта, бо оқибатҳои даҳшатбору бераҳмонаи худ ба проблемаи ҷиддитарини инсоният дар асри XXI табдил ёфтааст.

Ифротгароӣ дар қадом шакл набошад, онро мо қабул надорем, чунки он ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро поймол мекунад. Қайд кардан ҷоиш аст, ки ифротгароӣ асосҳои маънавии ҷомеаро вайрон намуда, ба амнияти минтақа, тамоми ҷаҳон, аз он ҷумла ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам таҳдид мекунад. Ба муқобили ифротгароӣ бояд ҳама мубориза баранд. Экстремист шахсест, ки дар ғайриқонунии худ ҷонибдори амалҳои якравию тундравӣ аст. Ин амалу зухурот метавонад, дар тамоми соҳаҳои ғайриқонунии инсон - дар дин, сиёсат, идеология, илм ва ҳатто дар варзиш низ ба миён ояд.

Дар таблиғи ақидаҳои ифротӣ ташкилотҳои махсуси хориҷӣ дар минтақа манфиатдоранд ва ин андешахоро миёни ҷавонон таблиғ ва интишор меkunанд. Айни замон гурӯҳҳои террористии ба ном «Давлати исломӣ», «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ҳизбуллоҳ», «Ал-қоида», «Боко-ҳарам», «Толибон» ва монанди инҳо барои анҷом додани ғаразҳои сиёсии худ ғайриқонунӣ доранд. Мақсадҳои асосии ин гурӯҳҳои террористӣ, пеш аз ҳама, расидан ба ғаразҳои сиёсӣ иқтисодист. Махсусан, барои гирифтани нуқтаҳои қоркарди нафту газ ва дигар сарватҳои зеризаминӣ, ки паси он миллиардҳо меистанд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як узви қонунигаро ҷомеаи ҷаҳонӣ мубориза бар зидди терроризм ва экстремизмро яке аз ҳадафҳои асосии худ қарор дода, дар ин самт тадбирирандешӣ намуда истодааст.

Чунон ки дар боло қайд карда шуд, ҷиноятҳои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳдид дорад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон омили мазкур ва Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба инобат гирифта, як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқиро қабул намудааст, ки мутобиқи он сохторҳои давлатию ҷамъиятиро барои мубориза бар зидди ҷиноятҳои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта муваззаф гардондааст.

Агар мо ба таърихи қонунгузориҳои ҷиноятӣ Тоҷикистон назар афканем, он гоҳ муайян карда мешавад, ки аз соли 1935 то имрӯз, 3 маротиба Кодекси

ҷиноятии РСС Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст, ки чунин муқаррароти ҷавобгарии ҷиноятӣ барои «амалҳои террористӣ» мушоҳида карда мешавад.

Дар Кодекси ҷиноятии РСС Тоҷикистон соли 1935 ду модда 59 ва 60 ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани амали террористӣ ва барои тарқонидану сӯзондан, ё ин ки бо дигар роҳ несту нобуд сохтани роҳи оҳан, воситаи алоқа, нуқтаҳои обгузар, анборҳои ҷамъиятӣ ва дигар амволи давлатӣ муқаррар намуда будааст.

Дар боби якуми Кодекси ҷиноятии РСС Тоҷикистон соли 1961 «Ҷиноятҳо ба муқобили давлат» номгузорӣ шудааст, ки дар моддаҳои 63 - 64 ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содири акти террористӣ муқаррар шуда будаасту ҳалос.

Чӣ тавре ки мебинем, меъёрҳои моддаҳои қонунгузориҳои ду Кодекси ҷиноятии РСС Тоҷикистон нишон медиҳанд, оид ба амалҳои террористӣ ва амалҳои зиёновар ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар шуда буд, лекин нисбати ҳуди «терроризм» ягон меъёре ҷой надошт.

Дар асоси қабули санадҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи амалҳои руҳдода, инчунин бо дарназардошти фикру ақидаҳои олимони, ба терроризм ва ҳолатҳои ба ҷамъият хавфнок он дар боби 21 Кодекси амалкунандаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 21 майи соли 1998 қабул карда шудааст, дар асоси моддаи 179 ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст.

Тибқи ин модда, терроризм, яъне содир намудани тарқиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз яроқи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба амвол ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад. Ин кирдор бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ва расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо мебошад. Барои ин амал аз озодӣ ба муҳлати аз 5 то 10 сол маҳрум сохта мешавад. Агар ин кирдор:

- аз ҷониби гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ;
- такроран содир шуда бошад, бо маҳрум сохтан аз озодӣ аз 8 то 15 сол бо мусодираи молу мулк ҷазо дода мешавад.

Агар кирдори пешбинишудаи зикргардида:

- аз ҷониби гурӯҳи муташаккил;
- дар алоқамандӣ бо таҳдиди истифодаи яроқи қатли ом, маводи радиоактивӣ ё иҷрои дигар кирдоре, ки ба ҳалокати оммавии одамон оварда мерасонад;
- дар ҳолати ретсидивии махсусан хавфнок содир шуда бошад;
- аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон ё дигар оқибатҳои вазнин гардида бошад, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 15 то 25 сол бо мусодираи амвол ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ҷазо дода мешавад.

Инчунин, тибқи моддаи 180-и Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон барои паҳн кардани иттилооти баръало бардурӯғ оид ба руҳ додани тарқиш, сӯхтор ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба амвол ё ба руҳ додани оқибатҳои дигари барои ҷомеа хавфнок меорад, бо қорҳои ислоҳӣ ба муддати то 2 сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин муҳлат ҷазо дода мешавад.

Дар ин раванд, моддаҳои 6 – 8 Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ қайд кардан бамаврид аст, ки дар онҳо бевосита оид ба хизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, фаъолияти онҳо ва манъ будани ғасби сохтори давлатӣ қайд гардидаанд ва ин арзишҳо арзишҳои олии буда, ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунанд ва манъ будани ғасби мусаллаҳонаи давлат ин маънои маҳкум кардани кирдорҳои ҷиноятиро дорад, ки ин мафҳум ҷиноятҳои хусусияти террористӣ ва экстремистидоштаро дар бар мегиранд.

Дар баробари ин соли 2007 қонун дар бораи мубориза бар зидди экстремизм қабул шудааст, ки дар он низ мақсади қабули қонун мафҳуми экстремизм, кирдорҳои экстремистӣ, субъектҳои муборизабаранда, масъулияти дигар сохторҳо дар мубориза бар зидди терроризм дарҷ гардидааст.

Терроризм ҳамчун ҷинояти характери байналмилалидошта сарҳад надорад. Худи террорист бошад, ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад. Ғайр аз ин, чӣ тавре ки Сарвари давлати мо, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақсаднок қайд намудаанд: «Терроризм ва экстремизм ба дини мубини ислом иртиботе надорад, чунки дини мубини ислом пок буда, танҳо ва танҳо покӣ, ростқавлӣ ва сулҳу суботро мебарастад» [2].

Терроризм ҷинояте мебошад, ки пеш аз ҳама, ба амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти муътадили мақомоти ҳокимият, ҳамчунин ба ҳаёт ва саломатии шаҳрвандон, ходимони ҷамъиятӣ ё намоёндагони ҳокимият таҷовуз мекунад.

Терроризм ба доираи васеи шаҳрвандон ё чун қоида, ба доираи номаълум, баъзан ба аҳолии тамоми шаҳру ноҳияҳо ё ба шахси мансабдори мушаххас ва мақомоти ҳокимият, ки дорои ҳуқуқи қабул кардани қарорҳои ташкилӣ – идоракунии мебошанд, равона карда шудааст.

Вобаста ба ин, бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 апрели соли 2001 як қатор ҳизбҳо ва ташкилотҳо ба монанди, «Ҳизб-ут-таҳрир», ХНИТ (аз 29.09.2015) ва ғайраҳо ғайриқонунӣ амалкунанда эътироф карда шуда, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст. Инчунин бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 март соли 2006 ташкилотҳои зерин террористӣ ва экстремистӣ доништа шуда, фаъолияти онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст:

1. Ал-Қоида;
2. Ҳаракати Туркистони шарқӣ;
3. Ҳизби Исломии Туркистон (собиқ ҳаракати исломии Ўзбекистон);
4. Ҳаракати Толибон;
5. Бародарони мусулмон;
6. Лашкари Тойиба;
7. Гурӯҳи Исломӣ;
8. Ҷамъияти Исломии Покистон;
9. Ҷамъияти таблиғ;
10. Ташкилоти динӣ - миссионерии Созмони таблиғот;
11. Тоҷикистони озод.

Ҳамин тариқ, баъди гуфтаҳои боло нисбати экстремизм ба тариқи зайл хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1. Экстремизм (ифротгароӣ) ба шуури ҷамъиятӣ, иродаву психологияи ҷамъиятӣ, ахлоқ ва идеологияи омма паҳн гардида, ба муносибати байни гурӯҳҳои ҷамъиятӣ (экстремизми иҷтимоӣ), миллат (экстремизми миллатгароӣ ё халқҳо), иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ-давлатӣ (экстремизми сиёсӣ) ва мазҳабҳои динӣ (экстремизми динӣ) таъсир мерасонад.

2. Экстремизм гуногуншакл буда, мақсади он низ ба тарзи гуногун дар ҷомеа паҳн мегардад. Мақсади онҳо - моддӣ, идеологӣ, хоҳиши дигаргунсозӣ, қонуннагардидан аз вазъияти воқеӣ, ҳокимиятдорӣ бар одамон, тағйир додани сохти конститутсионии давлат, ноором сохтани вазъият, ҳалалдор сохтани ягонагии Ҷумҳурии Тоҷикистон, гирифтани салоҳиятҳои ҳокимият, душманӣ, бадбинӣ ва ғараз аст.

3. Таҷрибаи сиёсии экстремистӣ, инъикоси худро дар шаклҳои гуногуни фаъолияти экстремистӣ пайдо намуда, ки ин дар шакли исён, ба фаъолияти шӯрангезона ва терроризм зоҳир мешавад.

4. Экстремизм (ифротгарой) ҷинояти махсусан вазнин буда, ба ҷамъият хавфнокии он зоҳир мегардад, ба оромии кишвар, сулҳу субот, ҳаёт ва саломатии инсоният, амният сохти конституционии ҳокимияти давлатӣ, соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии ҳокимияти давлатӣ ва пеш аз ҳама, ба системаи сиёсии давлат, ягонагӣ ва бехатарии мамлакат зарар мерасонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) қабул карда шудааст, ки дар он гуфта мешавад: “Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи ягона оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой)-ро бо мақсади баланд бардоштани самарабахшии мубориза бар зидди терроризм мутобиқи қонунгузорӣ ва уҳдадорихои байналмилалӣ дар ин соҳа ба зимма гирифтааш қабул менамояд”.

Дар муқаррароти умумӣ омадааст: “Терроризм ва экстремизм (ифротгарой) дар миқёси ҷаҳон ниҳоят рушд ёфта, хатари калони ҷамъиятӣ дорад ва барои бехатарии давлатҳо ва минтақаҳо воқеан таҳдид менамояд”[1].

Терроризм ва экстремизм дар шароити кунунӣ ҷинояти дорои хусусияти глобалӣ буда, мубориза алайҳи он ҳамкориҳои зич ва мутақобилаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳадамоти махсусро тақозо менамояд. Таҳдиди терроризм ва экстремизм бо истифодаи яроқи ядрӣ, химиявӣ ва бактериологӣ, инчунин ба объектҳои, ки террористон онҳоро барои анҷом додани кирдори зӯрварӣ интиҳоб мекунанд, имрӯзҳо на танҳо чун ҷинояти дохилидавлатӣ, ки ба манфиатҳои шахсони алоҳида, ҷомеа ва давлат зарар мерасонад, балки чун ҷинояти баррасӣ мегардад, ки дар маҷмӯъ метавонад ба тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ зиён оварад.

Таҳлили ҷараёни вазъи воқеа ба мубориза бар зидди терроризм ва дигар зуҳуроти экстремизм (ифротгарой) гувоҳи медиҳад, ки дар айни замон терроризми байналмилалӣ ба Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ ба минтақа таҳдид менамояд ва он беш аз пеш хусусияти трансмиллӣ ва глобалӣ пайдо мекунад. Зуҳуроти терроризм ва экстремизм (ифротгарой) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи давраи соҳибистиклолият ва соҳибхитиёрии он ба мушоҳида мерасид. Объектҳои таҷовузи террористӣ ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ, намоёндагони давлатҳои хориҷӣ, объектҳои таъйиноти стратегӣ ва ҳаётан муҳим қарор мегирифтанд. Вақтҳои охир раванди устувори ба ҳам пайвастании терроризм бо шаклҳои мухталифи ҷиноятҳои трансмиллӣ: гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар ва яроқ ҳамчун манбаи асосии маблағгузорӣ, дуздҳои одамон, зарҳаридӣ ва муҳочирати ғайриқонунии ба мушоҳида мерасад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22 декабри соли 2016. [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13739> (санаи истифодабарӣ: 15.10.2017)
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мубориза бар зидди терроризм" ш. Душанбе, 16 ноябри соли 1999 № 845.
3. Гушер А. И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества [электронный ресурс]. URL: http://www.e-journal.ru/p_euro-st3-3.html, (дата обращения: 24.02.18)
4. Жаринов К.В. Террористические организации и движения. //Терроризм и террористы. / Жаринов К.В. Ист. Справочник под ред. Е.А. Тарася, - Мн.: Хорвест. 1999. – 601 с.
5. Орешкина Т.Ю. Современный терроризм и борьба с ним. Специализированная информация. / Т. Ю. Орешкина - М., 1992. –19 с.

АҲАМИЯТИ ТАЪЛИМИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ

Кабиров Абубакр Тиллоевич - муаллими калони кафедраи математикаи олии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734069, Тоҷикистон, ш. Душанбе, қўчаи Нахимов, 64/14. Kabirov@fit.tj Телефон: 777 07 19 05.

Дар мақола оид ба моҳияти “курси иқтисодии математикаи мактабӣ”, проблемаҳо ва роҳҳои бартараф намудани норасоиҳо дар таълими иқтисодии хонандагон, мавқеи мактаб ва оила дар ташаккули дониши иқтисодии хонандагон сухан рафта, намунаи ҳалли масъалаҳои молиявӣ, ки бо усулҳои математикаи мактабӣ татбиқ мешаванд, оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: математикаи мактабӣ, оила, масъалаҳои иқтисодӣ, мафҳумҳои иқтисодӣ, бозори иқтисодӣ, прогрессияи геометрӣ, фоиз, амонат, депозит, қарз.

ВАЖНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ЗАНЯТИЯХ МАТЕМАТИКИ

Кабиров Абубакр Тиллоевич - старший преподаватель кафедры высшей математики Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734069, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64. Kabirov@fit.tj Телефон: 777 07 19 05.

В данной статье изучается важность экономического обучения школьников, сущность экономического курса школьной математики, проблемы и пути преодоления недостатков в экономическом обучении школьников и примеры решения финансовых задач в школьной математике.

Ключевые слова: школьная математика, семья, экономические задачи, экономические термины, рыночная экономика, геометрическая прогрессия, процент, кредит, депозит, вклад.

THE ROLE ECONOMIC EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN AT MATHEMATICS DASSES

Kabirov Abubakr Tilloevich - senior lecturer of the Department Mathematics of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. E-mail: Kabirov@fit.tj Phone: 777 07 19 05.

In this active learning the essence of economic course school mathematics, problems and ways of preventing disadvantages in economics teaching schoolboys and examples of decision finance's questions in school mathematics.

Key words: school mathematics, family, economic tasks, economic terms, market economic, geometric progression, progression, percent, credit, deposit, contribution.

Яке аз талаботи муҳимтарини муассисаҳои таълимии муосир ин ба камол расонидани шахсони кордон ва тарбияи мутахассисони оянда дар соҳаи ҷаҳонияти иҷтимоӣ-мехнатӣ ба ҳисоб меравад. Шароити нави ҷамъиятӣ аз хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, пеш аз ҳама, инкишофи фикрронии иқтисодиро талаб мекунад, то ин ки онҳо ба ҳаёти воқеӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ омода бошанд.

Гузариши Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ инкишофи босуръати «иқтисодикунонӣ» - и тамоми ҷомеаи мо гардид. Ҳанӯз ду даҳсола пеш касе, ба ғайр якҷанд мутахассисони ин соҳа, дар суханронии худ чунин калимаҳо, ба монанди соҳибкор, бизнес, кредит, маркетинг, инвеститсия, менечер, муфлисшавӣ ва ғайраро истифода намебурданд [3]. Иқтисодчиёни машҳур П. Самуэлсон и В. Нордхаузар навиштаанд: «Ҳеҷ гоҳ дар гузашта чунин микдори калони одамон мавҷуд набуданд, ки аз “меваи ширадор”-и иқтисодиёти босуръат пешраванда

самарабахш истифода баранд. Аммо ин майлу рағбати баланд муносибати одамонро нисбат ба масъалаҳои иқтисодӣ кам накард, баръакс, донишмандони мафҳуми принципҳои асосии иқтисодӣ ҳам барои шахсони алоҳида ва ҳам барои аксарияти давлатҳо ҳатмӣ гардид» [5, 19].

Имрӯз масъалаҳои босуръат инкишофёбии иқтисоди бозорӣ ба ҳар яки мо дахл дорад ва он қатъӣ нишон медиҳад, ки асоси зиндагии моро муносибатҳои бозорӣ, ки ҷавҳари он ғайриқарбӣ соҳибдорӣ мебошад, ташкил медиҳад. Ин тағйирёбии кулӣ дар ҷамъияти мо хоҳишу талаботи калони оммаро баҳри азхудкунии дониши иқтисодӣ, қонунҳои иқтисодӣ ва муносибати иқтисодии ҳақиқӣ оварда расонд [3].

Дар шароити бозори иқтисодӣ ҳар як шахрванд новобаста аз мавқеи иҷтимоиаш мунтазам ба қонуниятҳои амалкунандаи он дучор меояд. Гузоштани амонат ва ё гирифтани қарз аз бонкҳо ва ташкилотҳои хурди қарзӣ мисоли он шуда метавонанд. Мувофиқи нишондодҳои оморӣ, қариб ҳар як оила барои гирифтани ин ё он моли рӯзгор кредит (қарзи бонкӣ) мегирад. Имрӯзҳо қарзҳои бонкӣ, қарзҳои қарзӣ, қарзҳои истеъмолий, ипотека (қарз барои харидани хонаи истиқоматӣ), банкоматҳо ва дигар хизматҳои молиявӣ дар иқтисодиёти кишвар ва дар ҳар як оила нақши муҳим мебозанд.

Оила функсияи муҳими иқтисодиро иҷро мекунад. Аҳли оила масъалаи муҳими иқтисодиро ҳал мекунад, чунки онҳо доимо бо ташкилотҳои давлатӣ ва корхонаҳо алоқа дошта, таъминкунандаи асосии қувваи меҳнатӣ барои ин муассисаҳо мебошанд. Дар навбати худ, ин муассисаҳо ба як қисми аъзоҳои оила маош, имтиёзҳои гуногуни иҷтимоӣ ва нафақа медиҳанд. Ҳамаи оила истеъмолкунандаи асосии молҳо ва хизматрасонии корхонаҳо ва шахсони инфиродӣ мебошад.

Дар шароити ҳозира оила бо ташкилотҳои молиявӣ (бонкҳо, ташкилотҳои хурди амонатӣ – қарзӣ) алоқаи зич дорад. Масалан, оила ба бонк амонат (депозит) мегузорад ва ё аз ин муассиса қарз (кредит) мегирад. Дар ин доду гирифтани тарафайн фоиз (протсент) нақши асосиро мебозад. Мафҳуми фоиз дар ҳамаи ҷабҳаҳои зиндагии мо (тағйирёбии нархи мол, қурби асъор, пардохти бонкӣ, андозҳои гуногун ва ғайра) мушоҳида мешавад.

Вазифаи асосии мактаби ҳозира аз он иборат аст, ки дар алоқамандӣ бо оила дониши ибтидоии иқтисодии насли наврасро баланд бардошта, дар онҳо сарфакорӣ ва дурандеширо тарбия намояд.

Моҳияти омӯзиш ва ҷорӣ намудани унсурҳои иқтисодиёт ба курси математикаи мактабҳои миёнаи кишварамон на танҳо дониши иқтисодии хонандагонро баланд мебардорад, инчунин дар оянда барои дуруст интихоб намудани касб ва зиндагиашон кумаки амалӣ мерасонад.

Тадқиқотчи рус А. Бухвалов системаи мактабҳои миёнаи Англияро омӯхта, қайд намудааст, ки аксарияти методҳои математикӣ, ки дар иқтисодиёти бозорӣ татбиқи амалии ҳудуди ёфтаанд, ба барномаи таълими математикаи мактабии ин давлат ворид карда шудаанд ва толибилмон аз татбиқи математика дар иқтисодиёт имтиҳони махсус месупоранд. Аз мақолаи А. Бухвалов иқтибос мекунем: «Барои мо ғайриодӣ аст, ки мактаббачагон аксарияти мамлакатҳои Ғарб имконият доранд, ки якҷоя сол иқтисодиётро ҳамчун фанни таълимии асосӣ омӯзанд. Бинобар ин ҳангоми дохил шудан ба мактабҳои олии иқтисодӣ дар омӯзиши фундаменталии иқтисодӣ душворӣ намекашанд. Ҳатто он шахсоне, ки ин соҳаро касби хеш интихоб накардаанд, дар оянда дониши иқтисодӣро дар дигар соҳа ё манфиатҳои ҷамъиятӣ шахсӣ истифода бурда метавонанд. Чунки дар шароити иқтисодиёти бозорӣ аъзои одии ҷамъият бе донишмандони тағйирёбии қурби асъор, курси вомбаргу саҳмия, назария ва амалии андозбандӣ, моҳирона истифода бурда тавонистани кредитҳои бонкӣ ва ғайра зиндагӣ карда наметавонанд» [2, 205].

Хурсандибахш аст, ки дар шароити нави иҷтимоию иқтисодӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар фанни «Асосҳои иқтисодиёт» қорӣ карда шудааст. Китоби дарсии «Асосҳои иқтисодиёт», муаллифони Мирбобоев Р., Саидмуродова М., Убайдов Ф. ва диг. [1], ки барои хонандагони синфҳои 11-и муассисаҳои таҳсилоти миёна пешниҳод шудааст, талаботи имрӯзаи ҷомеа аст. Дар муқаддимаи китоб омадааст: «Ин фан ба ташаккул ёфтани тафаккури иқтисодии хонандагон ва аз тарафи онҳо оқилона истифода карда тавонистани донишҳои иқтисодӣ, ба вучуд овардани заминаҳо барои таҳсилоти минбаъдаи касбӣ, фаъолияти амалии ба мақсад мувофиқ ва самаранок нигаронида шудааст» [1, 3]. Моҳияти омӯзиш ва ҷорисозии унсурҳои иқтисодиёт ба курси математикаи мактабҳои миёнаи умумии кишварамон на танҳо дониши иқтисодии хонандагонро баланд мебардорад, инчунин ба онҳо имконият медиҳад, ки мазмунҳои назариявӣ ва амалии фанни таълимии «Асосҳои иқтисодиёт»-ро бо осонӣ аз худ намоёнд.

Ҳангоми шиносӣ бо шартҳои аксарияти масъалаҳои иқтисодӣ хонандагон бо мафҳумҳои вомехӯранд, ки бе дониши ибтидоии иқтисодӣ ҳалли масъалаҳо ғайриимкон аст. Бинобар ин омӯзгорон пеш аз тадқиқи масъалаҳо ба шогирдонашон бояд мазмунҳои ин мафҳумҳоро (аз ҷумла ғоизи молиявӣ, амонат, пардохт, кредит, депозит, дисконт, андозаи ғоизи солони, капитал, инвестиция, хароҷот, даромад, ғоидаи истеҳсолӣ, истеъмор, амортизатсия, талабот, пешниҳод ва ғайра) фаҳмонанд. Ин имконият медиҳад, ки хонандагон шартҳои масъаларо дуруст дарк намуда, усули оптималии ҳалли онҳоро интихоб кунанд [6].

Инак, якҷанд масъалаҳои мазмунҳои иқтисодидоштаро дида мебароем, ки бе истифода аз формулаҳои иқтисодӣ, бо усулҳои маъмули математикаи мактабӣ ҳал карда мешаванд.

Масъалаи 1. Мизоҷ ба бонк маблағи 4 500 сомонӣ ба андозаи 20% - и солони пасандоз гузошт. Амонатгузор баъди ҳар як қор соли аввал ба ҳисобаш маблағи якхела пул гузаронд. Дар охири соли панҷум баъди пурра ҳисоб намудани ғоизҳо маълум шуд, ки андозаи пасандоз нисбат ба андозаи ибтидоӣ 600% афзудааст. Амонатгузор баъди ҳар як сол ба пасандозаш қанд сомонӣ илова мекард?

Ҳал. Маълум аст, ки амонати ибтидоӣ 4500 сомонӣ мебошад. Мизоҷ ба пасандозаш ҳар сол x сомонӣ илова мекунад. Пас, амонат баъди ҳар як сол қунин тағйир меёбад:

Дар интиҳои соли якум: $4500 \times 1,2 = 5400$ сомонӣ.

Дар интиҳои соли дуюм: $(5400 + x) \times 1,2$;

Дар интиҳои соли сеюм: $((5400 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2$;

Дар интиҳои соли қорум: $((((5400 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2$;

Дар интиҳои соли панҷум: $(((((5400 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2$.

Мувофиқи шартҳои масъала андозаи пасандоз нисбат ба андозаи ибтидоӣ 600% афзудааст, бинобар ин пас аз 5 сол амонат маблағи зеринро ташкил медиҳад: $4500 \times 6,0 = 27000$ сомонӣ. Дар натиҷа, муодилаи қаттии зеринро ҳосил мекунем:

$$(((5400 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2 + x = 27\,000;$$

$$(((6400 + 2,2x) \times 1,2 + x) \times 1,2 + x) \times 1,2 = 27\,000;$$

$$((7680 + 3,64x) \times 1,2 + x) \times 1,2 = 27\,000;$$

$$(9216 + 5,368x) \times 1,2 = 27\,000;$$

$$9216 + 5,368x = 22\,500;$$

$$5,368x = 13\,284;$$

$$x = 2\,474,66.$$

Амонатгузор баъди ҳар як сол ба пасандозаш 2 474,66 сомонӣ илова намудааст.

Масъалаи 2. Нарҳи маҳсулот 25% баланд бардошта шуд. Қанд ғоиз нарҳи нави маҳсулотро қам қардан лозим аст, ки нарҳи аввалии маҳсулот ҳосил шавад?

Ҳал.

Усули 1. Нархи маҳсулот баъд аз 25% баланд бардоштан: $n\left(1+\frac{25}{100}\right)$ ва нархи маҳсулот баъд аз $x\%$ кам намудан ба $n\left(1+\frac{25}{100}\right)\left(1-\frac{x}{100}\right)$ баробар мешавад. Дар натиҷа, муодилаи ратсионалии зеринро ҳосил мекунем:

$$n\left(1+\frac{25}{100}\right)\left(1-\frac{x}{100}\right)=n \Rightarrow \frac{125}{100} \cdot \frac{100-x}{100}=1 \Rightarrow \\ \Rightarrow 12500-125x=10000 \Rightarrow 125x=2500 \Rightarrow x=\frac{2500}{125}=20\%.$$

Усули 2. Нархи маҳсулоти A 100% (1) аст. Баъд аз баланд бардоштани нарх - нархи нав 125% (1,25) - и нархи пештараро ташкил медиҳад. Бигузор x - фоизест, ки пас аз кам кардани он нархи аввалаи маҳсулот ҳосил мешавад. Фарқи фоизи нархи маҳсулоти додашуда ва x ба нисбати фоизи нархи аввала ва баъд аз зиёдшавӣ баробар мебошад:

$$1-x=1:1,25; \quad x=1-0,8=0,2 \text{ (20\%).}$$

Нархи нави маҳсулотро 20% кам кардан лозим аст, то ин ки нархи аввалаи маҳсулот ҳосил шавад.

Масъалаи 3. Бонк бо фоизи муайян миқдори маблағро қабул кард. Баъди як сол амонатгузор аз чор як ҳиссаи пули пасандозро аз ҳисобаш гирифт. Дар ибтидои соли нав бонк фоизи солонаро 40% баланд бардошт. Дар интиҳои ин сол суммаи афзуншуда нисбат ба амонати ибтидоӣ 1,44 маротиба зиёд шуд. Андозаи нави фоизи солони ба чанд баробар буд?

Ҳал. Бигузор амонатгузор ба бонк n - сӯм бо андозаи фоизи солони x гузошта бошад. Баъд аз як сол ҳисоби амонатӣ $n(1+x/100)$ маблағро ташкил медиҳад. Баъд

аз гирифтани чоряки он $\frac{3}{4}n\left(1+\frac{x}{100}\right)$ маблағ боқӣ мемонад. Баъд аз 40% зиёд

намудани андозаи фоизӣ маблағ $\frac{3}{4}n\left(1+\frac{x}{100}\right)\left(1+\frac{x+40}{100}\right)$ - ро ташкил медиҳад.

Дар натиҷа, муодилаи зеринро ҳосил мекунем:

$$\frac{3}{4}n\left(1+\frac{x}{100}\right)\left(1+\frac{x+40}{100}\right)=1,44n \Rightarrow \left(1+\frac{x}{100}\right)\left(1+\frac{x+40}{100}\right)=1,92;$$

$$\frac{100+x}{100} \cdot \frac{140+x}{100}=1,92 \Rightarrow (100+x)(140+x)=19200 \Rightarrow$$

$$x^2+240x-5200=0; \quad D=78457; \quad x=\frac{-240+281,1}{2} \approx 20,5\%.$$

Ҳамин тавр, фоизи солони аввала ба 20,5% баробар буд. Баъд аз 40% зиёд намудан андозаи фоизии нав ба 60,5% баробар мешавад.

Акнун масъалаи иқтисодиеро дида мебароем, ки ҳалли он ба прогрессияи геометрӣ оварда расонда, раванди афзуншавии пулро дар ҳисоби амонатӣ (депозит) нишон медиҳад.

Масъалаи 4. Бигузор шахсе хоҳиши харидани хонаи истиқоматии навбунёди арзишаш 120 000 сомони ро дорад. Маоши моҳонаи ӯ устувор буда, ҳар моҳ 2 500 сомонӣ ва дар як сол 30 000 сомони ро ташкил медиҳад. Фарз мекунем, ки аз 30 000 сомонӣ 6 000 сомонӣ барои хӯрок, либос ва дигар талаботи рӯз истифода мешавад. Пас, яқсола пасандози ин шахс 24 000 сомонӣ мешавад.

Инак, савол ба миён меояд: ин шахс бо пасандози солонаи 24 000 сомонӣ чанд сол бояд кор кунад, ки хонаи арзишаш 120 000 сомонино харида тавонад?

Ҳал. Пасандози соли якумро бо R ишора мекунем: $R = 24\,000$. Пас,

$$S_1 = 1 \cdot R = 24\,000;$$

$$S_2 = 2 \cdot R = 2 \cdot 24\,000 = 48\,000;$$

$$S_3 = 3 \cdot R = 3 \cdot 24\,000 = 72\,000;$$

$$S_4 = 4 \cdot R = 4 \cdot 24\,000 = 96\,000;$$

$$S_5 = 5 \cdot R = 5 \cdot 24\,000 = 120\,000.$$

Ҳамин тавр, харидор бо ҳисобкуниҳои одӣ муайян намуд, ки барои харидории хона 5 сол кор кардан лозим меояд. Аммо ӯ медонад, ки пасандози моҳонааш 2 000 сомонӣ ($24\,000 : 12 = 2\,000$) – ро ташкил медиҳад ва агар онро ба бонки эътимоднок дар шакли амонат (депозит) гузорад, он гоҳ ҳар моҳ ба ин амонаташ фоизи муайян илова мешавад.

Бигузор ин маблағ ба бонк бо 18 фоизи солона гузошта шуда бошад. Яъне, сумма дар ҳисоби бонкии шумо ҳар моҳ 18/12 фоиз ($101,5\% = 1,015$) меафзояд. Пас аз моҳи якум: $2\,000 \times 1,015 = 2\,030$ сомонӣ мешавад.

Ҳар моҳ дар давоми сол ба суммаи афзуншавӣ 2 000 сомони пасандоз илова мешавад. Бинобар ин дар давоми 12 моҳ натиҷаҳои зерин ҳосил мешаванд:

$$Q_1 = 2\,000 \times 1,015 = 2\,030,0;$$

$$Q_2 = 4\,030 \times 1,015 = 4\,090,45;$$

$$Q_3 = 6\,090,45 \times 1,015 = 6\,181,81;$$

$$Q_4 = 8\,181,81 \times 1,015 = 8\,304,54;$$

$$Q_5 = 10\,304,54 \times 1,015 = 10\,459,11;$$

$$Q_6 = 12\,459,11 \times 1,015 = 12\,646,0;$$

$$Q_7 = 14\,646 \times 1,015 = 14\,865,69;$$

$$Q_8 = 16\,865,69 \times 1,015 = 17\,118,68;$$

$$Q_9 = 19\,118,68 \times 1,015 = 19\,405,46;$$

$$Q_{10} = 21\,405,46 \times 1,015 = 21\,726,54;$$

$$Q_{11} = 23\,726,54 \times 1,015 = 24\,082,44;$$

$$Q_{12} = 26\,082,44 \times 1,015 = 26\,473,68.$$

Бояд қайд намуд, ки натиҷаҳоро то 0,01 яклухт намудем. Суммаи пасандози амонатгузор дар интиҳои соли якум 26 473,68 сомонино ташкил дод. Дар натиҷаи амалиёти бонкӣ пасандози харидор нисбат ба пасандози дар хона нигоҳдошташуда 2 473,68 сомонӣ зиёд мебошад.

Барои муайян намудани суммаи афзуншавии пасандоз барои солҳои оянда ҳисобкуниро бо усули боло давом додан мумкин аст, аммо ин усули ҳисобкунӣ барои шумораи бисёри моҳҳо душвориро ба миён меорад. Бинобар ин барои ҳисобкунии чунин амалиёти бонкӣ формулаи умумиро ҳосил намудан лозим меояд.

Фарз мекунем, ки P – маблағе, ки мизоч ҳар моҳ ба бонк бо i – фоизи солона ба муҳлати n – сол мегузорад. Он гоҳ фоизи моҳона $\frac{i}{12} = r$

– ро ташкил медиҳад. m – шумораи моҳҳо. Пас,

$$Q_1 = P \cdot r;$$

$$Q_2 = (P + P \cdot r)r = (1 + r) P \cdot r;$$

$$Q_3 = (P + (1 + r) P \cdot r)r = (1 + (1 + r) r) P \cdot r = (1 + r + r^2) P \cdot r;$$

$$Q_4 = (P + (1 + r + r^2) P \cdot r)r = (1 + r + r^2 + r^3) P \cdot r;$$

$$Q_5 = (P + (1 + r + r^2 + r^3) P \cdot r)r = (1 + r + r^2 + r^3 + r^4) P \cdot r;$$

$$\dots\dots\dots$$

$$Q_m = (1 + r + r^2 + r^3 + r^4 + \dots + r^{m-1}) P \cdot r. \quad (1)$$

Аъзоҳои қатори $1 + r + r^2 + r^3 + r^4 + \dots + r^{m-1}$ прогрессияи геометрияро ташкил медиҳанд, ки аз ин ҷо $b_1 = 1$, маҳраҷи прогрессия $q = r$ мебошанд. Он гоҳ суммаи m – аъзои аввалини прогрессия бо формулаи

$$\text{зерин ёфта мешавад: } S_m = \frac{b_1(q^m - 1)}{q - 1}. \quad (2)$$

$$\text{Пас, } S_m = \frac{r^m - 1}{r - 1}.$$

Дар натиҷа формулаи (1) намуди зеринро мегирад:

$$Q_m = S_m Pr = \frac{r^m - 1}{r - 1} \cdot Pr. \quad (3)$$

Формулаи (3) формулаи афзуншавии сумма барои m – моҳ бо фоизи моҳонаи r мебошад, агар мизоч ҳар моҳ ба бонк маблағи устувори P – ро ба амонат гузорад.

Аз формулаи (3) истифода намуда, мисоли болоро барои 12 моҳ (1 сол) меёбем:

$$Q_{12} = \frac{1,015^{12} - 1}{1,015 - 1} \cdot 2000 \cdot 1,015 = \frac{0,196}{0,015} \cdot 2030 = 26525,33.$$

Дар ҳисобкунии якум барои осонии кор мо натиҷаҳоро то садякӣ яклухт намуда будем, бинобар ин натиҷаҳои ин ду ҳисобкунӣ андак фарқ мекунанд. Ҳисобкунӣ бо ёрии формулаи (3) саҳеҳ мебошад.

Қайд. Ҳангоми ёфтани қимати r^m аз микрокалькулятор истифода намудан лозим аст. Барои ин пас аз рақамчинии адади r тугмаи $\times$ (зарб) – ро пахш мекунем. Сипас тугмаи $=$ (баробар) – ро ($m - 1$) – маротиба пай дар пай пахш намуда, дар индикатор қимати r^m – ро ҳосил мекунем.

Акнун мебинем, ки амонати бонкии харидори хона дар 5 сол (60 моҳ) чанд сомони ро ташкил медиҳад:

$$Q_{60} = \frac{1,015^{60} - 1}{1,015 - 1} \cdot 2000 \cdot 1,015 = \frac{1,4432}{0,015} \cdot 2030 = 195\,315,74.$$

Чӣ хеле ки дар боло нишон дода будем, пасандози харидор ҳангоми дар хона нигоҳ доштани он танҳо дар 5 сол 120 000 сомони ро ташкил медиҳад. Аммо дар ин муҳлат амонати бонкии муштарӣ 195315,74 сомони ро ташкил медиҳад, ки он аз пасандози якум 62,8% зиёд мебошад. Барои донишҷуи он ки амонатгузор баъди чанд сол хонаро харид карда

метавонад, формулаи зеринро истифода мебарем:

$$N = \frac{m \cdot A_m}{Q_m}, \quad (4)$$

ки дар ин ҷо m – миқдори моҳҳо, A_m – арзиши мол, Q_m – амонати дар m – моҳ ҷамъоварда мебошад. Ҳамин тавр, бо ёрии формулаи (4) N – ро меёбем:

$$N = \frac{60 \cdot 120000}{195\,315,74} \approx 36,86 \text{ моҳ} = 3,07 \text{ сол}.$$

Амонатгузор хонаи арзишаш 120 000 сомони ро дар 3,07 сол харид карда метавонад.

Хулоса, босуръат иқтисодикунии ҷамъияти мо аз мактаббачагон ба қадри зарурӣ донишҳои иқтисодӣ талаб менамояд ва азнавсозии маълумотнокии математикӣ, баланд бардоштани ҷиҳати амалии математикаи мактабӣ имконият медиҳад, ки дар доираи он роҳи нави методӣ мақсадноки иқтисодиро дида баромада, «курси иқтисодии математикаи мактабӣ» пурра ташкил карда шавад.

Дар зери мафҳуми «курси иқтисодии математикаи мактабӣ» мо ҷамъи фаҳмишҳои одии иқтисодӣ ва ҳосиятҳои он, маҷмӯи масъалаҳои мазмуни ҳақиқии иқтисодидошта, ки бо усулҳои математикӣ ҳал карда шуда, бо барномаҳои математикаи синфҳои 7-11 мувофиқат мекунад, фаҳмида мешавад. Ин сохтор бефосилагии роҳи иқтисодиро дар математикаи мактабӣ таъмин менамояд.

Ҷорӣ намудани муносибатҳои дар боло қайдшуда азнавсозии системаи методии таълими математикаи мактабиро талаб мекунад ва мавқеи асосиро дар он ташаккули маҳорати истифодабарии дониши назариявии азхуднамудаи хонандагон дар таҳлил ва ҳалли масъалаҳои амалӣ, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо дучор меоянд (аз ҷумла, масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта), ташкил медиҳанд. Маҳз ҳамин маҳорат дар шароити ҳозира яке аз мақсадҳои асосии таълими математикӣ ҳозиразамон ба ҳисоб меравад.

Татбиқи донишҳои иқтисодӣ дар таҳлил ва ҳалли масъалаҳо, ки бо усулҳои математикӣ ҳал карда мешаванд, барои ба даст овардани ду мақсад пешбинӣ шудааст. Якум, ба мактаббачагон татбиқи самарабахши усулҳои математикӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ нишон дода шуда, бо ҳамин алоқамандии математика бо ҷаҳони моро ихотакунада ва моҳияти асосии сохти абстраксии математика ба онҳо расонда мешавад. Дуюм, ба инкишофи фикрронии иқтисодии хонандагон - баланд бардоштани маҳорати қабулкунии аппарати математикӣ ва иқтисодӣ барои таҳлили тавлидҳои дақиқ ва равандҳои иқтисодӣ равона карда шудааст.

Курси математикаи мактабии кишвари мо аз мамлакатҳои хориҷӣ фарқияти кулӣ дорад. Аксарияти мисолу масъалаҳои китобҳои дарсии мо характери абстрактӣ дошта, қисман масъалаҳои мазмунашон иқтисодии содара дар бар мегиранд ва аксарияти онҳо ба талаботи бозори иқтисодии муосир ҷавобгӯ нестанд.

Барои он ки дар раванди таълими математика хонандагон масъалаҳои мазмунашон иҷтимоӣ иқтисодиро ҳал намоянд, зарур аст, ки муаллими фаннӣ ба он омода бошад. Мушкилии ҳалли проблемаҳои омода намудани омӯзгорон барои кор оид ба кушодани алоқаи математика бо масъалаҳои ҷаҳони ихоташуда аз он фарқ мекунад, ки то имрӯз чунин консепсияи назардиди таълими математика мавҷуд нест.

Мо чунин мешуморем, ки барои аз ин вазъият баромадан роҳҳои зеринро ҷустан лозим аст:

- мазмун ва мундариҷаи китобҳои дарсии математикаи мактабиро тағйир дода, онҳоро ба шароити бо суръати баланд тағйирёфтаистодаи муҳити ҷамъиятӣ мувофиқ намудан лозим аст;

- вобаста ба барномаи таълимӣ аз фанни математика масъалаҳои талаботи рӯз (аз ҷумла иқтисодӣ), ки дар ҳалли онҳо усулҳои математикӣ истифода мешаванд, ба ин китобҳои дарсӣ дохил карда шаванд;

- дар китобҳои дарсии математикаи синфҳои 7 – 11 мафҳумҳои одии иқтисодӣ, ки дар ҳалли масъалаҳо вохӯранд, шарҳ дода шаванд;

- маҷмӯаи мисолу масъалаҳои мазмунашон иқтисодӣ, ки бо усулҳои математикӣ ҳал карда мешаванд, маводи методӣ ва дидактикӣ омода карда шаванд;

- тайёр намудани муаллимони математика, ки қобилияти муҳокима намудани проблемаҳои иқтисодиро доранд [4].

Масъалаи тайёр намудани муаллимони математика, ки қобилияти муҳокима намудани проблемаҳои иқтисодиро доранд, масъалаи мушкилест, ки ба мактабҳои олии педагогӣ ва донишқадаҳои тақмили ихтисос марбут буда, умед аст, ки то солҳои наздик ҳалли худро меёбад.

Омӯзиши ҳаматарафаи имкониятҳое, ки алоқамандии ҳамачонибаи математика ва иқтисодиётро дар бар гирифта, шавку ҳаваси хонандагонро ба

омӯзиши математика инкишоф медиҳад, ин фаҳмондадихии алокаи зичи математика бо масъалаҳои нави иқтисоди бозорӣ мебошад, ки аксарияти онҳоро ҳар як шахс новобаста аз фаъолияти кориаш бояд донад. Ин барои барқарор намудани маърифати иқтисодӣ, саводнокии иқтисодӣ ва этикаи иқтисодии хонандагон ёрии зарурӣ мерасонад.

Адабиёт

1. Мирбобоев Р. Асосҳои иқтисодиёт. Китоби дарсӣ барои синфи 11. / Р.Мирбобоев, М.Саидмуродова, Ф.Убайдов ва диг//. –Д.: Нашриёти Собириён, 2015.–190с.
2. Бухвалов А. Экономическое образование и уроки зарубежного опыта / А.Бухвалов – Т.1. - СПб.: Изд. Экономич. школа, 1991. –204 с.
3. Вигдорчик Е.А. Элементарная математика в экономике и бизнесе / Е.А.Вигдорчик, Т.Н. Жданова. –М.: Изд. Вита-Пресс,1995. – 95с.
4. Кабиров А.Т. Азнавсозии системаи таълими математикаи мактабӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ. /А.Т.Кабиров, Б.Б.Саидов // Маводи конференсияи илмии ДМИТ, 31.03. 2016.–С.31-38.
5. Самуэльсон П. Экономика. Учебное пособие / П.Самуэльсон, В.Нордхауз – М.: Изд. Наука, 2000. – 250с.
6. Шодмонов М.У. Татбиқи усулҳои математикӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ / М.У.Шодмонов, А.Т.Кабиров – Д.: Олами дониш, 2017. – 382с.

К ВОПРОСУ ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Муллоев Парвиз Негматджанович - ассистент кафедры экономического и финансового права Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14., тел.: 907.93.98.39, email: parviz_mulloev@yahoo.com

В статье рассматривается законодательство Республики Таджикистан в сфере поддержки малого и среднего предпринимательства и Государственные меры по его реализации. Автором также изложены некоторые проблемные аспекты в данной тематике, проанализированы наиболее эффективные методы поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, государственная программа по поддержке предпринимательства, правовая поддержка, субъект, ведение бизнеса, налогообложение, государственная защита, правовое регулирование, законодательство.

МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ РУШДИ СУБЪЕКТОНИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муллоев Парвиз Негматҷонович – ассистенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. тел.: 907.93.98.39, email: parviz_mulloev@yahoo.com

Дар мақола қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва меъёрҳо оид ба татбиқи он дар соҳаи дастгирии соҳибкории хурду миёна баррасӣ карда шудааст. Инчунин муаммоҳои алоҳида дар ин самт инъикос ёфта, усулҳои самараноктари дастгирии субъектони соҳибкории хурду миёна таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурд ва миёна, барномаи давлатӣ оиди дастгирии фаъолияти соҳибкории хурду миёна, дастгирии ҳуқуқӣ, субъект, фаъолияти соҳибкорӣ, андозситонӣ, танзими ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ.

PROBLEM OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mulloev Parviz Negmatjanovich – The assistant of the Economics and Finance law Department of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: + 907.93.98.39. e-mail: parviz_mulloev@yahoo.com

In the paper legislation of small and medium entrepreneurship of the Republic of Tajikistan as well as public measures of its implementation are examined. Author also outlines some problematic aspects in this field, analyzed the most effective methods of supporting small and medium-size entrepreneurship.

Keywords: small and medium-size entrepreneurship; public program of entrepreneurship support, juridical support, entrepreneurs, business doing, taxation, public protection, legal management, legislation.

Основополагающим звеном экономического развития государства является малое и среднее предпринимательство. В экономически развитых странах малое и среднее предпринимательство является важнейшим регулятором экономики, способствуя созданию конкурирующей среды, выступая в качестве надежного социального фундамента, в значительной степени обеспечивая воспроизводство среднего класса в обществе.

После объявления Таджикистана о своей независимости и провозглашения себя страной, направленной на создание рыночной экономики, началось и развитие предпринимательства. Принятие Конституции Республики Таджикистан в 1994 году закрепило конституционные основы и гарантии для развития предпринимательства. Согласно ст. 12 Конституции Республики Таджикистан «Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной» [1, 3], что дало гарантии в заложении правовых основ для развития и процветания предпринимательства.

Малое и среднее предпринимательство в развитых странах является активно развивающимся сектором экономики также и в государствах постсоветского пространства. Известно, что формирование правового поля для развития малого и среднего предпринимательства во всех государствах решает большинство проблем, стоящих на пути его развития, особенно в период нестабильности финансово - экономического сектора и конкуренции на рынке. В этих условиях формирование правового поля для развития малого и среднего предпринимательства для Республики Таджикистан является особо целесообразным и необходимым.

Это признается и Правительством страны, доказательством чего служит усиленное внимание руководства Республики Таджикистан к вопросам поддержки малого и среднего предпринимательства, как основного фактора снижения трудовой миграции, повышения самозанятости и благосостояния граждан, а также постоянное развитие законодательных актов, регулирующих деятельность предпринимательства. Но на пути развития предпринимательской деятельности имеются многочисленные административные барьеры, такие как: сложное законодательство в виде различных подзаконных актов, противоречий между законодательством на местном и государственном уровнях, частые без предварительного оповещения инспектирования контролирующих органов деятельность хозяйствующих субъектов на разных этапах хозяйствования, большое количество различной отчетности и высокие налоговые ставки, усложняющие предпринимателю жизнь и, не дающее ему развивать свое дело.

Для предпринимателя основным практически непреодолимым барьером, на наш взгляд, становится наличие огромного аппарата бюрократов, и проверяющих инстанций, что создаёт благоприятные условия для процветания коррупции. Чрезмерное администрирование, узкие ведомственные интересы, отсутствие мотивации и низкая заработная плата служащих в государственных инспектирующих органах только усугубляет положение предпринимателей. Таким образом, абсолютная свобода в действиях бюрократов приводит к чувству безнаказанности и преследованию личных

интересов в ущерб выгодам общественным и государственным, что в итоге становится причиной процветания коррупционных отношений и тормозом для принятых государственных программ в целях развития предпринимательства.

В своем послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан Основатель мира и национального единства, Лидер нации Президент страны Эмомали Рахмон отметил: «Согласно действующим законам, в настоящее время деятельность хозяйственных субъектов подвергается проверкам со стороны 78 проверяющих и контролирующих органов, структур, дающих разрешения и лицензии, а также органов правопорядка. По причине того, что проверкам, в основном, подвергаются юридические лица, за 9 месяцев 2017 года на каждого действующего юридического лица приходилось по 5 проверок» [2], тем самым, подчеркивая всю серьезность существующей проблемы.

Как отмечает Г.Б. Клейнер, «в борьбе с коррупцией передний край обороны занимают именно предприниматели, поскольку от корыстных решений чиновников в наибольшей степени страдает именно предпринимательство» [6, 51].

Принятый Республикой Таджикистан закон «О борьбе с коррупцией» в 2005 году и создание управления по борьбе с коррупцией, служит доказательством о правительственной приверженности к устранению данной проблемы. В целях решения данных проблем и повышения поддержки предпринимательства, а также улучшения рейтинга инвестиционной привлекательности Таджикистана в 2009-2010 гг. были реализованы меры, приведшие к тому, что Таджикистан со стороны Всемирного банка был внесен в десятку стран – реформаторов. Также государством были созданы более упрощенные варианты регистрации предпринимательства, внедрены электронные счет - фактуры для подачи электронных отчетов, а уплата дорожного налога была включена в электронную систему оформления уплаты налогов, были сокращены ставки дорожного налога и налога на прибыль, что, конечно, благоприятно отразилось на деятельность предпринимателей.

Но такие малые шаги, пока что, явно недостаточны для развития предпринимательства. На наш взгляд, основным фактором для всестороннего развития деятельности малого и среднего предпринимательства в Таджикистане должна стать разработка эффективного законодательства в поддержку предпринимателям. Существующее ныне регулирование деятельности малого и среднего предпринимательства требует принятия новых законов и правовых актов, опирающихся на современные теории и сравнительно - правовом анализе.

Каждое проведенное законодательное обновление в сфере предпринимательства должна давать больше свободы гражданам, занятым в сфере предпринимательской деятельности, согласно с политикой либерализации в целях приведения действующих правовых норм в соответствии сложившегося экономического положения и экономической политики государства. В условиях мирового финансово-экономического кризиса, такая экономическая политика может в определенной степени также поспособствовать компенсированию сократившихся объемов денежных поступлений от граждан, работающих за пределами республики и снизить социальную напряженность, возникшую в результате безработицы, сохраняя при этом объемы внутренних потреблений и налоговых поступлений.

В Республике Таджикистан правовое регулирование малого и среднего предпринимательства охватывает ряд законов и нормативно правовых актов, где закреплены нормы для свободного осуществления предпринимательской деятельности. Так, Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства», регулирует общественные отношения, связанные с государственной защитой, поддержкой и развитием предпринимательства и обеспечивает государственную гарантию деятельности субъектов предпринимательства. В п. 3 ст. 5 Закона установлено, что к субъектам малого предпринимательства относятся индивидуальные предприниматели и

юридические лица, валовой доход которых в год составляет до 500000 (пятисот тысяч) сомони. А к субъектам среднего предпринимательства относятся юридические лица, оборот средств которых за год составляет от 500000 (пятисот тысяч) сомони до 15000000 (пятнадцати миллионов) сомони [4, 4].

По государственной программе поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы малому и среднему предпринимательству предусмотрены следующие меры поддержки в виде субсидий и льготных кредитований. В пункте 16 данной программы в рамках расширения и укрепления сотрудничества государственного и частного сектора предусмотрено: “предоставление субъектам малого и среднего предпринимательства государственных субсидий льготное кредитование; снижение налоговых ставок, упрощение процедуры экспорта (таможенные преференции); содействие в модернизации производства и технологических процессов по выпуску отечественной продукции и его экспорта. Также программой определены приоритетные виды деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, которым будет оказываться финансовая поддержка: сельское хозяйство, производство и переработка продукции, в том числе, производство товаров народного потребления, пищевой и промышленной продукции, строительство, утилизация промышленных и бытовых отходов, жилищно-коммунальное хозяйство, организация обучения техническим профессиям, туризм, инновационная деятельность” [3, 4].

Несмотря на все эти предпринимаемые меры, и количественный прирост субъектов малого и среднего предпринимательства, наблюдаемый в Таджикистане, предлагаемый ими ассортимент товаров и услуг остается, пока что, узким, ограничиваясь, в основном, не дорогими товарами пищевой и легкой промышленности, товарами бытового и строительного назначения. Отметим и то, что количество зарегистрированных предпринимателей никоим образом не может быть показателем динамики роста малого и среднего предпринимательства, ив действительности не всегда показывает имеющуюся ситуацию, характеризующую положение активности предпринимательской деятельности, так как большая часть зарегистрированных предпринимателей фактически не осуществляют реальной деятельности. Это является показателем того, что численность зарегистрированных предпринимателей никак не связано ни с развитием, ни на численности занятых в малом и среднем предпринимательстве и на показателях вклада в экономику страны.

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, только за 9 месяцев 2017 года около 20 тысяч граждан занятых предпринимательством прекратили свою деятельность, сдав свои свидетельства или патенты на предпринимательскую деятельность. Процесс сворачивания своего дела со стороны предпринимателей показывает на наличие серьезных проблем, не дающих малому и среднему предпринимательству расти и развиваться.

В соответствии с законом «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» деятельность предпринимателя прекращается со дня опубликования объявления об этом в одном из республиканских средств массовой информации [5, 4]. Для полноты всей картины достаточно взглянуть на количество объявлений, напечатанных в государственных газетах о прекращающих свою деятельность предпринимателей. Это является свидетельством того, что проблемы предпринимательства, такие как, частые визиты проверяющих инстанций, высокое налоговое бремя и труднодоступность кредитования для субъектов малого и среднего предпринимательства остаются все еще нерешенными, вынуждая предпринимателей уйти в тень или вовсе закрыть свое дело.

В основном, проблемы кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства заключаются в затруднении, связанными с получением самого кредита, так как собственных средств часто не достаточно для развития бизнеса и

предприниматель зачастую вынужден заимствовать средства в виде кредита или частных инвестиций. Но большинство кредитных организаций для дачи кредитов дают предпочтение проверенным крупным компаниям, в связи с тем, что в нашей стране деятельность предпринимательства является рискованным и непрозрачным. В этой связи по действующей государственной Программе поддержки предпринимательства предусмотрены предоставление малому и среднему предпринимательству льготного кредитования, также в целях снижения процентных ставок выдаваемых со стороны банков и других финансовых институтов предусмотрена подготовка обоснованных предложений. Нужно отметить и то, что информация о программах по поддержке предпринимательства есть во всех официальных сайтах организаций и ведомств, которые ответственны за это, но большинство отечественных предпринимателей из-за своей неосведомленности попросту не пользуются ими, что является невнимательностью уже со стороны самих предпринимателей.

Укрепление и поддержка со стороны государства финансовой устойчивости сектора малого и среднего предпринимательства на современном этапе его развития, особенно в условиях мирового финансово-экономического кризиса имеет большое значение. “Финансовая устойчивость организации - это состояние финансовых ресурсов, их распределение и использование, которое обеспечивает ее развитие на основе роста прибыли и капитала, гарантирует платёжеспособность и кредитоспособность в условиях допустимого уровня риска. Достижению такого финансового состояния субъектов малого и среднего предпринимательства должны способствовать меры по их государственной поддержке” [7, 98].

Формирование предпринимательской культуры и развитие предпринимательства возможно только при условии существования правовых норм, которые будут способствовать его развитию. Как отмечает С.П. Глинкина, “теневая экономика и коррупция получают широкое распространение обычно в странах с низкими показателями социально - экономического развития, несовершенным законодательством, высоким уровнем налогообложения, а также чрезмерной бюрократизацией правил хозяйственной жизни” [8]. Нельзя не согласиться с этим, так как устранение данных проблем, разработка конкретных программ в поддержку малого и среднего предпринимательства, постоянное совершенствование законодательных актов, регулирующих предпринимательскую деятельность и правильное финансовое поддержание, необходимо для его процветания и способно привести к становлению реального и устойчивого делового климата в стране. Государству необходимо поэтапно решить существующие проблемы и с учетом стоящих вызовов должна модернизировать и сделать более адекватным к нынешним экономическим условиям действующие законодательные акты в сфере предпринимательства, и тем самым дать новый стимул для развития малого и среднего предпринимательства.

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан от 06.11.1994 г. ст. 12. С. 3
2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2017 [электронный ресурс]. URL: <http://president.tj/node/13739> (дата обращения: 15.03.2018)
3. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30.04.2012 № 201
4. Закон РТ «О государственной защите и поддержке предпринимательства», г. Душанбе, 26.07.2014. г. №1107. С. 4.
5. Закон «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» от 19.05.2009 г. № 508. С. 4.
6. Стратегия развития предпринимательства в реальном секторе экономики. - М.: Наука, 2002.- 124с.

7. Соболев В.И. Финансовый анализ – информационная база для разработки финансовой политики коммерческой организации / В.И. Соболев // Экономика и предпринимательство Москва, 2015.- №12 (ч.2). С. 35-44.

8.Глинкина С.П. Коррупция в России: причины, масштабы, качественные изменения. [электронный ресурс]. URL: [http:// www.iicas.org/articles/library/libr_rus_27_4_00.htm](http://www.iicas.org/articles/library/libr_rus_27_4_00.htm) (дата обращения: 21.04.2018)

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ОМОНИМОВ И МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В ОБЩИХ ТАДЖИКСКО-РУССКИХ СЛОВАРЯХ

Хусейнова Гулпарӣ Аджикуллоевна - ассистент кафедры иностранных языков Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.:918 73 09 58.

В данной статье речь идет об особенностях отражения омонимов и многозначных слов, также дается обзор и анализ группировки значений и выделения омонимов в общих таджикско-русских словарях. Проблема омонимии в словарях представляется в несколько сложном виде. Одни и те же слова – омонимы в некоторых переводных словарях описываются как самостоятельные заглавные слова, а в других - как одно многозначное слово. С другой стороны, графически омонимы обозначаются в общих Таджикско-русских словарях различными средствами.

Ключевые слова: омонимы, омографы, омофоны, омоформы, лексические омонимы, словари, многозначные слова.

ХУСУСИЯТҲОИ ИМЛОИ ОМОНИМҲО ВА КАЛИМАҲОИ СЕРМАӢНО ДАР ФАРҲАНГҲОИ УМУМИИ ТОҶИКӢ-РУСӢ

Хусейнова Гулпарӣ Аҷикуллоевна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.:918 73 09 58.

Дар ин мақола хусусиятҳои имлои омонимҳо ва калимаҳои сермаӢно, инчунин маънову мазмунӣ омонимҳо дар фарҳангҳои умумии тоҷикӣ-русӣ баррасӣ ва таҳлил карда шудаанд. Мушкилоти омонимия дар фарҳангҳо масъалаи каме мураккаб аст. Калимаҳои навишташон якхела-омонимҳо, дар баъзе аз фарҳангҳои тарҷумаӣ чун калимаҳои мустақил аз сархат, дар баъзеи дигар чун як калимаи сермаӢно оварда шудаанд. Аз тарафи дигар, аз лиҳози имло омонимҳо дар Фарҳангҳои умумии тоҷикӣ-русӣ бо тарзи гуногун ишора карда мешаванд.

Калидвожаҳо: омонимҳо, омографҳо, омофонҳо, омоформаҳо, омонимҳои лексикӣ, фарҳангҳо, калимаҳои сермаӢно.

FEATURES OF REFLECTION OF HOMONYMS AND MULTIPLEVALUD WORDS IN COMMON TAJIK- RUSSIAN DICTIONARIES

Khusseynova Gulpari Adjikulloevna- The assistant of the Department Foreign Languages of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 918 73 09 58.

This article deals with the peculiarities of reflection of homonyms and ambiguous words, and review and analysis of groups of meanings and the allocation of common homonyms in the Tajik- Russian dictionaries. The problem of homonyms in dictionaries appears in several complex form. The same words – homonyms in some translation dictionaries are described as independent headwords, and in others as a single -valued word. On the other hand, graphically homonyms in common Tajik- Russian dictionaries are indicated in different ways.

Keywords: homonyms, homographs, homophones, homoforms, lexical homonyms, dictionaries, multiple-valued words.

Омонимы или омонимия относятся к тем лингвистическим понятиям, которые конституируются наличием определенного отношения. Иными словами, нельзя говорить об омониме, т.е. характеризовать то или другое слово в отдельности как омоним. Можно только говорить об омонимах как о разных словах, совпавших по своему внешнему облику. Точно так же, уточняя дефиницию, можно определять омонимы как два (или более) слова, состоящих из тождественных фонемных рядов и различающихся только семантически или грамматически, или и семантически и грамматически одновременно.

Слово омоним взято от греч. *homonyma*, от *homos* - одинаковый и *onoma* - имя, одинаково звучащие единицы языка, в значении которых (в отличие от значений многозначных единиц) нет общих семантических элементов.

Омонимы - это слова, совпадающие по звучанию, одинаковые по своей форме, но значения, которых никак не связаны друг с другом, т.е. не содержат никаких общих элементов смысла, никаких общих семантических признаков. Омонимы – это отдельные самостоятельные слова, слова-двойники. Например, **арз I** заявление; доклад; **арз II** *геогр.* широта [3, 24], **хор I** оскарблённый, униженный; **хор II** колючка, шип [3, 338]. Также следует строго отграничивать омонимы от омоформы, омофонов, омографов и паронимов. Омонимы совпадают между собой как по звучанию, так и на письме во всех (или в ряде) им присущих грамматических формах. Омонимы, следовательно, представляют собой слова одного грамматического класса.

С точки зрения своего морфологического строения омонимы делятся на корневые и производные. Первые в значительном количестве наблюдаются лишь у существительных: **ғоз I** гусь; **ғоз II** волокно. Вторые особенно характерны для глаголов и образованных от них существительных, но есть и среди прилагательных, и среди отыменных существительных: **тофтан I** [тоб] 1) вить, сучить, свивать, скручивать; 2) закручивать, завёртывать; **тофтан II** [тоб] 1) светить; блестеть, сиять, сверкать, играть; 2) раскалять докрасна [7, 397]; **боз I** опять, снова; ещё; уже; **боз II** открытый, раскрытый; **боз III** сокол.

Обычно в таджикском языке омонимы подразделяются на четыре группы: морфологические, лексические, лексико-грамматические и архаистические омонимы. Морфологические омонимы по структуре звуковому составу обладают однообразием и принадлежат к разным частям речи. Например, в *Таджикско-русском словаре* (далее ТРС), 1954 под редакцией М. Рахими слова **тор I** нить, волокно; нитка, волосок (существительное); **тор II** *текст.* основа; **тору пуд** основа и уток (существительное); **тор III** тёмный, мрачный (прилагательное); **тор IV** верх, макушка, верхушка (существительное) [7, 396].

Лексические омонимы появляются в таджикском языке вследствие различных причин. Во-первых, в результате звуковых изменений в языке может произойти совпадение первоначально различающихся по звучанию слов. Во-вторых, заимствование иноязычного слова (или слов) может привести к появлению в языке одинаково звучащих слов. В-третьих, омонимы могут быть следствием распада многозначного слова, семантического разрыва, происходящего между различными его значениями, например: **даромад** - доход, **даромад** - вошел, **пар** - перо, **пар** - пара. [4, 10].

Лексико-грамматические омонимы-это класс омонимов, вобравший в себя особенности двух первых групп, т.е. омонимы, возникшие в результате конверсии слов, их перехода от одной части речи в другую без структурных изменений, например, в ТРС, 1988 **дида I** взгляд (сущ., причастие); **дида II** глаза (сущ) [2, 10].

К архаистичным омонимам входят подклассы омонимов, функционировавшие в различные периоды истории языка.

Проблема омонимии в словарях предстает в несколько осложненном виде. В большинстве работ по лексикологии так называемые омографы, т.е. слова, которые пишутся одинаково, а произносятся различно, не считаются омонимами.

Многозначностью или полисемией называют наличие у слова нескольких значений. В таком случае одно лексическое значение выступает как основное, исходное, а другие – как вторичные, производные. То, что слово выступает в том или другом значении, определяется особенностями сочетания данного слова с другими словами, иногда – более широким контекстом или ситуацией.

Многообразие и специфика омонимов, вызывая к себе пристальное внимание лексикографов и учёных широкого профиля, остаются наиболее постоянными объектами при исследовании проблемы лексикологии как в плане диахронии, так и в плане синхронии. Учёные в познании границ лексической многозначности, детализации понятийно-семантического объема слова данного лексического разряда, даже в пределах значения отдельных типов омонимов занимают разные позиции [2, 6].

В двуязычных словарях многозначные слова распределяются по значениям, как правило, в зависимости от их употребительности и от сочетаемости данного значения слова с другими. Проблема омонимии в словарях представлена в несколько осложненном виде. В большинстве работ по лексикологии так называемые омографы, т.е. слова, которые пишутся одинаково, а произносятся различно, не считаются омонимами [5, 124].

Омонимы по структуре классифицируются лексикологами в группы полных и неполных омонимов (О. С. Ахманова, А. М. Байзова, Б. Н. Головин, Ю. С. Маслов, А. Муминов, М. Норматов, Б. Ниёзмухаммедов, М. Д. Степанова и др.). Особенности данных классов омонимов учеными характеризуются не идентично. Так, полные омонимы не получили достаточно конкретного описания [2, 13].

К полным омонимам можно отнести омонимы, в структуре которых наблюдается полное соответствие звуков и графики: **бар** 1. *осн. наст. вр. гл.* **бурдан** нести; уносить, вести; **бар** I *предлог* 1) *служит для обозначения местонахождения на поверхности чего-л. или направления к поверхности* на, над; **бар** II суша, земля; **бар** III плод; **бар** IV сторона, край; берег; **бар** V 1. ширина; 2. грудь [3, 38].

К второму типу относятся единицы, отличающиеся при произношении или написании, например: **амр** приказ; **умр** жизнь;

По мнению лингвистов, в частности В. И. Кодухова, А. А. Реформатского, М. Норматова и Б. Ниёзмухаммедова, изучивших построение глубинных уровней компетенции омонимов и присущие им черты грамматики измененных их состояний, а также традиционные механизмы их языковой эволюции, формулируют основные принципы теоретического построения лингвистики омонимов следующим образом: все омонимы считаются полными, а группа омонимичных слов – омофоны, омографы и омоформы – неполными омонимами [2, 14].

Омонимы впервые были выделены в отдельные словарные статьи и обозначались дробными цифрами в *Таджикско-русском словаре* под редакцией Павловского [1946] и др, например:

адо¹ выполнение, исполнение, удовлетворение (чего-л); уплата, отдача; ~ и **карз** уплата долга [8, 5].

адо² изящные манеры; красота в движениях: **хусну адои Гулнор ... як таъсири ачибе бахшида буд** красота и изящные манеры Гульнар произвели изумительное впечатление (Айни) [8, 5].

дам¹ *осн. наст. вр. гл.* от **дамидан** [8, 136].

дам² дыханье, воздух; дуновение, веяние; вздутие, распухание; поднятие уровня воды: ~ и **сард** тяжелый вздох.

дам³ меха (для раздувания горна); ~ и **оҳангарӣ** кузнечные меха;

дам⁴ лезвие, острие: **дами корд** лезвие ножа; **дами теғ** острие меча;
дам⁵ у, близь, около; иногда оставляется без перевода: **дами дарро надор!** не заграждай двери! [8, 137].

В следующем ТРС [1954], омонимы даются каждой отдельной статьей и обозначаются светлыми римскими цифрами, например:

газ I физ. газ; **гази атсаовар** чихательный газ; **гази ашковар** слезоточивый газ.

газ II уст. мера длины, равная приблизительно одному метру.

газ III текст. газ.

газ IV бот. гребенщик, тамириск [7, 95].

Проблема омонимии в ТРС представляется в несколько сложном виде, и не до конца решена в таджикской лексикологии, например, есть слова, которые в одном словаре даны как омонимы, а в другом как многозначные слова:

нақш 1. изображение, картина, рисунок; узор орнамент; 2. след; след ноги; 3. мужская свадебная песня [8, 323].

нақш I . изображение, картина, рисунок; узор орнамент; отпечаток;

нақш II песня, исполняемая мужчинами в праздники [7, 323].

доира 1. круг окружение, сфера, область (чего-л); 2. бубен; ~ **задан** играть на бубне [8, 170].

доира I 1) круг, окружность; **доираи кутбӣ** полярный круг; 2) зона, кольцо; сфера, область чего-л.;

доира II бубен; **доира задан** играть на бубне, бить в бубен [7, 134].

Как показывает вышеприведенный пример слова **нақш** и **доира** в ТРС, 1946 даны в одной словарной статье как многозначные слова, а в ТРС, 1954 эти слова показаны как омонимы. Также можно встретить омонимы и многозначные слова в этих словарях наоборот:

мухра¹ обл. ожерелье, бусы, бисер.

мухра² анат. позвонок и пушт спинной позвонок позвоночный столб [8, 311].

мухра 1) анат. позвонок; 2) игральная кость; 3) шахматная фигура; 4) костяной шарик; 5) приспособление для лощения тканей, бумаги; 6) обл. ожерелье, бусы; бисер [7, 251].

Однако в ТРС, 1946 большое количество омонимов и многозначных слов не выделены в отдельные словарные статьи. Если одни и те же слова, в ТРС, 1954 такие как: **девон**, **лавха**, **мадхуш**, **мансуб**, **масрурона**, **моил**, **мох**, **мухтасар** и многие другие выделялись как омонимы и многозначные слова, то в ТРС, 1946 их можно встретить без отдельной словарной статьи.

Как было сказано выше, о полных и неполных омонимах, в таджикском языке полными считаются омонимы, в которых наблюдаются полное совпадение и в произношении, и в письменной структуре, например: **расм I** рисунок; иллюстрация; картина; **расм II** обычай; мода; а в неполных их формах (неполных омонимах) соответствие наблюдаются либо в произношении, либо в структуре: **тӯб– тӯп I** кусок ткани, **тӯб– тӯп II** 1) мяч, 2) клубок; **рез – рес** от **[рехтан]** лить, наливать выливать и др.

Омонимы и многозначные слова по-разному отражаются в *Таджикско-русских словарях*. Многозначное слово отражается в одной словарной статье, например, в ТРС, 1954 слово **ҳақ** приведено следующим образом:

ҳақ 1. 1) истина, правда; правота; справедливость; 2) право; 3) принадлежащее по праву; доля, часть, пай; 4) плата, оплата, вознаграждение; 5) взнос; 2. истинный, правый, правильный; 3. в сочетании с *изафетом* и основным предлогом **дар** выступает как *изафетный предлог* **дар ҳаққи касе, чизе а) о ком-л., чём-л относительно кого-л., чего-л;** [7, 503].

В других ТРС-ях это слово приведено с омонимами, только в ТРС, 2006 оно дано более подробнее, то есть вместо 5 примеров приведено 10 омонимов.

Можно также привести примеры описания многозначных слов из ТРС, 2006:

тахта 1. доска тёс; 2. деревянный щит; доска (*школьная*); 3. лист; плитка; 4. нумеративное слова (*штука, лист и т. п.*) 5. пол, настил [9, 612]

сурат 1. вешный вид, внешность, наружность; 2. форма, образ; вид; 3. изображение, портрет; фотокарточка; рисунок, иллюстрация, картина; 4. *мат.* числитель; 5. *в сочет. с предлогом: дар ~е ки* в случае, если; в то время как; тогда как; [9, 579]. Эти слова почти во всех остальных словарях описаны также, то есть многозначные слова отражены одинаково, только за исключением того ТРС, 2006, что там примеры приведены побольше.

Омонимы отражаются в разных словарных статьях как самостоятельные слова, например, в ТРС, 2006 слово **сур** приведено с 6 омонимами, однако в ТРС, 1954, и в двух других словарях, ТРС 1946, 1988 это слово вообще не приводятся:

сур I пир, пиршество; банкет;

сур II красный; золотисто-алый

сур III *кн.* рог; труба;

сур IV *кн.* городская стена; крепостная стена;

сур V *кн.* род матерчатой обуви

сур VI *кн.* буза, брага (*из проса или рисовой сечки*) [9, 579].

Можно также привести пример омонима со словом **дам**. В ТРС, 1946, который обозначается дробными цифрами, это слово приведено с 5 омонимами:

дам¹ *осн. наст. вр.* от **даמידан**;

дам² дыхание, вздох;

дам³ меха (для раздувания горна) ~ **и охангарй** кузнечные меха;

дам⁴ лезвие, острие: **дами корд** лезвие ножа;

дам⁵ у, близь, около; иногда оставляется без перевода: **дами дарро надор!** Не загораживай двери! [8, 136].

В ТРС, 1954, показано 4 омонимы:

дам I вздох, дыхание;

дам II мех (для раздувания горна): **дами заргарй** маленький мех (у ювелира);

дам III лезвие, остриё: **дами шамшер** остриё меча;

дам IV край; **дами об** передний край водяного вала; [7, 114].

В ТРС, 1988, приведено 2 омонимы:

дам I дыхание, вздох; **то дами охирин** до последнего вздоха; вздутие, вспухание;

дам II лезвие, остриё; край; [3, 93].

В ТРС 2006, описаны 3 омонима:

дам I вздох, дыхание; ~ **дами сард** тяжёлый вздох;

дам II лезвие, остриё;

дам III *кн. мед.* кровь [9, 180-181].

Как видно отражение омонимов в ТРС-ях предстает в несколько осложненном виде. Одни слова по разному описываются в словарях, и выделены дробными цифрами или римскими светлыми и жирными цифрами.

Таким образом, при изучении омонимов с грамматической и структурно-семантической точек зрения в ТРС-ях ярко выступает своеобразие и индивидуальные свойства разных частей речи в отношении к омоформии и к омонимии, в значительной степени уясняются и внутренние законы омонимического словообразования в системе разных частей речи. Среди разных типов частичной омонимии есть такие разновидности, которые очень близки к полным лексическим омонимам. Среди полных лексических омонимов необходимо различать две категории слов в таджикском языке:

1) омонимы, относящиеся к разряду так называемых неизменяемых слов, лишенных сложного аппарата формообразования и словоизменения;

2) омонимы, принадлежащие к таким частям речи, в пределах которых слово обладает разветвленной системой грамматических форм и словообразовательных отростков.

Несмотря на значительные успехи таджикской лексикографии, некоторые лексико-семантические категории, в том числе омонимы, долгое время оставались вне поля зрения таджикских лексикографов. Только в 1992 г. первый и единственный словарь омонимов таджикского языка был создан Ш. Кабировым. Словарь фиксирует более 2 тыс. омонимичных пар [6, 98].

В кругу тех категорий знаменательных слов, которые имеют сложные системы форм словоизменения и словообразования, в таджикском языке по своей численности и своему семантическому весу особенно выделяются два разряда омонимов: а) омонимы-существительные и б) омонимы-глаголы. Именно внутри этих двух частей речи особенно широко развита омонимия, например омонимы-существительные в ТРС, 2006 и 1988:

гурра I *кн.* первый день месяца по лунному календарю; новолуние; **дар ~ и мохи шаъбон** в первый день месяца шаъбон

гурра II *кн.* белое пятно на лбу коня

гурра III *кн.* лучшая, отборная часть *чего-л.*

гурра IV рев, рык, рычание (*льва, тигра и т.п.*)

гурра V *кн.* предрассветная пора [9, 175]

тахт I трон, престол; **аз тахт фурувардан** свергать с престола, низлагать;

тахт II ровный, гладкий; **тахт кардан** сглаживать, выравнивать;

тахт III готовый, подготовленный; **хама корам тахт шуд** у меня всё готово; у меня все дела в порядке; [3, 302]

Омонимы-глаголы тоже часто встречаются в словарях:

дав¹ основа наст.вр. от *давидан*; *давугеч* беготня, мытарства

дав² *разг.* черед, очередь (в игре) [8, 133].

хостан I [хох] 1) хотеть, желать, намереваться; 2) требовать; просить; приглашать, звать; **уро ба мехмонӣ хостанд** его пригласили в гости; **ичозат хостан** просить разрешение; **узр хостан** просить прощения; **хоста гирифтан** отбирать, подбирать, избирать, облюбовать; **кадрхоро дуруст хоста гирифтан** правильно подбирать кадры.

хостан II [хез] см. бархостан [7, 427]

тофтан I [тоб] 1) вить, сучить, свивать, скручивать; **аргамчин бофтан** вить верёвку; **ресмон тофтан** сучить нитки; 2) закручивать, завёртывать; **тофта баровардан** раскручивать, отвинчивать, отвёртывать; **мехи печдорро тофта баровардан** отвинчивать винт; ♦ **руӣ тофтан аз касе, чизе** отворачиваться от кого-л., чего-л. *прям., перен.*

тофтан II [тоб] 1) светить; блеснуть, сиять, сверкать, играть; отсвечивать, отливаться; струиться (*о свете*) 2) раскалять докрасна [7, 397]

гирифт I 1. расстройство; нарушение функции *какого-л.* органа; **~и меъда** запор; **~и овоз** хрипота; осиплость голоса; 2. *астр.* затмение; **~и моҳ** затмение луны; **~и офтоб** затмение солнца

гирифт II *кн.* 1. хватание; хватка; 2. *пер.* жёсткость, суровость [9, 151]

Возможны расхождения в толковании слова как многозначного или как омонима. Это происходит при распаде многозначного слова на омонимы при утрате смысловых отношений между разными значениями одного слова. В некоторых случаях распад произошел окончательно, и в словарях не возникает расхождений в толковании слов. Но если распад еще не закончился, то слова понимаются по-разному. Рассмотрим

подобные случаи в словарях Е. Н. Павловского, М. В. Рахими, Я. И. Калонтарова и Д. Саймиддинова (в таблице отражены только основные формы слов):

ТРС, 1946	ТРС, 1954	ТРС, 1988	ТРС, 2006
наво 1. мелодия, напев; игра на музыкальном инструменте; ~ к. напевать, наигрывать; дар ~ ш. запеть, заиграть 2. назв. третьего макома, входящего в систему шашмакома классической музыки; мағулчаи ~ одна из мелодий, входящая в маком наво; мустазоди ~ в том же значении [с, 313]	наво I 1) мелодия, мотив; напев; игра (<i>на музыкальном инструменте</i>); наво кардан (намудан) напевать; наигрывать; 2) <i>название третьего макома, входящего в систему Шашмаком таджикской классической музыки</i> наво II средство к существованию; состояние [с, 253]	наво I 1) мелодия, мотив; навои булбул пение соловья; наво кардан напевать; наигрывать; 2) названия одного из циклов таджикских классических мелодий. наво II состояние; средство к существованию. [с, 199]	наво I 1. мелодия, мотив; напев; ~ и мурғ пение птицы; ~ и чанг мелодия чанга; ~ кардан напевать, наигрывать; 2. муз. Наво (<i>название третьего макома, в систему “Шашмаком”</i>) наво II <i>кн.</i> средство к существованию, наво III ядрышко финика [с, 403]
мушт 1. кулак: муште, ки пас аз Љанг ба ёд ояд, бояд ба сари худ зад кулак, о котором вспомнил после драки, следует опустить на свою голову, <i>посл., ср. русск.</i> после драки кулаками не машут); 2. горсть: ман хам рафта аз модарам як мушт ғўлунг гирифта овардам я тоже пошел к матери и принёс горсть сушеного урюка. (Айни) [с, 307].	мушт 1) кулак; дастро мушт кардан (намудан), муштро гирех кардан (намудан) сжимать кулаки; мушт хўрдан получать побои, быть избитым (<i>кулаками</i>); 2) горсть; як мушт ғулунг горсть сушёного урюка. [с, 247]	мушт 1) кулак; хамир мушт кардан месить тесто; муште, ки пас аз чанг ба ёд ояд, бояд ба сари худ зад <i>посл.</i> кулак о котором вспомнишь после драки, следует опустить на свою голову (<i>соот.</i> после драки кулаками не машут); 2) горсть, пригоршня [с, 195]	мушт I 1. кулак; ~ задан ударить кулаком; ~ хўрдан получать побои; дастро ~ кардан сжимать кулаки; 2. горсть; як ~ ғўлунг горсть сушёного урюка; ~ е немного, небольшое количество, чуть-чуть; ~ е, ки пас аз чанг ба ёд ояд, бояд ба сари худ зад <i>посл.</i> после драки кулаками не машут; мушт II <i>кн.</i> кости кисти рук [с, 396].

В таблице приведены некоторые случаи несовпадения отражения омонимов и многозначных слов в четырёх словарях. Как видно из примеров в словарях встречаются слова, которые в одном словаре подаются как омонимы, в то время как в других словарях они рассматриваются как многозначные слова. Таковы например, слова наво в ТРС, 1946 приведено как многозначное слово, а в трёх других словарях оно рассматривается как омоним, или же, наоборот, мушт в ТРС, 2006 приведено как омоним, а в других как многозначное слово. В исследуемых словарях встречаются даже слова, которые во всех трёх изданиях подаются как омонимы или многозначные слова (например слово лона), а в ТРС, 1946 под редакцией Е. Н. Павловского указанное слово, только описывается.

Можно привести пример с другими словами как: кор, кашиш, исм, зоҳир, захмат, замон, дур, дида, давлат, гард, газанд, бурдан, бахо, барот, амал, ангор, которые в ТРС-ях подаются по разному, как омонимы или же как многозначные слова.

Как показывает вышеприведенный анализ группировки значений, и выделения омонимов в общих ТРС-ях данный вопрос остается одним из сложных и до сих пор нерешенных в переводной лексикографии и в теории и практики составления словарей таджикского языка. Проблема омонимии в словарях представляется в несколько сложном виде. Одни и те же слова –омонимы в некоторых переводных словарях описываются как самостоятельные заглавные слова, а в других – как одно многозначное слово и описываются в одной словарной статье. С другой стороны, графические омонимы также обозначаются в общих ТРС-ях различными средствами, например, в ТРС, 1946 – дробными цифрами, а в ТРС, 1954, 1988, 2006 – светлыми или черными римскими цифрами.

Литература

1. Ахманова О. С. Словарь омонимов русского языка – 3 изд. стереотип / О. С. Ахманова. – М.: Рус. яз., 1986. – 446 с.
2. Ахмедова М. Н. Лексико-семантические особенности омонимов персидского языка: автореф. дис. ... канд. фил. наук / М. Н. Ахмедова. – Душанбе, 2010. – 23 с.
3. Калонтаров Я. И. Краткий таджикско-русский словарь / Я. И. Калонтаров. – Душанбе, 1988. – 494 с.
4. Каримова М. Т. Пути образования омонимов и их семантическая классификация в таджикском языке: автореф. дис. ... канд. фил. наук / М. Т. Каримова. – Душанбе, 2013. – 20 с.
5. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX-го и начало XXI. Монография. / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 250 с.
6. Мамадназаров А. Сравнительный анализ основных типов словарей в таджикской лексикографии / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013, – 260 с.
7. Таджикско-русский словарь / под редакцией М. Рахими, Л. В. Успенская. – Москва, 1954. – 779 с.
8. Таджикско-русский словарь / под редакцией Е.Н. Павловского. Сталинабад- Ташкент, 1946. – 399 с.
9. Таджикско-русский словарь / под редакцией С.Д. Саймиддинова, С.Д. Холматовой и С. Каримова. – Душанбе, 2006. – 813с.

ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР АШӢОРИ БОЗОРИ СОБИР

Мирзоев Илҳомуддин Неъматович - ассистенти кафедраи забони тоҷикии Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 981021683.

Дар мақолаи мазкур мавқеи худишносии миллӣ дар ашъори Бозор Собир мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҷанбаҳои муҳимми ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи шоир таҳлилу арзёбӣ гардидааст. Муаллиф мавзӯҳои дар ашъори шоир инъикосгардида аз қабili самимияти баланди ватандӯстиву меҳанпарастӣ, эҳтиром ба забони модарӣ ва таърихи гузаштаи халқ, пос доштани урфу одат ва арзишҳои миллӣ, арҷ гузоштан ба хидматҳои фарзандони сарсупоридаи миллат ва монанди инҳо, ки аз рухҳои асосии худишносии миллианд, мавриди таҳқиқу муҳокима қарор додааст.

Ҳамчунин ба воситаи иқтибосҳои фикрҳои худро асоснок намуда, хонандаро бо паҳлуҳои гуногуни эҷодӣи шоир ошно месозад.

Калидвожаҳо: худишносии миллӣ, ватандӯстӣ, таърих, забон, миллат, арзишҳои миллӣ, фарҳанг, адабиёт, эҷодӣ.

МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ БОЗОРА СОБИРА

Мирзоев Илҳомуддин Неъматович - ассистент кафедры таджикского языка Финансово-экономического института Таджикистана. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 981021683.

В данной статье вопрос национального самосознания и темы, касающихся важных сторон творчества Бозора Собира, стали предметом исследования. Изображённые темы в творчестве поэта, особенно такие темы, как высокая искренность любви к Родине, уважение к родному языку и древней истории народа, уважение к традициям и обычаям и национальным ценностям, почёт к заслугам преданных сыновей и многое другое, которые являются первоосновой национального самосознания, стали предметом анализа автора статьи.

А также автор, обосновывая свои мысли сносками, знакомит читателя с разными сторонами творчества поэта.

Ключевые слова: национальное самосознание, Родина, история, язык, нация, национальные ценности, культура, литература, творчество.

THE PLACE OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN THE WORK OF BOZOR SOBIR

Mirzoev Elhomiddin Nematovich, assistant of the Tajik language Department of the Finance and Economics Institute of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Tel.: 981021683.

In the article the question of national consciousness and a subjects concerning the important parties of work of Bozor Sobir became a subject of the research. The represented subjects in works of the poet, especially such subjects as high sincerity of love for the country, respect for the native language and ancient history of the people, respect for traditions and customs and national values, honor for merits of devoted sons and many other things which are a fundamental principle of national consciousness became a subject of the analysis of the author's article.

And also the author, proving the thoughts by footnotes, acquaints the reader with the different parties of works of the poet.

Keywords: national consciousness, Homeland, history, language, nation, national values, culture, literature, work.

Пеш аз он ки сари мавзӯи худшиносии миллӣ дар ашъори ин ё он адиб андеша ронем, бояд барои дарки худи мафҳуми худшиносии миллӣ кӯшиш ба харҷ диҳем. Оид ба масъалаи худшиносии миллӣ ва хувияти таърихӣ аз ҷониби бузургтарин мутафаккирон ва муҳаққиқон андешаҳои гуногун баён шуда, ҳар кадоме худшиносии миллиро ба таври худ шарҳ додаанд. Аз ҷумла Карл Маркс мефармояд: «Худшиносӣ нахустин шарти хирадмандист».

Бидуни ҳама гуна шакку шубҳа равшан аст, ки ҳар миллати ба пояи баланди худшиносӣ расида, шефтаи асолат ва иҷроғари хирад мегардад. Худшиносӣ дар дил эҳсоси эҳтиромо нисбати дигарон меафзояд.

Бузургтарин мутафаккирон зикр кардаанд, ки барои як халқу миллати дигареро шинохтан, аввал бояд худрову халқу миллати хешро шиносем, гузаштаву имрӯзаи халқамонро донем, фарҳангу забони модарино эҳтиром намоем. Дар ҳақиқат, агар ба шарҳи мафҳуми худшиносии миллӣ пардозем, бояд, пеш аз ҳама, он чизро донем, ки худшиносии миллӣ ин пос доштани муқаддасоти миллӣ, забони модарӣ, эҳтироми беандоза доштан ба таъриху тамаддуни гузаштаи хеш, расидан ба қадри бузургони гузаштаи адабу фарҳанг, фарзандони фарзонаи миллат, ки барои миллати хеш ҷоннисориҳо кардаанд, мебошад. Урфу одатҳои миллиро пос доштан, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии хешро ҳифз кардан, ба гузаштаи хеш бо нигоҳи тоза нигариштан, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ ва амсоли ин аз рукнҳои дигари худшиносии миллӣ ба шумор мераванд.

Мавзӯи худшиносии миллӣ дар ашъори бисёр шоирони муосири мо ба мушоҳида мерасад, аммо ин мавзӯ дар эҷодиёти Бозор Собир вижагиҳои худро дошта, доманаи ниҳоят фарох дорад.

Устод Бозор Собир дар адабиёти муосири тоҷик як симои шинохта ва барҷаста мебошад, ки тавассути ашъори баландмазмунӣ хеш дили ҳаводорону дӯстдорони шеърӣ ноби форсиро тасхир кардааст. Ҳар мисраи шеърӣ устод

салосату назокат, балоғату фасоҳати ба худ хосро дорад ва бар асоси гуфтаи баъзе аз аҳли нақд ва таҳқиқ Бозор Собир шоирест соҳиби мактаб ва ҳам сабки эҷодӣ. Дар бораи фаъолияти шоирӣ ӯ ва шахсияташ солҳост, ки баҳсу гуфтугӯҳо сурат мегирад. Мунаққидони зиёде ашъори шоирро мавриди муҳокима қарор додаанд ва беҳтарин тавсифҳоро ба ӯ лоиқ донистаанд. Адабиётшинос Асозода Х. дар ин бора зикр мекунад: «Бозор Собирро ба зумраи шоирони маърифатманде, ки аз назарияи шеърӯ шоирӣ бохабар аст, шомил сохтан бачост. Ӯ ба чунин ақида аст, ки назм ҳоло шеър нест, балки пораи насриест, ки ба мисраъ кашида шудааст. Бозор Собир худ шеъри нобу асли мегӯяд, ба ин хотир, ки дар назди алоқамандони шеър масъулият ҳис мекунад» [2, 450]. Аз ин нигоҳ, устод Бозор Собир дар раифи бузургтарин шоирони муосири тоҷик қарор дорад.

Вақте ки ашъори Бозор Собирро мутолиа мекунем, он ниҳоят рангоранг буда, мавзӯҳои зиёде ба чашм мерасанд, вале мавзӯи худшиносии миллӣ яке аз мавзӯҳои меҳварии эҷодиёти шоир ба шумор меравад. Ин мавзӯ дар эҷодиёти шоир ба ҳар тарзеву ба ҳар ранге ҷилва мекунад.

Як чиз мусаллам аст, ки ҳар фарди соҳибмиллат бояд аз таърихи гузаштаи хеш ҳамеша сабақ бигирад. Дар ин росто, таваҷҷуҳи устод Бозор Собирро бештар таърихи ғоҷабори миллати сарсонӯ ҷабридаи тоҷик ба сӯи хеш мекашад ва ҳангоме ки шоир ба таърихи гузаштаи халқаш назар меандозад, бедарду ҳасрат суҳан гуфта наметавонад. Зеро китоби таърихи халқи мо саҳифаҳои рангин аз хун дорад. Аз ин чиз тамоми ҳастии шоир, саропои вучудаш ба дард меояду ба рағми он душманоне, ки бар сари миллати мо чунин ғоҷаҳои сангинро бор кардаанд, саҳт мешӯрад:

Яке бо теғу бо пайкон,
Паи Искандари Макдуниро бигрифтӯ Юнон рафт,
Яке аз дасти Темурлангу Чингизхон,
Зулоли оби ту дар чашмаҳӯю хоки ту дар мушт,
Сари худро гирифтӯ Руму Эрон рафт.
Яке гар дар ғарибӣ бенишон гум шуд.
Ба мисли катрае дар коми регистон,
Дигар бо давлату бе давлати тоҷик,
Баробар дар миёни турку тозӣ
бахшӯ қисмат шуд. [7, 112].

Яъне, ба гузаштаи хеш эҳтиром доштан, таърихи гузаштаи халқи хешро доништан, барои ҳар фарди соҳибмиллат амри зарурӣ аст. Шоир ин нуктаро хеле борикинона эҳсос мекунад. Дар ин бора муҳаққиқи эронӣ Алиасғари Шеърдӯст хеле хуб дар китоби худ «Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик» зикр мекунад: «Ёдкарди бошукӯҳи қавми тоҷик ва самтҳое, ки тоҷикон дар тӯли таърих бартофтаанд, хостгоҳи мавзӯии шеърҳои бисёре аст. Дар миёни шоирони тоҷик касеро наметавон ёфт, ки шеърҳое дар ин мавзӯ насуруда бошад. Дар осори Бозор Собир ба намунаҳои дурахшоне аз ин сон бармеҳурем. Бозор Собир дар ҷандин шеър аз шукӯҳи асри Сомонӣ ёд мекунад ва андӯҳи қавми ситамкашидаашро бозмесарояд. Дар шеъре шоирро дар канори девори Бухоро меёбем, ки лаб ба лаби тарақҳои (сӯрохҳои) девор ниҳода ва дасти навозиш бар шонаҳои ӯ мекашад ва андӯҳгинона месарояд:

Пуштгардон монда бар саҳроӣён то ҳол,
Ҳамчунон Исмоили Сомонӣён то ҳол.
Монда аз мушти кулуҳаш муштҳо то ҳол,
Гӯиё метарсад аз бепуштҳо то ҳол.

Шоир бо ишорат ва талмеҳоти таърихӣ тасвирҳои зинда ва ҷондоре аз измиҳлол (парокандагӣ) ва сукути таърихӣ тоҷикон дар баробари дидағони хонанда меғузорад...» [9, 78].

Таърих ҳамеша сарманшаи сабақ бардоштани ҳар халқу миллат барои рӯзгори имрӯзинаш мебошад. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, дар адабиёти форсии тоҷикӣ шеър гуфтани муваффақ шудан кори басо сангину душвор аст, чунки шуарои адабиёти классикии мо кайҳо бору буни маъниро руфтаву ашъори баландмазмуне эҷод кардаву ба ёдгор мондаанд. Аммо Бозор Собир аз он шоирони муваффақест, ки ҳам дар қолаби шеъри суннативу ҳам шеъри нав хеле хуб қаламфарсой кардааст.

Эҳсоси самимияти баланди ватандӯстиву меҳанпарастӣ, эҳтиром ба забони модарӣ ва таърихи гузаштаи халқ, пос доштани урфу одат ва арзишҳои миллӣ, арҷ гузоштан ба хидмати фарзандони сарсупурдаи миллат ва амсоли ин, бемуболиға аз мавзӯҳои меҳварии эҷодиёти Бозор Собир ба шумор меравад. Шоир Низом Қосим хеле хуб зикр мекунад: «Шеъри Бозор Собир шеъри истиқлолхоҳ ва истиқлолхоҳист, чунки шиораши дар ҳар мавриде сарозод ва вораста будааст. Баъди осори устод Айни маҳз шеъри ӯ ва чанд тани дигар айнисират буд, ки мардуми моро ба худшиносиву ҳудогоҳии бештаре хонд» [2, 8].

Дар бораи забони модарӣ қисми зиёди шоирони мо шеърҳо эҷод кардаанд, аммо шеъри «Забони модарӣ»-и устод Бозор Собир баъди рӯи чоп омаданаши дар ҷомеаи онрӯзаи мардуми тоҷик як ғулғулае андохт. Чун сухан аз забон равад, дарҳол ин шеъри устод пеши назарамон ҷилвагар мешавад, ки имрӯз чун яшти миллати мо гаштааст. Ҳарчанд ин шеър «Забони модарӣ» унвон дорад, лек дар ҳеш таърихи басо талху фоҷиабори миллати моро таҷассум кардааст, Шоир дар ин шеъри наҷандон калон, таърихи ҷандасраи мардуми тоҷикро бо ҳама шебу фарозаш қариб, ки ғунҷоиш додаст.

Он чиз аён аст, ки халқи тоҷик тақрибан зиёда аз ҳазор сол аз давлаташ маҳрум буд, ба сараш шурӯъ аз Ғазнавиён то Манғитиён, ҳонадонҳои гуногуни турку муғул ҳукмфармоӣ кардаанд, аммо ин халқ несту нобуд нашуд. Ба туфайли забону ба шарофати адабиёташ зинда монд:

Ҳар чӣ ӯ аз моли дунё дошт, дод,
Хиттаи Балху Бухоро дошт, дод.
Суннати волою девон дошт, дод,
Тахти Сомон дошт, дод [6, 17].

Дар ин шеър бори дигар чанд саҳифаи пурифтихори халқи мо, муборизаву заҳматҳои ӯ, ҷонбозиҳои фарзандони барӯмандаш барои бақои миллат, озодиву истиқлолият, шарафу вичдон, адлу адолат, барои покиза нигоҳ доштани забони модарӣ - нахустунсури пойдорию бақои ҳар халқу миллат ва давлат, аз нав ба таври бадеӣ тасвир гардида, бо як шӯру ҳаяҷони ҳоси шоирона, бо забони шевою образҳои бадеӣ ва бо ҳиссиёти баланди меҳандӯстиву миллатдӯстӣ ва арҷгузорӣ аз гузаштаи пурифтихори халқ ба ҷилва омадааст. Шоир хеле хуб зикр мекунад, ки муборизаи ҷандинасраи халқ барабас нарафта, миллати тоҷик имрӯз соҳиби давлат ва забони бисёр нобу шево ва ғании гузашта шудааст:

Рӯзи ноободинаш тоҷик забон бунёд кард,
Дар забонаш давлати бедавлатӣ бунёд кард.
Давлате аз ҳарфи вазнин,
Давлате аз шеъри рангин,
Аз ҷунон шеъре, ки ҳар як мисрааш,
Ҷӯяе аз хуни сарбозони ӯст,
Тораи нуре аз оташҳои зардуштони ӯст [6, 17].

Аз ин сабаб рисолати бузурги фарзандону ворисони миллат дар он аст, ки забони модарии худ, ин ёдгории беназир ва сарвати гаронбаҳои гузаштагонро, ки бо хуноби ҷигар бунёд шудаву аз имтиҳонҳои вазнини таърих гузаштааст, ҳамеша поку покиза нигоҳ дошта, боз ҳам такмилу инкишоф диҳанд ва ба пояҳои баланд бардоранд.

Аз ин пас устод сарҳади тоҷикро забони тоҷикӣ медонад. Ў бо дилпурӣ зикр мекунад, ки халқи тоҷикро то забонаш зинда аст, маҳв нахоҳад шуд ва то вақте ки миллати мо забони хешро пос медорад, соҳибватан аст:

Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад ватандор аст ў,
То забондор аст бисёр аст ў [6, 17].

Дигар аз мавзӯёҳое, ки саропои ашъори Бозор Собирро фаро гирифтааст, ин мавзӯи Ватан, ҳисси ватандӯстию меҳанпарастӣ ва муҳаббат бар Ватан мебошад, ки ин яке аз масоили муҳимтаринест дар роҳи худшиносии миллий. Мафҳуми Ватан барои ҳар фарди ватандӯст муқаддас аст. Бесабаб мафҳумҳои Ватан ва модарро дар як поя нагузоштаанд.

Мавзӯи Ватан қариб дар ашъори ҳамаи шоирон ба ҷашм мерасад. Шояд шоире набошад, ки барои Ватан шеъре ё ақаллан байте нагуфта бошад. Аммо инъикоси ин мавзӯ дар эҷодиёти Бозор Собир аз вижагиҳои ҳосе бархӯрдор аст ва хангоми мутолиаи ашъори меҳании устод Бозор Собир як тафовути ҷашмрас ба мушоҳида мерасад. Дар ин хусус адабиётшинос Аҳмад Абдуллоев хеле хуб зикр мекунад: «Ватани Бозор Собир аз ҳасу хор, пайроҳаи пода, ҷашмаи хурди сари роҳ, нони дегдон, санги мазор, лонаи гунҷишкони шоҳи дарахтони Файзобод оғоз ёбад ҳам, бо пайроҳаҳои зиёде бар Ватани бузург пайваст аст.

Ҳиссиёти Ватандӯстии шоир на ба таври умумӣ, балки ба таври мушахас ҷорӣ мешавад. Васфи ҳоку ҳасу хору гиёҳи деҳаи азиз барои ў аҳамияти кулӣ доранд; ба ин тарз вай як гӯшаи Ватанро тасвир менамояд ва ин гӯша бо Ватани паҳновар тавҷам аст [1, 6].

Дар ҳақиқат шоир дар ашъори ба Ватан бахшидааш, аз умумигӯӣ то як андоза ҳазар мекунад. Ў мафҳуми Ватанро хеле муъҷазу мушаххас тасвир менамояд. Барои шоир ҳар сангу хоки Ватан, ҳар гулу гиёҳаш азиз аст. Ў аз Ватан сарват намехоҳад ва бо ҳасу хори Ватан баробар зиндагӣ кардан барояш бас аст. Ва гӯрҳои латтабандиаш «назаргоҳу қаламроҳи» ўянд:

Гӯрҳои латтабандиаш назаргоҳи мананд,
Гӯрҳои латтабандиаш қаламроҳи мананд.
Ғайр аз он як мушти калтути сари хоки падар,
Андар ин дунё наметарсам ман аз мушти дигар [7, 27].

Тасвири Ватан дар шеъри «Тоҷикистон»-и шоир ҳам хеле муассир ба риштаи назм кашида шудааст. Истифодаи устодонаи санъатҳои бадеӣ, банду баст, образофарӣ ва ҳамбастагии зичи калимаю вожаҳои эҳсосбарангез, муҳтавои шеърро хеле қавӣ намудааст. Шоир бо як ҳиссиёти беандоза зикр мекунад:

Тоҷикистон, Тоҷикистон,
Ҳар кучое рафтам аз оғӯши ту,
Доманамро ман такидам раҳ ба раҳ дар ҳар қадам,
Пои худро раҳ ба раҳ то сарҳадат
Бар замин афшонда рафтам,
Аз паям то кам нагардад заррае хоки камат [7, 22].

Вақте шоир пои худро аз хоки поки Ватан афшонда меравад, ки ҳатто як зарраи хоки ўро кам насозад, сухани ў хеле рамзиву табиӣ ба гӯши хонанда мерасад. Ё ҷойи дигар мегӯяд:

Ҳар кучое санг дидам,
Даст бурдам бар сараш,
Чун бар сари фарзанди хеш
Гуфтам ўро аз Бадахшон кандаанд,
Тифли ширхори маро аз банди пистон кандаанд [7, 22].

Дар ин ҷо ҳиссиёти беандозаи шоир нисбат ба Ватан бо сухан омезиш ёфта, ба гӯши хонанда хеле дилнавозу самимӣ мерасад. Муҳаббату самимияти шоир нисбат

бар Ватан хеле қавӣ буда, дар ҳар байту мисраъ ва ҳатто калима ҳис мешавад. Бар сари ҳар санг, чун бар сари фарзанди хеш даст бурдан ва чун тифли ширхоре, ки ўро аз банди пистон кандаанд, хеле самимӣ ба риштаи тасвир кашида шудаанд, ки бешубҳа дар ботини хонанда як муҳаббати беандозаро нисбат бар Ватан бедор месозад.

Шеърҳои дигари ба мавзӯи Ватан бахшидаи шоир «Ватан», «Хатти Сурх», «Хонақоҳи ман» ва амсоли инҳо аз ҳиссиёти баланди ватандӯстонаи шоир гувоҳӣ медиҳанд. Аз ин нигоҳ тамоми тору пуд ва вучуди шоир бо Ватан пайванди ногуастание дорад.

Як тарафи эҷодиёти Бозор Собирро он шеърҳое ташкил медиҳанд, ки ӯ ба шахсиятҳои таърихӣ бахшидааст. Намунаи чунин шеърҳо дар эҷодиёти ӯ хеле зиёд вомехӯранд ва устод тимсоли ин гуна шахсиятҳоро бо як бузургӣ ва ҳунари баланд ба риштаи тасвир кашидааст. Яъне, он фарзандони сарсупурдаи миллат, ки барои бақои миллат, истиклоли милливу фарҳангии мо, барои пойдории Ватан, эҳёи суннатҳои милливу фарҳангӣ, барои рушду инкишофи таъриху тамаддуни миллати мо хизмати ниҳоят бузург кардаанд. Он фарзандоне, ки барои аз байн нарафтани миллат, синаи хеш сипар сохтаву қони хеш ба гарав мондаанд. Он фарзандоне, ки баҳри худшиносиву ҳудогоҳии миллати тоҷик қори бузургеро сомон додаанд ва бар зидди он душманону хоинони миллат, ки миллати моро инкор карданӣ мешуданд, муборизаҳои беамон бурдаанд,

Шоир симои чунин фарзандони фарзонаву сарсупурдаи миллатро хеле ҳунармандона ба риштаи тасвир кашидааст. Ба ин номгӯ шеърҳои «Теги Сино», «Фирдавсӣ», «Борбад», «Мучассамаи Айнӣ», «Ба устод Сотим Улғзода», «Сафаре ба дилҳо» (Бахшида ба устод М. Турсунзода), «Китоби «Тоҷикон» (Бахшида ба академик Бобочон Ғафуров), «Аҳмади Дониш», «Ғазои Восеъ», «Барои Лоик», «Ба хотири профессор Темур Собиров», «Соядасте ба Муҳаммадҷон Шукуров», «Барои Раҳим Ҳошим», «Қисмати шоир» (Бахшида ба шоири шаҳир Абулқосим Лоҳутӣ) ва монанди инҳоро дохил кардан мумкин аст. Симои чунин шахсиятҳо дар эҷоди ӯ хеле табиӣ баромаданд ва як тафовути шеъри устод аз дигарон дар ин қисмати шеърҳояш баръало намудор аст.

Воқеан, ба шахсиятҳои таърихиву фарҳангӣ рӯ овардани адиб бесабаб нест. Корномаи чунин шахсиятҳо дар тафаккури мардум ҳисси миллатдӯстӣ, меҳанпарастӣ, инсонпарварӣ, ҳудогоҳиву худшиносиро бедор месозад. Аз ҷумла, шоир дар шеъри «Теги Сино» ба рағми ҳамаи он бадхоҳон хеле хуб нидо мекунад:

Ину оне ҳар кучо даъвои Сино мекунад,

То ба боми шуҳрати олам гузорад нардбон.

Лек Сино он қадар ин бомро бардоштааст,

Ину он кай метавонад нардбон монад бар он [7, 119].

Дар замоне, ки баъзе даъвогарон Синоро ҳаммиллати хеш меҳонданд, ин шеър ҷавобномаи хубе буд, ки бар даҳони эшон муҳри хомушӣ мезад.

Дар шеъри «Мучассамаи Айнӣ» бошад, шоир хидмати бузургу фидокоронаи ин шахсияти фарҳангиро хеле хуб ба қалам додаст. Ҷонбозиҳои ин фарзанди фарзонаи миллат дар роҳи худшиносии миллию бедории мардум, ба даст овардани мустақилияти давлати тоҷикон, рушду инкишофи забону фарҳанги миллати тоҷик ниҳоят бо санъати баланд тасвир ёфтааст:

Халқ ҳамчун пайкареву пайкаре чун халқ хест,

Кӯҳи хоропайкаре дар ҳайкале бедор шуд.

Рӯи ӯ бар сӯи мову рӯи мо бар сӯи ўст,

Халқ дар тимсоли Айнӣ, халқи минбардор шуд [7, 13].

Шоир дар шеъри мазкур симои ин шахсияти фарҳангиро хеле дилчаспу олиҷаноб тасвир намуда, хидматҳои ўро дар роҳи пуршебу фарози таърихи тоҷикон ба таври мушаххас нишон додааст.

Дар ҳар яке аз ин шеърҳо симои ҳақиқии чунин шахсиятҳоро устод Бозор Собир хеле мушикофона ва бо омезиш бо як салосату назокати сухан ба риштаи тасвир кашидааст. Дар аксари ин силсилашеърҳои устод як навпардозӣ, тозақорӣ, ё тафовуту вижагиҳои чашмрас ба мушоҳида мерасад. Адабиётшинос Худойназар Асозода дар ин бора хеле хуб зикр мекунад: «Махсусияте, ки дар шеърҳои тақдими Бозор Собир ба мушоҳида мерасад, ҳамбастагии фарди нотакрор бо халқ ва бо замону таърих мебошад. Шоир ҳар касеро ситоиш карда бошад, дар ҳамин партав тавсиф намудааст» [2, 459].

Истифодаи санъатҳои бадеӣ аз қабилӣ ташбеҳу истиора, талмех, тазоду муқобала, муболиға ва амсоли инҳо дар ин гуна шеърҳои шоир хеле олӣ қорбаст шудаанд, ки ба сухан обу ранги тозае мебахшанд. Масалан, дар шеъри «Фирдавсӣ», «чун завола суханро сириштан» хеле ташбеҳи олӣ ва нав аст:

Меорам аз навиштагарон ин навиштаро -

Фирдавсӣ чун завола суханро сириштааст.

Бо лаҳҷаи дариву бо хуни Сиёҳвуш

Бар мо калимаҳои шаҳодат навиштааст [7, 191].

Ба андешаи шоир, чунин фарзандон дар ҳамаи даври замон чун чароғе ҳастанд, ки дар ториқи роҳи миллатро равшанӣ мебахшанд ва ўро аз вартаи нобудшавию ноумедӣ берун мекашанд.

Хулоса, оҳанги худшиносиву худогоҳӣ дар шеъри Бозор Собир хеле қавӣ буда, ў дар роҳи худшиносиву худогоҳии миллати тоҷик тавассути ашъори баландмазмунаш саҳми ниҳоят баланде дорад. Дарунмояи шеъри ў ҳамеша саршор аз хувияту ифтихори миллист, ки дар мағз-мағзи ҷонаш ғунҷоиш ёфтааст.

Худшиносии миллӣ воқеан ҳам, чун як рӯкни ҳастии шинохти ҳар як миллат аст. Дифоъ аз арзишҳои милливу маънавии халқ, ки дар пойдеории миллат нақши боризе доранд, бояд рисолати ҳар як эҷодкор бошад, ки инро мо дар ашъори устод Бозор Собир баръало эҳсос мекунем. Шоири асил ба сарнавишти миллати хеш бетафовут буда наметавонад ва табиист, ки ин чиз дар шеъри Бозор Собир хеле барҷаста эҳсос мешавад.

Шеъри Бозор Собир ҳамеша дархӯри дарди хонанда буда, дар ифодаи мақсаду ғоя, самимияту нафосати сухан хеле қавӣ аст.

Адабиёт

1. Абдуллоев А. Дунёи шеър. /А. Абдуллоев// Адабиёт ва санъат. -1988, 7 апрел, №14.
2. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. /Х. Асозода.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672с.
3. Акбарзода Ю. Рисолати шоир ва шеър./Ю. Акбарзода.- Душанбе: Адиб, 2009, 376с.
4. Қосим Низом. Шеър дар дил, шеър дар халқ, шоири халқ /Низом Қосим//Чархи гардун. -1998, 20 ноябр, №46.
5. Собир Б. Аз «Гули хор» то «Симхор» /Б. Собир. - Москва: Трансдорнаука, 1999.-78с.
6. Собир Б. Шоиру шеъре агар ҳаст./ Б.Собир. - Душанбе: Адиб, 2006- 328с.
7. Собир Б. Бо ҷамидан, бо ҷашидан... /Б.Собир. -Душанбе: Адиб, 1987. - 208с.
8. Ҳақимов А. Шеър ва замон./А. Ҳақимов.- Душанбе: Ирфон, 1978.- 252с.
9. Шеърдӯст А. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик./А. Шеърдӯст. - Душанбе: Адиб, - 376с.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА	
Убайдов Ф. С., Рофизода С. Х. ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ НА УСЛОВИЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ И УРОВНЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ТАДЖИКИСТАН	7
Мираков Қ., Абдуллоев С. НАҚШИ ТАРИФИ ГУМРУКӢ ДАР БАТАНЗИМДАРОРИИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ ХОРИЧӢ	12
Тагоев Б., Каримов Р. ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ СФЕРЫ ЭНЕРГЕТИКИ	17
Чӯраев Х. Ғ., Носирзода Ӯ. С. ИННОВАТСИЯ – ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	23
Шукуров К. И., Ҳакимов М. А. ТУРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ: ВАЗӢИЯТ, ИМКОНИЯТҲОИ РУШД ВА ДУРНАМОИ ОН	29
Неъматов И. У. Начмиддинов Х. Ф. САМТҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ	35
Давлатова Т. С. ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ВА РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ОН	40
Бозоров Б. Р. МОҲИЯТ ВА ЗУРУРАТИ ИНТЕРНЕТ-БОНК ДАР ШАРОИТИ БЕҲТАРГАРДОНИИ ВАЗӢ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	43
Шаҳнозаи С. МУКАММАЛСОЗИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ДОХИЛИИ МОЛИЯВИИ ҚОРҲОНА	48
ТАБИӢ -ЕСТЕСТВЕННЫЕ	
Шарипов Б. ФОРМУЛА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЙ ОДНОГО КЛАССА СИСТЕМ УРАВНЕНИЙ В ПОЛНЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛАХ С СИНГУЛЯРНЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ	54
Саидов Х., Орифджанова В. ВКЛАД РУССКИХ УЧЁНЫХ В КОМПЛЕКСНОМ ИЗУЧЕНИИ ПРИРОДНЫХ БОГАТСТВ СРЕДНЕЙ АЗИИ	60
Гаффаров Б. Г., Гаффаров К. Б. ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ СТАБИЛИЗАТОРОВ НА ТЕРМОМЕХАНИЧЕСКУЮ ДЕСТРУКЦИЮ ПОЛИЭТИЛЕНА С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА ИК - СПЕКТРОСКОПИИ	67
Раҳимов Ф. С. ФАЗОИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	72

Кабиров А. Т. УСУЛҲОИ ҲИСОБИ ИНТЕГРАЛҲО АЗ РӯИ ХАТИ КАҶИ САРБАСТ	76
ҶАМЪИЯТӢ – ОБЩЕСТВЕННЫЕ	
Ҳакназаров А., Насриддинов Х. НАҚШИ ФАРҲАНГИ ОРИЁӢ ДАР ТАМАДДУНИ ҶАҲОН	80
Носиров С. Ш. ТАРБИЯИ ИНТИЗОМИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ВАЗИФАШИНОСӢ – ГАРАВИ ПЕШРАФТ ВА МАҲСУЛНОКИИ МЕҲНАТ	88
Муллоҷонов А. К., Сангинов Д. Н. ЗИКРИ САДА ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ	97
Махмадмуродов А., Қаландаров А. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИНЪИКОСИ ДАСТОВАРДҲОИ ИЛМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ «КОНСЕПСИЯҲОИ ТАБИАТШИНОСИИ МУОСИР»	103
Кодирова Б. А. МОТИВАЦИОННЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВУЗА К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА	108
Ниёзов Р. М. ТЕРРОРИЗМУ ИФРОТГАРОӢ ВА ХАТАРИ ОН БА ҶАҲОНИ МУОСИР	115
Кабиров А. Т. АҲАМИЯТИ ТАЪЛИМИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ	121
Муллоев П. Н. К ВОПРОСУ ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	128
Хусейнова Г. А. ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ОМОНИМОВ И МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В ОБЩИХ ТАДЖИКско-РУССКИХ СЛОВАРЯХ	133
Мирзоев И. Н. ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР АШЪОРИ БОЗОР СОБИР	140

Ба таваччуи муаллифон

Дар маҷаллаи «Паёми Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ оид ба фанҳои табиӣ, гуманитарӣ ва иқтисодиро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро интихоб ва ихтисор намояд.

Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 8 то 12 саҳифаи компютерӣ бошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman, андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз гӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см. фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см., пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо ба се забон нишон дода мешаванд.

5. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо ба се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 5 сатр). Калидвожаҳо тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешавад.

6. Маълумот дар бораи муаллиф бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (муаллифон), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12).

7. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои қоркунҷа, ба мисли [1, 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

8. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

9. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қоршинос ва тақризи мутахассисонро барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

10. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

11. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научном журнале «Вестник Финансово-экономического института Таджикистана» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 8-12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

4. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) (шрифт строчный 14).

5. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Завершает статью список использованных источников. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 5 строк). Ключевые слова должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8- 10 слов).

6. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив).

7. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, 24]. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

8. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

9. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

10. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

11. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, не принимаются.

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН №1 (13)

(маҷаллаи илмӣ)

Сармуҳаррир Хайрзода Ш.Қ.

ВЕСТНИК ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

ТАДЖИКИСТАНА №1 (13)

(научный журнал)

Главный редактор Хайрзода Ш.К.

BULLETIN OF THE FINANCE AND ECONOMICS INSTITUTE OF

TAJIKISTAN №1 (13)

(science journal)

Chief editor Khayrzoda Sh.K

Ответственный редактор Носиров С.Ш.

Технический редактор Убайдуллоев Ф.К.

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Котиби масъул: Носиров С.Ш.

Муҳаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р., Ҷобиров Н.

ДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 2

E-mail: vestnik-feit@mail.ru

Сайти ДМИТ: www.feit.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.

Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р., Ҷобиров Н.

ФЭИТ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 2-й корпус

E-mail: vestnik-feit@mail.ru

Сайт ФЭИТ: www.feit.tj

Responsible editor : Nosirov S. Sh.

Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh, Hakimova R, Jobirov N.

FEIT, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 2.

E-mail: vestnik-feit@mail.ru

Web site of FEIT: www.feit.tj

Сдано в набор 12.03.2018. Подписано в печать 27.03.2018.

Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.

Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.

Объём 9,5 усл. печ.л. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ФЭИТ